

SOCIAL VETENSKAPLIG TIDSKRIFT

Årgång 27 • Nummer 3-4 • 2020

Temnummer: Kritiska sociala arbeten

Förord

Magnus Dahlstedt, Sabine Gruber, Marcus Herz & Philip Lalander 199-206

Grönt och hållbart socialt arbete – Miljö rättvisa, social rättvisa och ekosociala interventioner

Carin Björngren Cuadra & Pernilla Ouis 207-226

Dunderhonung för socialt arbete? En studie av MI:s användbarhet inom försörjningsstöd
Verner Denvall, Kettil Nordesjö & Rickard Ulmestig 227-248

Dekolonialt socialt arbete – om relationen mellan gräsrotsrörelser och kritiskt socialt arbete i den urbana periferin

Paula Mulinari, Nazem Tahvilzadeh, Lisa Kings 249-267

Rustad för morgondagen? Kritiska och radikala perspektiv i den svenska socionom- utbildningens styrdokument

Marcus Lauri & Jessica H. Jönsson 269-290

”Du förstår, men du förstår ingenting.” – Communityteater, utvisningsbarhet och översättningspolitik

Emma Söderman & Anna Lundberg 291-308

Motståndets motstånd – reaktioner på socionomer och barnmorskors mobilisering

Anna Ryan Bengtsson 309-328

Forum: Möjligheter och svårigheter för kritisk forskning i socialt arbete

Tina Mattsson 329-341

Forum: En dialog om kolonialitet och socialt arbete som akademiskt ämne

Lena Sawyer, Hanna Wikström, Adrián Groglopo & Maimuna Abdullahi 343-355

Nya böcker 357-368

Socialvetenskaplig tidskrift utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete) med stöd av Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (FORTE).
Socialvetenskaplig tidskrift utkommer med fyra nummer per år.

Redaktion:

Adress:

Socialvetenskaplig tidskrift, Avdelningen för socialt arbete, IKOS, Linköpings universitet,
601 74 Norrköping Hemsida: <https://liu.se/artikel/socialvetenskaplig-tidskrift>

Redaktionen är sammansatt av forskare som representerar skilda vetenskapliga discipliner och forskningsområden. Avsikten är att redaktionen för Socialvetenskaplig tidskrift skall cirkulera mellan universitets- och högskoleorter med utbildning och forskning inom ämnesområdet socialt arbete.

Redaktör och ansvarig utgivare:

Professor Magnus Dahlstedt, tel. 011-36 32 37, e-post magnus.dahlstedt@liu.se

Korresponderande redaktör:

Biträdande professor Karin Osvaldsson Cromdal, tel. 011-36 36 74
e-post socialvetenskapligtidskrift@ikos.liu.se

Redaktionssekreterare:

Doktorand Kamila Biszczanik, e-post kamila.biszczanik@liu.se

Redaktionsledamöter:

Magnus Dahlstedt, Susanne Kelfve, Martin Klinthäll, Anna Lundberg, Dimitris Michailakis,
Anders Neergaard, Karin Osvaldsson Cromdal, Johanna Sköld, Karsten Åström

Redaktionsråd:

Jan Blomqvist, Stockholm; Thomas Boje, Roskilde; Felipe Estrada, Stockholm; Sven Hort, Växjö;
Margareta Hydén, Linköping; Stig Larsson, Lund; Lisbet Lundahl, Umeå; Britta Lundgren, Umeå
Cecilia Modig, Stockholm; Diana Mulinari, Lund; Ingrid Sahlin, Lund; Tapio Salonen, Malmö
Johans Tveit Sandvin, Bodö; Eva-Maria Svensson, Göteborg; Hans Swärd, Lund;
Marta Szebehely, Stockholm; Sandra Torres, Uppsala

Prenumeration:

Prenumerationspris per år, SEK	Sverige	Norden	Övriga länder
Enskild	210:-	240:-	250:-
Institution	375:-	410:-	420:-

FORSA tillhandahåller tidskriften åt medlemmarna.

Annonspriser:

Helsida 4.000 kr
Halvsida 2.500 kr

För prenumerationsfrågor:

Nätverkstan Kultur
Box 311 20, 400 32 Göteborg
Tel: 031-743 99 05
maria.felle@natverkstan.net

För frågor om medlemskap i Forsa:

Var god se www.forsa.nu

Språklig bearbetning: Gun Malmros

Engelsk översättare: Alan Crozier

Layout: RPform

Tryck: Norra Skåne Offset, Hässleholm

ISSN: 1104-1420

© Författarna och Socialvetenskaplig Tidskrift

Förord

Kritiska sociala arbeten

Så snart den levande människan förvandlas till ett nummer, kan de sanna byråkraterna begå handlingar av yttersta grymhet, inte därför att de drivs av en grymhet som motsvarar deras handlingar, utan därför att de inte känner någon gemenskap med de människor de har att göra med.

Erich Fromm, *Att ha eller att vara?* (1978 s. 176).

Det här temanumret handlar om kritiskt socialt arbete. Det finns en mångfald av kritiska perspektiv inom socialt arbete, med olika teoretisk, disciplinär och metodologisk ingång. Samtidigt kan vi urskilja vissa gemensamma drag i mångfalden av perspektiv. Stundtals knyts det kritiska inslaget till kritisk teori och inte sällan till den samhällskritik som teoretiker verksamma inom den så kallade Frankfurtskolan utvecklade (däribland Adorno, Fromm, Habermas, Horkheimer och Marcuse). En annan återkommande referenspunkt är framhållandet av den kritiska reflektionen och dess potential, där socialt arbete ses som något flexibelt, ovisst och mångsidigt, vilket i sin tur förutsätter ett förhållningssätt som är rörligt (Herz 2012). Gemensamt för många kritiska perspektiv är strävan efter att göra det sociala arbetet till en aktiv kraft för social förändring, en kraft som värnar sociala rättigheter och som – omvänt – motverkar social utsatthet. Ett sådant arbete är gränsöverskridande i den meningen att det utmanar etablerade "sanningar" om vad socialt arbete är, vad det ska vara och hur det ska utföras (jfr Dahlstedt 2018). Inget är hugget i sten och inget är oföränderligt. Inte heller det sociala arbetet. Socialt arbete skapas av människor, i mötet mellan människor, genom politiska beslut, utifrån pågående samhällsliga förändringar. Det innebär att det sociala arbetet också är möjligt att förändra. Det är en sådan bredare syn på kritiskt socialt arbete som präglar de bidrag som samlas i detta temanummer. Utifrån en rad infallsvinklar och med hjälp av specifika fördjupningar ger bidragen olika perspektiv på socialt arbete. Sammantaget uttrycker de en vilja att delta i samtalet om hur socialt arbete kan bli en kraft för social förändring, genom att just erbjuda kritiska perspektiv på det sociala arbetets profession, forskning och utbildning, såsom de tar form i olika sammanhang.

Kritiskt socialt arbete är inte enbart förbehållet forskning, utan betydelsen av kritiska perspektiv är av lika stor betydelse i det sociala arbetets forskning som i dess praktik och utbildning. Praktiskt socialt arbete utförs tillsammans med människor, som till följd av utestängning eller av någon annan anledning är i behov av hjälp och stöd. Det kan handla om socialt arbete som utförs inom socialtjänst, skola och vård, liksom om socialt arbete som bedrivs inom det civila samhället. Därtill finns de socialarbetare som befinner sig inom olika akademiska discipliner, i rollen som forskare, lärare och studenter. Mötet mellan socialarbetare verksamma i alla dessa sammanhang är en viktig grund för att utveckla ett kritiskt socialt arbete, ett arbete som förändras i takt med samhället och dess sociala utmaningar, utan att för den skull förlora förankringen i det sociala arbetets kärnvärden i en strävan efter social rättvisa och jämlikhet.

Vad är det då egentligen som är föremål för kritik? Till att börja med finns det anledning att påminna om att kritik och att vara kritisk inte är detsamma som att vara emot något. Att bedriva ett kritiskt arbete handlar snarare om att placera kunskap, praktiker och föreställningar i ett ramverk som möjliggör granskning och reflektion, vilket i sin tur öppnar upp för andra möjliga vägar. Utifrån det stora antal förslag på bidrag som vi fick in till detta temanummer kan vi utläsa vissa återkommande teman som tycks särskilt relevanta för kritisk reflektion. Det handlar inte minst om språket och makten, förutsättningarna för socialt arbete, individualiseringen av det sociala, den alltjämt växande ojämlikheten och segregationen i samhället samt vilka människor som görs värdiga hjälp – och inte.

För det första, språket. Genom vårt språk skapas en viss förståelse av verkligheten. Språket genomsyras av makt och just språket som maktmedel har varit en återkommande tematik i kritisk forskning inom socialt arbete. Inte minst har uppmärksamhet riktats mot de kategoriseringar som görs i socialt arbete, exempelvis i form av de begrepp som används för att beskriva människor som söker hjälp (Järvinen & Mik-Meyer 2003). Begrepp och kategorier är inga oskyldiga beskrivningar av en given verklighet. Som Bridget Anderson (2013 s. 4) formulerar saken: "Termer som 'asylsökande' beskriver inte endast legal status, det vill säga formellt medlemskap, utan är värdeladdade och negativa." Ord och kategorier förmedlar skillnader mellan människor. De bidrar till att skapa "vi" och "de", att särskilja mellan vad som anses "farligt" eller "ofarligt", "friskt" eller "sjukt", mellan det som "tillhör" eller "inte tillhör". Benämningen "ensamkommande" är ett konkret exempel på hur till synes oskyldiga ord laddas med negativa betydelse och misstänksamhet och som därmed blir till ett maktmedel. För att anknyta till Judith Butler (2009), så handlar kategoriseringar om "inramning", det vill säga att genom språk, såsom det kommer till uttryck i vardagligt tal och i medier, positionera somliga människor som mindre värda, mindre mänskliga och därmed mindre sörjbara. Ett kritiskt socialt arbete går ut på att synlig-

göra och utmana ett etablerat och vardagligt språkbruk som på olika vis återskapar en rådande maktordning och därigenom bidrar till reproduktion av befintliga sociala villkor. Medvetenhet om språkets koppling till samhälleliga makthierarkier ger också utrymme för motstånd, skapar möjligheter att omformulera orden, finna nya uttryck och sammanhang, för att på så vis ifrågasätta rådande ordningar och så att säga destabilisera makten.

För det andra, det strukturella sammanhanget. I synnerhet i en tid präglad av nyliberalism och en långt gående individualisering, som trängt allt djupare in i både samhällen och individer, så är betydelsen av att undersöka de strukturella sammanhangen avgörande. Tanken om att det är individen som är ytterst ansvarig för vad som sker i hennes liv, oavsett sociala förutsättningar, är i dag mer eller mindre dominerande, politiskt, massmedialt och bland människor i allmänhet. Som individer förväntas vi aktivt och rationellt skydda oss mot olika risker, i form av till exempel sjukdomar och "ohälsa", försämrad ekonomi eller ålderdom. Det sociala arbetet och den socialpolitik som ramar in dess villkor har därför alltmer kommit att inriktas mot individen, samtidigt som åtgärder riktade mot kollektivet, med siktet inställt på utjämning och omfördelning av samhällets resurser, gradvis urholkats och satts på undantag (Dahlstedt & Lalander 2018). I det sociala arbetet kan vi se denna individualisering fira triumfer då den enskilda individen själv, med hjälp av olika tekniker, förväntas ta hand om de utmaningar hon står inför, trots att dessa kan vara mycket svåra att realisera på egen hand. Samtidigt som denna syn på individens frihet och egna ansvar närmast blivit till ett tvång (jfr Rose 1999) fortskrider de processer inom det sociala arbetet som bidrar till att människor objektifieras. Genom denna objektifiering görs människor om, från komplexa människor med känslor och livshistoria till att i mötet med socialtjänsten bli den kategori de förväntas tillhöra, såsom "missbrukare", "invandrare", "ensamkommande flyktningbarn", "hemlösa", "papperslösa" eller "ensamstående föräldrar". En viktig uppgift för ett kritiskt socialt arbete är att undersöka konsekvenserna av dominerande ideal, till exempel i form av den alltjämt pågående individualiseringen och den parallella objektifieringen, för att på så vis i förlängningen bidra till social förändring.

För det tredje går perspektiv på det kritiska sociala arbetet ut på att undersöka förutsättningarna för socialt arbete. En av dessa förutsättningar handlar om utbredningen och det gradvisa genomförandet av *new public management*, en form av organisering som är del av en global, nyliberal ideologi. Denna organisering innebär att makt förflyttats från socialarbetare utåt i organisationen, till tekniker, ekonomer, utbildare och upphovspersoner till olika slags evidensbaserade verktyg. Detta genomförande innebär en gradvis marknadsanpassning, där olika insatser inom det sociala arbetet i allt högre grad upphandlas och att olika metoder under marknadsliknande förhållanden saluförs och köps in för att användas på specifika målgrupper. Den önskvärda soci-

alarbetaren blir i den bemärkelsen en anställd som kan uppvisa ”effektivitet” när det gäller att tillämpa olika instrument och verktyg, snarare än en kraft som kan bidra till reell social förändring som gynnar de människor som av olika anledningar söker hjälp. Ett kritiskt socialt arbete drivs av en strävan efter att skapa förståelse för drivkrafterna bakom och konsekvenserna av denna form av organisering, vad den gör med det sociala arbetet, hur den bidrar till att förändra villkoren för det arbetet och hur den tränger undan andra slags sociala arbeten. Med grund i en sådan förståelse drivs ett kritiskt socialt arbete av en strävan efter att bidra till just andra sociala arbeten – som förmår utmana och överskriva påbud om fortsatt marknadsorientering.

För det fjärde, en annan viktig del av det strukturella sammanhang inom vilka människor lever sina liv och inom vilket socialt arbete verkar, nämligen en alltjämt växande ojämlikhet och segregation. Ojämlikhet tar sig många uttryck, men bidrar på olika vis till att somliga människor får ett svårare liv att hantera än de som privilegieras. Ojämlikhetens konsekvenser kan vi exempelvis se i form av låga skolbetyg, svårigheter att få arbete, exponering för arbete utan trygghet, fattigdom, ohälsa och förkortad livslängd. Sammantaget bidrar ojämlikhet ofrånkomligen till att somliga människor, långt mer än andra, kommer att behöva stöd från det sociala arbete som utförs på socialkontoret och/eller i frivillig regi, inom det civila samhället. Trots att de strukturer som genererar ojämlikhet är högst påtagliga och tämligen enkla att påvisa, rent statistiskt, så tenderar de att reproduceras år efter år. Inom kritiskt socialt arbete utgör dessa ojämlikhetsskapande strukturer en central utgångspunkt när det gäller att förstå hur människor lever sina liv. För att en sådan förståelse ska kunna skapas krävs verkligt lyssnande på vad människan berättar om sig själv, hur denna berättelse uppstår och hur den hör samman med ett vidare, strukturellt sammanhang, som formar människans liv. Det handlar om grundläggande ekonomiska förhållanden, men även om andra sociala förhållanden som påverkas av exempelvis rasism, genus, klass, ålder, religion, funktion och plats.

För det femte platsen, som har en stor betydelse för det sociala arbetet, vilket också har varit föremål för diskussion inom kritiskt socialt arbete (Sjöberg & Turunen 2018). Tanken är här att platser har avgörande betydelse när det gäller att skapa såväl relationer som kunskaper om sociala strukturer och livsvillkor. Med utgångspunkt i denna tanke förespråkas ett mer vidsträckt socialt arbete där socialarbetaren rör sig över olika platser, tar del av allehanda aktiviteter som sker och knyter sociala band. På så vis kan distansen mellan det sociala arbetet som institution och de människor som det sociala arbetet finns till för minska. Dessa utvidgade rörelser kan skapa en ökad förståelse för människor och de miljöer de lever i. Den strukturella ojämlikheten blir mer kännbar och verklig då socialarbetaren lämnar kontorets trygga och vana miljö. Samtidigt kan nya nätverk skapas, med mer horisontella maktrelationer, och i sin tur kan en social mobilisering som syftar till social förändring bli möjlig.

För det sjätte, frågan om vilka som anses tillräckligt värdiga att få ta del av det etablerade sociala arbetets stöd, som hänger samman med både kategoriseringar och de strukturella villkor människor lever under. Det handlar om vilka som anses tillräckligt sörjbara. Det kan vara lätt att glömma bort vissa människor, som på olika vis gjorts mindre sörjbara. Senare år har exempelvis präglats av en allt mer normaliserad beskrivning av flyktingar som problem, som en kostnad, och inte minst som ett hot mot svensk välfärd och "svenska värden" (se t.ex. Herz & Lalander 2019). Tusentals människor får slutgiltiga avslag på ansökan om asyl och deporteras tillbaka till högst osäkra sammanhang. Andra söker sig i samband med slutgiltigt avslag till andra europeiska länder med hopp om att få stanna där. Somliga blir kvar i Sverige, som "irreguljära" eller "papperslösa", som de ibland benämns i vardagligt tal. Benämningen "papperslösa" är egentligen olycklig eftersom den bidrar till att osynliggöra de verkliga och komplexa individer som döljer sig bakom kategorin. Andra grupper som pekats ut är vissa hemlösa, fattiga, människor med drogproblem, men också inhemska minoriteter som romer, samer och finlandssvenskar. Samtliga har de det gemensamt att de definieras som ett hot mot välfärden. De riskerar därför att hamna utanför det etablerade sociala arbetet, och i stället får de förlita sig till socialt arbete av annat slag utfört av frivilligorganisationer som kan tillhandahålla boende, mat, platser och andra förnödenheter. Utvecklingen föranleder en rad kritiska frågor vad gäller det etablerade sociala arbetet och dess uppgift: Vilka människor är det sociala arbetet egentligen till för? Hur kan ett socialt arbete skapas, som också är till för de människor som hamnar utanför? Och, inte minst, hur kan vi med gemensamma krafter skapa ett socialt arbete som inte reproducerar ojämlika sociala villkor, utan som snarare verkar för social förändring, på människors villkor?

Det för oss osökt in på den sjunde frågan som är av yttersta vikt för kritiskt socialt arbete, social rättvisa och social förändring. Socialt arbete handlar om social rättvisa och social förändring. Just därför behöver socialt arbete vara en kraft som går bortom befintliga ramar. Ett socialt arbete som endast ägnar sig åt att pressa in dem som redan utestängts från en ram in i densamma, reproducerar därmed endast de villkor som lett till en utestängning från början (Butler 2020). I stället behövs en praktik som skapar nya ramar. Det krävs ett socialt arbete som utmanar, tänker om och som kan bidra till reell social förändring.

Dessa teman återkommer i de bidrag som samlas i detta temanummer. Med olika ansatser, utifrån olika fördjupningar, erbjuder bidragen exempel på vad kritiskt socialt arbete kan innebära och vilka kritiska arbeten som är möjliga.

Temanumret inleds med ett bidrag där Carin Björngren Cuadra och Pernilla Ouis sätter in det sociala arbetet i ett globalt sammanhang, i relation till de pågående klimatförändringarna och den globala miljökrisen, vars konsekvenser på senare tid blivit allt mer akuta. Inte minst diskuterar de grönt socialt arbete som en potential

att kritiskt granska och möta de avgörande fördelningspolitiska frågor som reses i takt med att jordens resurser blir allt mer begränsade och människors konsumtion måste minska för att resurserna ska räcka till. I relation till den globala miljökrisen kan ett grönt socialt arbete vara en viktig kraft i den omställning som krävs för att skapa ett både rättvist och hållbart samhälle.

Verner Denvall, Kettel Nordesjö och Richard Ulmestig diskuterar den utbredda samtalsmetoden motiverande samtal (MI), med särskilt fokus på hur den används i handläggning av försörjningsstöd. Genom intervjuer, observationer och dokumentanalys undersöks hur metoden tillämpas i en kommun. Bland annat poängteras att en okritisk användning av MI riskerar att individualisera komplexa sociala problem och därmed osynliggöra strukturella sammanhang. Detta riskerar i sin tur att reproducera en redan utsatt position samtidigt som en existerande känsla av misslyckande kan fördjupas ytterligare.

Med avstamp i den svenska urbana periferin diskuterar Paula Mulinari, Nazem Tahvilzadeh och Lisa Kings förutsättningar för att skapa ett dekolonialt socialt arbete. Utifrån Rädda Barnens verksamhet På lika villkor identifieras tre viktiga förutsättningar för framväxten av ett sådant arbete: att skapa en plattform där en ny generation antirasistiska organisationer med lokal förankring i den urbana periferin kan agera; att forma nya allianser där ett gemensamt språk, nya förståelser av problem och lösningar kan etableras; att upprätta nya motoffentligheter eller mötesplatser drivna av och för medborgare.

Marcus Lauri och Jessica H. Jönsson riktar i sitt bidrag fokus mot socionomutbildningen i en diskussion om behovet och förekomsten av kritiska perspektiv inom detta utbildningssammanhang. Genom att studera den svenska socionomutbildningens styrdokument söker de svara på frågan: Hur väl rustade är blivande socionomer att arbeta på ett kritiskt och radikalt sätt? Kritiska perspektiv genomsyrar styrdokument endast på ett fåtal lärosäten. Överlag saknas dock sådana perspektiv. Därmed undergrävs på sikt möjligheterna för socialarbetare att kritiskt reflektera över och därtill angripa de komplexa sociala problem som hänger samman med den globala nyliberalismens dominans.

Utgångspunkten för Emma Södermans och Anna Lundbergs bidrag är arbetet med en teaterföreställning uppsatt av personer engagerade i asylrättsrörelsen och ungdomar med erfarenheter som papperslösa. Föreställningen är ett exempel på en typ av socialt arbete som initieras av civilsamhället, utanför det sociala arbetets traditionella sammanhang, som tydliggör platsens betydelse för de relationer som utvecklas. Söderman och Lundberg visar inte minst på hur arbetet med föreställningen skapat nya insikter om de maktpositioner som formar relationerna mellan de medverkande.

Anna Ryan Bengtsson tar i sitt bidrag avstamp i de strukturella villkor som formar socialarbetarens och andra välfärdsarbetarens möjligheter att agera som politiska aktö-

rer, inom ramen för den nyliberala och patriarkala styrning av välfärd som råder. Genom att närmare undersöka kollektiva välfärdsuppror och hur de har bemötts av ledning och politiker, visar Ryan Bengtsson på hur makttekniker som rädsla och distans har använts för att diskreditera motstånd och på så vis upprätthålla den rådande ordningen.

Därefter följer två essäer under temat Socialvetenskapligt forum. I den första essän gör Tina Mattsson en betraktelse över hur det kommer sig att den kritiska forskningstraditionen haft så svårt att etablera sig i forskningsfältet socialt arbete i Sverige. Utifrån en jämförelse mellan socialt arbete och genusvetenskap diskuterar Mattsson den betydelsefulla kopplingen mellan forskning och praktik i socialt arbete. Samtidigt som kopplingen varit viktig inom ämnet så har den tenderat att ses som problematisk i relation till vetenskapliga ideal om objektivitet och oberoende. Ett sätt att dra en gräns mellan forskning och praktiskt socialt arbete har varit att just hålla distans till kritisk forskning med ambitioner att förändra samhället.

I den andra essän för Lena Sawyer, Hanna Wikström, Adrián Groglopo och Maimuna Abdullahi ett samtal om betydelsen av en dekolonial ansats i och för socialt arbete. Genom en kollaborativ skrivprocess resonerar de kring dessa frågor, utifrån olika ingångar, bakgrunder och positioner inom akademien. Essän tar avstamp i en gemensam vilja att dels skapa en djupare förståelse för relationen mellan kolonialism och socialt arbete, dels inspirera till att använda en dekolonial ansats inom det sociala arbetets praktik, undervisning och forskning. Samtalet manar alla verksamma inom socialt arbete till att utmana invanda, koloniala tankesätt och sanningar.

Temanumret avslutas med två recensioner. Den ena boken är *Renässans för socialpedagogik? En bok om socialpedagogisk bildning*, skriven av Elisabeth Cedersund, Lisbeth Eriksson, Bibby Ringsby Jansson och Lars A. Svensson (2019, Lund: Studentlitteratur), som recenserar av David Ekholm. Den andra boken är *I metaforernas landskap. Om livet, döden och kärleken*, skriven av Gudrun Olsson (2020, Stockholm: Carlssons), som recenserar av Magnus Dahlstedt. Böckerna ger aktuella perspektiv av stor relevans för diskussionen om kritiskt socialt arbete, inte minst med betoning av samtalets potential för förändring.

Magnus Dahlstedt, Sabine Gruber, Marcus Herz & Philip Lalander
Temaredaktörer

Referenser

- Anderson, B. (2013) *Us & them? The dangerous politics of immigration control*. Oxford: Oxford University Press.
- Butler, J. (2009) *Krigets ramar. När är livet sörjbart?* Stockholm: Tankekraft.
- Butler, J. (2020) *The force of non-violence*. London: Verso Books.
- Dahlstedt, M. (red.) (2018) *Gränsöverskridande socialt arbete*. Malmö: Gleerups.
- Dahlstedt, M. & Lalander, P. (red.) (2018) *Manifest – för ett socialt arbete i tiden*. Lund: Studentlitteratur.
- Fromm, E. (1978) *Att ha eller att vara?* Stockholm: Natur & Kultur.
- Herz, M. (red.) (2012) *Kritiskt socialt arbete*. Malmö: Liber.
- Herz, M. & Lalander, P. (2019) *Rörelser, gränser och liv. Att lyssna till de unga som kom*. Lund: Studentlitteratur.
- Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (2003) *At skabe en klient. Institutionelle identiteter i socialt arbejde*. Köpenhamn: Hans Reizels.
- Rose, N. (1999) *Powers of freedom. Reframing political thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sjöberg, S. & Turunen, P. (red.) (2018) *Samhällsarbete. Aktörer, arenor och perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.

Carin Björngren Cuadra & Pernilla Ouis

Grönt och hållbart socialt arbete

Miljörättvisa, social rättvisa och ekosociala interventioner

Green and sustainable social work: Environmental justice, social justice and ecosocial interventions

This article introduces an approach within social work called green social. It is argued that this approach has a critical potential in its ability to respond to urgent issues concerning people's current and future living conditions. It is further argued that in addition to its traditional involvement in problematic distribution of resources, social work can act upon linkages between social issues and issues concerning environmental and climate crisis when integrating areas of knowledge from other disciplines. Such linkages imply a revision of the construct "person-in-environment" that traditionally denote a delimited notion of environment as the "social environment", thereby disregarding the biophysical environment that human beings are a part of. The article discusses concepts such as "sustainable welfare", "de-growth" and "transition" and presents examples of so-called ecosocial interventions while also making an argument for strengthening community work in Sweden.

Carin Björngren Cuadra är professor i socialt arbete vid Malmö universitet.

Pernilla Ouis är fil.dr. i humanekologi, biträdande professor i socialt arbete vid Malmö universitet och professor i socialt arbete vid Högskolan i Halmstad.

Kontakt: carin.cuadra@mau.se

Inledning

Den här artikeln introducerar en ansats inom socialt arbete som på svenska benämns *grönt socialt arbete*, men även *ekosocialt arbete*, *ekologiskt* eller *hållbart socialt arbete*. Det finns nyansskillnader mellan beteckningarna, men vi diskuterar sammanhållet grönt socialt arbete. Ansatsen har en kritisk potential i sin förmåga att svara upp mot aktuella frågor som rör människors livsvillkor i dag och i framtiden. Utöver att agera på klassiska frågor, som resurs- och fördelningsproblematik, kan socialarbetare agera på kopplingar mellan sådana sociala frågor och miljö- och klimatproblematik genom att länka till kunskapsområden som utvecklats inom andra discipliner. Grönt socialt arbete integrerar kunskaper om människans påverkan på sin miljö som i dag tar sig uttryck i en global uppvärmning och klimatförändringar som påverkar människors livsvillkor och förutspås få en allt större och destruktiv inverkan. De här skeendena slår oproportionerligt hårt mot fattiga och marginaliserade människors välfärd och livschanser (Kennedy 2018). Integrationen av kunskaper från andra discipliner innebär att det intresse för "personen-i-sin-miljö" som följt det sociala arbetet sedan det utvecklades vid 1900-talets början (Besthorn & Canda 2002; Coates 2003) har införlivat en ytterligare innebörd och skalnivå. Det sociala arbetets interventioner breddas därigenom, fördjupas och riktas in på människans förhållande till planeten.

Inledningsvis introduceras de globala klimat- och miljöproblem mänskligheten står inför under den epok som benämns *antropocen*. Därefter erbjuds en historisk överblick över hur begreppet *miljö* betraktats och förändrats inom socialt arbete och hur det kommit att möta upp trender inom miljörörelsen och dess kunskapsområden för att utmytna i en utveckling av den ansats som artikeln fokuserar. Det nuvarande ekonomiska systemet innebär att olika ämnen och processer kopplade till produktion och konsumtion har en destruktiv inverkan på planetens upprätthållandesystem i form av miljöförstöring och klimatpåverkan. Det finns ett tydligt samband mellan negativ miljö- eller klimatpåverkan och ekonomisk tillväxt och därmed också ett samhälls möjligheter till en utvecklad välfärd i betydelsen att mänskliga behov möts. Mot bakgrund av att en hållbar utveckling och omställningen till ett samhälle fritt från fossila bränslen kan komma att innebära en *steady-state*-ekonomi, som förutsätter en "nerväxtekonomi" för att kunna komma till stånd (Gough 2017), diskuterar vi de här begreppen tillsammans med frågor om hållbar välfärd. Dessa resonemang leder oss till den klassiska frågan i socialt arbete om en rättvisare resursfördelning mellan olika grupper av människor när ansvaret – och kostnaden – för en bättre miljö räknas in. Den fördelningsproblematiken kopplas även till social hållbarhet och olika ekosociala interventioner. Slutligen behandlas socialt arbete i omställningen till ett mer rättvist och hållbart samhälle och den kritiska potentialen i socialarbetares interventioner och yrkesroll.

Vi lever i antropocen

Vi inleder med att "sätta scenen". Vi lever i en mycket speciell epok som med en geologisk term kallas *antropocen* (Curtzen & Stoemer 2000). Det betyder 'människans epok'. Begreppet som används av jordsystemforskare brukar tillskrivas atmosfärkemisten Paul Curtzen (Hamilton 2017) för att beskriva ett brott i jordens historia som nyligen skett till följd av människans inverkan på jordsystemet. Beteckningen fångar att människan blivit en geologisk kraft och har "mixtrat" med jordens funktioner (Hamilton 2017 s. 240). Detta saknar motstycke under planetens 4,5 miljarder år. Jorden har trätt ur den 10 000 år långa epok av stabila klimatförhållanden – *holocen* – under vilken den mänskliga civilisationen utvecklats. Jordsystemforskare säger att jordsystemet blivit destabiliserat (ibid.). Systemets ingående sfärer i myriader av sammanlänkade processer, som utgör dynamiken i ett sammanhängande jordsystem, är utsatta för massiva mänskliga störningar (ibid.). Människan har passerat flera planetära gränser – de processer som reglerar jordens stabilitet – och är på god väg att passera än fler. Det är processerna för klimatförändring, kväve- och fosforcykler, biologisk mångfald, havsförsurning, färskvatten, markanvändning, ozonkoncentration, kemiska samt atmosfäriska föroreningar. Konsekvenserna av människans destabilisering av jordsystemet leder till oåterkallelig förändring som satt okontrollerbara naturkrafter i rörelse, vilka hotar att fördärva livsvillkoren för levande organismer (ibid. s. 72, se även Steffen m.fl. 2018). Det märks i vardagen som extrema väderhändelser, havsnivåhöjning, torka och översvämningar.

Även om människans aktiviteter medfört "dramatisk omdaning av den materiella världen" (Kallis 2016 s. 137) genom till exempel intensiv markanvändning och utbyggnad av infrastruktur står den mest diskuterade anledningen till epokbytet att finna i den ökande mängden växthusgaser i atmosfären. Den ger följdverkningar över hela jordsystemet. Speciellt koldioxidhalten har ökat markant genom att människans aktiviteter frisatt och omfördelat jordens kolbestånd. Det tog fart omkring 1945 med den så kallade stora accelerationen av ekonomisk och teknikindustriell tillväxt baserad på storskalig användning av fossila bränslen, ökande resursförbrukning och avfallsvolymer. Vi är ännu mitt i denna acceleration (Hamilton 2017) trots en internationell klimatkonvention sedan 1992 och ett ingånget klimatavtal om minskade utsläpp (se Parisavtalet från 2015). Accelerationen syns i vardagen, bland annat i en närmast ohämmad konsumtion, vårt sätt att bo, producera mat och våra transportmetoder.

Att människan passerat planetära gränser är allvarligt i sig, men det har också en påverkan på de ekosystem vi är beroende av för försörjning och matsäkerhet. Människans välfärd är "nested in ecosystems" (Helne & Hirvilammi 2017 s. 43). Till exempel minskar näringsvärden av översvämningar, vilket gör att en framtida zink- och proteinbrist förutspås i vissa identifierade delar av världen (WEF 2019 s. 15).

Hamilton påtalar att "den naturliga världens livsuppehållande kapacitet kan komma att minska på ett väldigt påtagligt sätt" (Hamilton 2017 s. 235).

Vilka är då frågorna som behöver adresseras inom det sociala arbetet i mötet med andra discipliner, som humanekologi och miljövetenskap, men även geologi, ekologi och stadsplanering? Hamilton uttrycker det som att utmaningen är att skapa världar för människor "utan att överskrida naturens begränsningar eller rubba dess rytm" (Hamilton 2017 s. 245). Några andra forskare uttrycker det mer konkret som en "daunting double challenge" (Gerst m.fl. 2013 s. 124). Utmaningen gäller att kombinera en jämlik mänsklig utveckling med att bevara planeten jordens biofysiska integritet och hålla sig inom människans "trygga operativutrymme" (ibid; Gough 2017). För att klara detta behövs en ny relation mellan människa och jord. Miljörörelsens mantra har sedan tidigt 1960-tal varit att människan överskrider planetens gränser och måste ändra sin livsstil. Med känslomässigt starka böcker som *Tyst vår* av Rachel Carson (1962) eller Romklubbens mer vetenskapliga genomgång *The limits to growth* (1972) försökte miljörörelsen väcka människor till handling, men det är inte förrän i dag med en akut klimatkris som en bredare allmänhet börjar förstå allvaret i varningarna. En relationell förändring mellan människa och jord förutsätter en omvärdering av vad mänsklig välfärd är och kan vara (Gerts m.fl. 2013) och en välfärd som håller sig inom ramen för vad jordsystemets subsystem tål. Det står klart att det rådande begreppet välfärd med dess starka koppling till materiell välfärd har fått förödande konsekvenser (Matthies & Närhi 2017).

Miljöns betydelse i det sociala arbetet: En historisk tillbakablick

Begreppet miljö är helt centralt inom grönt socialt arbete. Vi tar hjälp av Alston och hennes kollegor, som med viss förenkling i heuristiskt syfte identifierat totalt fem stadier av utveckling av miljöbegreppet inom socialt arbete (Alston, Hazeleger & Hargreaves 2019). Vi börjar med stadierna ett till tre.

Det första stadiet syftar på det engagemang för människors livsmiljö som det sociala arbetets pionjärer, som Jane Addams, hade (se Addams 1910). Det här engagemanget kom att väljas bort till förmån för det individinriktade sociala arbetet i sökandet efter legitimitet som en modern profession (Alston m.fl. 2019). Denna tid var präglad av industrialisering och urbanisering (i västvärlden), som slog sönder tidigare sociala stödstrukturer, och av urusla arbetsvillkor, barnarbete, extrem fattigdom och slum, men även ansenliga miljöproblem, inte minst i de snabbt växande städerna där fysisk infrastruktur för vatten och sanitet saknades. De välgörenhetsorganisationer som utvecklades som tidiga förelöpare för dagens individorienterade sociala arbete uppmärksammade emellertid inte miljöns betydelse för människornas villkor. Däremot adresserade den parallella rörelsen, mest känd som Settlement-rörelsen (se

Addams 1910), strukturell ojämlikhet eller annorlunda uttryckt, fattigdomens strukturella orsaker. Addams berömda Hull House ”was designed to empower those living in poverty through the provision of services, education and opportunities” (Alston m.fl. 2019 s. 15). Addams såg den inverkan som miljö, eller egentligen fattiga människors degraderade miljö och usla livsvillkor, hade på deras hälsa och välfärd, speciellt när de dessutom saknade makt att förändra sina villkor. Addams arbetade förutom för arbets- och arbetsmiljölagstiftning intressant nog även för sophantering och vatten, sanitet och livsmedelskontroller, allt ur ett urbant perspektiv (ibid.).

Till följd av det vägval den framväxande professionen gjorde i sin strävan efter legitimitet kom det att dröja fram till 1960-talet innan stadium ett följs upp av stadium två som utmärks av ett tidigt återengagemang (ibid.). Det sociala arbetet påverkades av miljörelsens tilltagande styrka och den då växande medvetenheten om globala miljöutmaningar. Det sociala arbetets nyckelbegrepp *personen-i-sin-miljö* avgränsades trots detta ännu till att gälla *social miljö*, men innebar ändå en förflyttning av fokus från individen till en något bredare förståelse av sociala problem. I exempelvis Bronfenbrenners (1979) modell konstitueras miljön av människans sociala relationer. Detta är så klart ett rimligt perspektiv utifrån Bronfenbrenners avgränsade intresse – men begreppet miljö tappar i detta perspektiv människans förankring i jordens biofysiska omgivning. Stadiet innebar att (systemteoretiska) teorier introducerade faktorer utom individens kontroll i det sociala arbetets praktik. För praktiken innebar det en förståelse ”of the need of interventions that moved beyond the perceived ’failings’ of the individual” (Alston m.fl. 2019 s. 17).

Det sociala arbetets uppmärksammande av den biofysiska miljön kom att bli mer framträdande under 1980–90-talen, under stadium tre utmärkt av ”uppvaknande medvetenhet” (ibid. s. 17). Detta hängde samman med en rad miljökatastrofer. En av de mest ökända skedde i Bophal i Indien 1984 där 4 000 människor dog omedelbart av kemiska utsläpp och 20 000 dog på längre sikt. Människans uppenbara roll i denna och liknande händelser fick teoretiker inom socialt arbete att ifrågasätta relationen mellan människan och den biofysiska miljön. Socialarbetare som såg konsekvenserna av miljömässiga faror för speciellt (etniska) minoriteter och de socioekonomiskt svagas hälsa och välfärd deltog i miljörelsens uppmärksammande av den växande industrialiseringen, rovdriften av resurser och föroreningar i kölvattnet av en otyglad kapitalistisk tillväxt. I litteraturen skrevs fram hur socialarbetare behöver vara mer medvetna om miljöfrågor, men även att utbildningen bör täcka dessa frågor så att professionen kan föra in perspektiv som rättvisa och jämlikhet i miljödebatten (se Rogge 1993). Litteraturen formulerade potentiella interventioner baserat på en diskussion om länken mellan miljöförstörelse och hälsa och välfärd. Förståelsen av begreppet *personen-i-sin-miljö* hade nu kommit att vidgas och gett plats åt reflektioner kring planeten jordens välmående jämsides med människans hälsa och välfärd

(Alston m.fl. 2019). Detta stadium tre innebar en gryende förståelse för professionens problematiska position i relation till modernitet och hur den lett till en prioritering av marknaden före människa, miljö och (lokal)samhällen (ibid.; Coates 2003).

Begreppet miljö har alltså successivt omvärderats och vidgats inom socialt arbete. Omvärderingen gäller även tänkandet kring hur relationen mellan människa och miljö ska förstås, och idén att människan (snarare) ska förstås som en del av sin miljö har införlivats. Denna förståelse är nu grundläggande inom grönt socialt arbete. Oavsett analysnivå erkänns människans förankring i jordens biofysiska omgivning, i allt från boendets och kvarterets biofysiska miljö till hela planetens. Grönt socialt arbete är i dag aktiv i den efterfrågade relationella förändringen mellan människan och planeten. Omgivningen och miljön är en part att relatera till för att medverka i omställningen till ett hållbart samhälle. Här skiljer sig ansatsen från mainstream-traditionen i socialt arbete att fokusera den sociala miljön (Dominelli 2012) och därigenom ignorera betydelsen av den biofysiska miljön eller möjligen uppfatta den som en vag bakgrundskontext (Alston m.fl. 2019) för människans sociala liv. Avgränsningen försvarar svar på pockande frågor om faktiska livsvillkor som har påtagliga kopplingar till miljö- och klimatfrågor (Matthies & Närhi 2017).

Om vi i ljuset av den historiska genomgången åter betraktar stadium ett med pionjärer som Jane Addams, kan vi konstatera att den bredare förståelsen av miljö alltid funnits som en ström inom socialt arbete, nämligen i *community work*-traditionen eller samhällsarbete (Sjöberg & Turunen 2018). Den miljöförståelsen är produktiv nu och kan utgöra en språngbräda för vidare utveckling av det sociala arbetets kunskapsbas och praktik.

Innan vi övergår till stadierna fyra och fem introduceras hur socialt arbete mer eller mindre direkt har påverkats av miljörelsen och dess kunskapsområden.

Två perspektiv möts

Framväxten av grönt socialt arbete är ett resultat av ett möte mellan miljöperspektivet (ekologiska och miljöfrågor) och det sociala perspektivet. Det förra kan spåras till kunskapsutvecklingen inom miljörelsen. Parallellt med framväxten av stadium tre, skedde en utveckling av området *environmental justice*, miljö rättvisa, inom miljörelsen, som blev centralt för vad Alston med kollegor (2019) identifierar som de två kommande stadier vi återkommer till. Inom miljörelsen finns andra inriktningar med kopplingar till sociala frågor, men vi lyfter miljö rättvisa som mest relevant genom sin inriktning mot makt, fördelningsfrågor och rättvisa. Den nya inriktningen växte fram under 1980-talet. Den hade sitt ursprung i insikten om att det var den allra fattigaste delen av befolkningen som drabbades hårdast av miljöföroreningar (se Bullard 2000; Agyeman 2005). Frågorna som ställs är följaktligen: Vilka grupper

påverkas mest av klimatkrisen och miljöförstöring? Vem genererar miljöproblemen och vem kan påverka dem?

Nu mera är miljö rättvisa ett ämne inom exempelvis stadsplanering och humanekologi som har bibehållit moraliska anspråk: Miljörisker ska fördelas rättvist, de mest utsatta ska skyddas mot en orättfärdig exponering av miljörisker och alla bör åtnjuta samma skydd mot miljö- och hälsofaror. Ett viktigt inslag är att människor ska ha insyn i och kunna påverka beslutprocesser vid exempelvis inrättande av miljöfarlig verksamhet i deras närområden. I dag har begreppet utvidgats till att omfatta klimatets påverkan på människors livsvillkor och kallas *klimaträttvisa*. För att understryka fördelningsfrågorna och rättviseaspekten ytterligare, används begreppet *triple injustice*, en tredubbel orättvisa som uppmärksammar att fattiga 1) bidragit minst till att dagens miljökris uppkommit och 2) att de drabbas värst av inte endast klimatförändringarna i sig utan 3) även av de åtgärder som vidtas (Gough 2017 s. 96).

Den utveckling vi beskrivit ovan i termer av tre stadier som gått i riktning från det sociala till det ekologiska har inneburit att socialt arbete börjat omfatta miljöfrågor, så som de kommit att integrera intresse för rättvise- och fördelningsfrågor. Professionellt engagemang för sociala frågor har länkats till frågor som rör den biofysiska miljön.

I termer av utvecklingsstadier identifierar här Alston med kollegor (2019) stadium fyra. Under tidigt 2000-tal ifrågasatte alltfler socialarbetare relationen mellan människa och miljö men även det ekonomiska systemet. Stadiet, benämnt miljöförstörelse (ibid. s. 19), karaktäriserades av att professionens förgivettagande kom i gungning, däribland dess länk till moderniteten och sanktionering av miljöförstörelse och dess beroende av rådande ekonomiska system. Vid denna tid stod det också klart att "naturkatastrofer" snarare ska ses som resultat av befolkningens, regeringars och ekonomiska aktörers manipulation av ekosystem och miljö (ibid.) Boken *Ecology and social work. Towards a new paradigm* av John Coates (2003) är en tydlig representant för detta stadium. Han skrev att "a new world view is needed to guide humans towards establishing new relationships with the Earth" (ibid. 2003 s. 37) och formulerar ur det sociala arbetets perspektiv en ömsesidighet i förhållandet mellan människa och jord. Planetens välfärd är värd sin egen uppmärksamhet, oavsett människan. I kraft av miljö rörelsens argument uppmanade Coates socialarbetare att fokusera än mer på miljö- och hållbarhetsfrågor och lyfte fram betydelsen av global medvetenhet och miljö rättvisa (Alston m.fl. 2019).

Coates publikationer följdes av en intensifiering, ett stadium fem, både i det sociala arbetets praktik och inom akademisk teoretisering (ibid.). Beteckningen för stadiet, *environment central* avspeglar hur "environmental social work" nu etablerats. Böcker fördjupar diskussionen och utvecklar praktiken med titlar som *Environmental social work* (Gray, Coates & Hetherington 2012), *Green social work* (Dominelli 2012), *Ecological social work. Towards sustainability* (McKinnon & Alston 2016) och

Handbook in green social work (Dominelli 2018). Miljörättvisa är nu som begrepp lika centralt som social rättvisa (Alston m.fl. 2019). Man utforskar även begrepp som det sociala arbetet hämtat från miljöforskningen, till exempel *deep ecology* (Besthorn & Canda 2002) och *ecosocial transition* (Matthies & Närhi 2017) och *environmental ethics* (Gray & Coates 2012). Samtliga ser miljömässig hållbarhet och planetens välfärd som mål i sig (det vill säga oavsett människan). Emellertid, praktikens interventioner är (ännu) riktade mot människan och utifrån att det är icke-privilegerade som drabbas hårdast av miljöförstöring och klimatförändringar. Här ligger även motivet till att grönt socialt arbete integrerar kunskaper om krisberedskap i termer av katastrofriskreducering (Cuadra 2018).

Vi kan alltså identifiera en ökande medvetenhet om länken mellan den biofysiska miljön och människors välfärd. En förflyttning har skett av miljöfrågor från att vara marginella till att utgöra en medveten kärnkomponent i det sociala arbetets praktik (Alston m.fl. 2019). Notera att i dag ingår *environmental sustainability* som ett av fyra fokusområden i *The International Global Agenda* (IASSW m.fl. 2012).

Som nämnts benämner vi ansatsen *grönt socialt arbete*. Vi vilar mot Lena Dominellis definition:

... a practice that intervenes to protect the environment and enhance people's well-being by integrating the interdependencies between people and their socio-cultural, economic and physical environments, and among peoples within an egalitarian framework that addresses prevailing structural inequalities and unequal distribution of power and resources. (Dominelli 2012 s. 8)

Definitionen fångar en kritisk, holistisk och normativ potential, men betonar även maktaspekter. Kärnan utgörs av miljörättvisa och social rättvisa kopplade till en förändrad relation till den omgivande biofysiska miljön. Det gör att en grundläggande problemformulering gäller fördelningsfrågor och en hållbar välfärd i en framtida ekonomi som tar hänsyn till miljö och klimat.

Vi ska nu tydliggöra hur socialt arbete kan kopplas till miljörättvisa under paraplybegreppet *hållbar välfärd*. Här diskuteras tillgång till resurser utifrån sociala grupper, och deras olika bidrag till och utsatthet för miljöförstöring och ekonomiska förändringar kopplade till miljöproblematiken.

Hållbar välfärd utifrån socialt arbete

Utgångspunkten är alltså att miljöfrågor och sociala frågor har mötts inom kunskapsområdena miljörättvisa och grönt socialt arbete. Men vad är egentligen det grundläggande problemet med miljö/klimatkrisen utifrån det sociala arbetets perspektiv?

Problemet gäller frågan hur välfärd ska kunna upprätthållas, utan en ökande förbrukning av energi och resurser. Denna fråga behandlas under begreppet *hållbar välfärd*. En hållbar välfärd är orienterad mot att tillfredsställa mänskliga behov inom inte endast ekologiska gränser utan även inom de gränser som sätts genom att beakta kommande generationers och globala perspektiv (Koch & Mont 2016). Diskussionen väcker frågor om hur välfärd kan bibehållas i en *steady-state*-ekonomi (ibid.), en ekonomi som inte förutsätter tillväxt men däremot ”nerväxt” eller en *degrowth* (Büchs & Koch 2017). Nerväxt, eller egentligen ”en hållbar nerväxt” (till skillnad från en ohållbar kollaps) avser en minskad produktion och konsumtion som en konsekvens av en bred social omdaning för att upprätthålla och förbättra välfärden och de ekologiska villkoren (Kallis 2018). Från det sociala arbetets perspektiv lyfter vi speciellt fram den stora utmaningen i hur *fördelningen* av minskade resurser ska göras rättvist. Det kräver att socialt arbete aktivt adresserar frågor som: Vilka grupper ska behöva skära ner sin konsumtion till en hållbar och rättvis nivå? Svaren kräver en genomgång av kopplingen mellan ekonomisk utveckling, fördelningsfrågor och miljörättsliga.

Inom 1970-talets miljörelse sågs fattigdom och överbefolkning som stora hot mot miljön. *Poverty pollutes* var ett slagord som hördes i miljödebatten. Ganska hårda metoder för att bekämpa befolkningstillväxt i utvecklingsländer i Syd användes med vissa miljövänners goda minne då delar av miljörelsen har ett förflutet i att stödja befolkningsbegränsande initiativ. I dag är dock perspektivet ett annat: Det är inte de fattiga som är orsaken till den globala miljö- och klimatkrisen. Krisen är orsakad av överkonsumtionen i de rika länderna. Konsumtionens miljöpåverkan kan synliggöras med det pedagogiska verktyget *ekologiska fotavtryck*, som bland annat lanserats av Världsnaturfonden. Verktyget översätter de resurser en individ, grupp, eller nation konsumerar till landyta och beskriver hur stor areal som behövs för att producera dessa resurser, men också hur stor landyta som krävs för att naturen ska kunna ta hand om avfallet av denna produktion (exempelvis hur stor yta skog som krävs för att absorbera koldioxidutsläpp från energikonsumtion). De rika länderna med sin höga konsumtion har betydligt större ekologiskt fotavtryck än fattiga länder. Om alla levde som människor i Sverige skulle vi behöva fyra planeter, vilket visar att svenskar tar orättvist mycket miljöutrymme i anspråk ur ett globalt perspektiv (WWF 2020). Frågorna ställs på sin spets: Vem förväntas konsumera mindre när resurserna blir knappa och miljön påverkas negativt?

Det är tänkvärt att det oftast är medelklassen som intresserar sig för miljöfrågor, medan dessa frågor verkar vara mindre intressanta hos mer socioekonomiskt marginaliserade segment av befolkningen. Karin Bradleys (2009) avhandling visar hur medelklassen förvisso sopsorterar och handlar ekologiska matvaror men samtidigt bor i villa, äger två bilar, åker bil till jobbet och då och då tar en weekendresa med flyg till någon storstad i världen. De mindre bemedlade, speciellt med migrantbakgrund,

verkar å sin sida mindre intresserade av miljöfrågor samtidigt som deras livsstil har betydligt mindre negativ påverkan på miljön än medelklassens. De lever trångbodda i flerfamiljshus, åker kollektivt och konsumerar mindre utifrån sin livssituation. Denna framställning bygger på ganska grova generaliseringar, men i stort är detta ändå ett mönster. De ekonomiskt underprivilegierade är i det perspektivet vår tids miljöhjältar. Till exempel visade en finsk studie av människors ekologiska fotavtryck att endast en hemlös person höll sig inom de planetära gränserna i sin konsumtion (Lettenmeier m.fl. 2012).

När begreppet *hållbar utveckling* lanserades i Brundtlandrapporten (WCED 1987) syftade det till att inkludera det ekologiska med det sociala och det ekonomiska. Samtidigt tryckte rapporten på nödvändigheten av (ekonomisk) utveckling: "En hållbar utveckling är en utveckling som tillfredsställer dagens behov utan att äventyra kommande generationers möjligheter att tillfredsställa sina behov." Denna definition har kritiserats av miljöaktivister som en "oxymoron"; en självmotsägelse mellan hållbarhet och utveckling som två oförenliga entiteter. Samtidigt som miljöaktivister såg den ekonomiska utvecklingen som *orsak* till miljökrisen, föreslogs nu att miljökrisen skulle *lösas* genom ytterligare ekonomisk utveckling. Förvisso "hållbar" eller mer ekologisk. Denna diskursförändring har kallats för *ekologisk modernisering* (Hajer 1995). Ekonomisk utveckling var lösningen och friskrevs från skuld i miljöfrågan. En följd blev att den civilisationskritik som kännetecknat miljörörelsen försvann i mångt och mycket från miljödebatten. Ekologisk modernisering innebar att det moderna utvecklingsparadigmet kunde fortsätta som förut utan ifrågasättande.

Det finns dock gott om skeptiker, som menar att ekonomisk utveckling, hur grön den än kan sägas vara, i grund och botten inte kan komma tillrätta med varken miljö- eller sociala orättvisor. Khan och Clark (2016) pekar på fyra hinder för det nuvarande systemet med tillväxtekonomi att leda till en hållbar välfärd. För det första, tillväxtimperativet kommer alltid att leda till ansvarslös konsumtion och överproduktion, vilket rimmar illa med ekologisk hållbarhet. Det andra hindret utgörs av de stora orättvisorna i ekonomisk och politisk makt som bidrar till polarisering och ökande inkomstklyftor mellan rika och fattiga. Det tredje hindret är utförsäljningen av välfärdssamhällets gemensamma resurser, som därigenom blir privat egendom. Det fjärde hindret för en hållbar välfärd är *financialization* av naturen och dess resurser. Med detta begrepp avses den process "whereby the privatization, commodification and securitization of the environment allow for the penetration of financial control and decision-making into the fabric of socio-ecological system" (ibid. s. 86). Utan en radikal förändring av det kapitalistiska systemet, tror de inte att tillväxtekonomier kan hantera hållbarhetsfrågor. De tror inte att en *decoupling* mellan ekonomisk tillväxt och negativ miljöpåverkan som ibland utlovas (Europeiska kommissionens

tillväxtstrategi, The green deal¹ är ett aktuellt exempel) utan efterlyser visioner och strategier för en nerväxtekonomi som kan garantera en hållbar välfärd.

Pudelns kärna i problemet är frågan om fördelning av resurser. I definitionen av hållbar utveckling talas om människors ”behov”. Vad har människor för behov? Detta är en klassisk fråga inom ekonomi, och oftast görs en åtskillnad mellan *needs* (behov) och *wants* (önskemål) (Helne & Hirvilampi 2017). Det har gjorts försök att definiera dessa (se t.ex Max-Neef, Hevia & Hopenhayn 1989), men frågan om vem som får konsumera och hur mycket kvarstår oavsett definitioner.

Flera har pekat på att det finns många problem med tillväxtekonomier, som hälsoproblem (övervikt, stress, hjärt- och kärlsjukdomar). Även av den grunden finns anledning att ifrågasätta begrepp som utveckling, framgång, välfärd och vad som är ett gott liv (Soper & Emmelin 2016). Det är korrekt att välfärd inte kan mätas i termer av ekonomisk framgång (och därmed miljöpåverkan), men det finns heller inget som säger att människor inte kan uppleva lycka och tillfredsställelse just genom (miljöförstörande) konsumtion; ”it is not enough to point to the fact that some people find amusement in more frugal lifestyle choices because it is also true that people still enjoy high carbon activities – and that is exactly the problem” (Brandstedt & Emmelin 2016 s. 25). Därför blir en viktig moralisk fråga om det är de redan fattiga som ska förväntas vara förnöjsamma, med argumentet att rikedom och konsumtion ändå inte ger lycka eller hälsa. Detta framstår som en cynisk inställning (speciellt utifrån distinktionen mellan behov och önskemål).

Social hållbarhet och rättvis resursfördelning

Oavsett framtidsscenarier och ekonomiska system, kvarstår frågan om hur fördelningen av begränsade resurser ska göras mellan olika grupper. Herman Daly ([1977]1991), en av förgrundsfigurerna inom ekologisk ekonomi, menar att en hållbar *steady-state*-ekonomi bygger på tre principer: 1) Materiella, ändliga resurser måste fördelas rättvist genom ransoneringar, så att dessa resurser inte tar slut. Det kan till exempel vara koldioxidransonering. 2) Befolkningen måste stabiliseras och hållas på en konstant nivå inom det ekologiska systemets gränser, vilket kan regleras genom beskattning och migration. Miljörörelsen har ett förflutet i att stödja befolkningsbegränsande initiativ, och detta förslag ställer viktiga etiska frågor. Vem ska begränsa sitt barnafödande? Hur? 3) Kanske den viktigaste principen är att det måste finnas samhällseliga institutioner som minskar på ojämlikheten mellan människor, vilket måste innefatta både minimilöner och begränsningar uppåt i inkomster (se även Koch &

¹ Europeiska kommissionen, https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_sv. (Hämtat: 2020-08-13).

Buch-Hansen 2016). Denna typ av interventioner med bäring på socialpolitiska engagemang diskuteras i termer av *ekosocial policy* (ibid.; Gough 2017). Med denna bakgrund är det tydligt att strävan efter ett rättvisare och jämlikt samhälle blir en central fråga i grönt socialt arbete.

Det finns uppenbara kopplingar mellan miljö- och klimatkrisen och sociala risker, som exempelvis ofrivillig migration och konflikter över resurser. De senaste årens extremväder har medfört omfattande skogsbränder, värmeböljor, torka, stormar, förhöjd havstemperatur, höjda havsnivåer etc. All denna miljöförstöring har direkt eller indirekt påverkan på människors möjligheter till försörjning. Som nämnts, det är de fattigaste länderna i Syd som drabbas hårdast och de har dessutom sämst resiliens i dessa kriser. *Global report on internal displacement 2019* uppskattar att det fanns 17,2 miljoner nya interna (inom länder) klimat- och miljöflyktingar under 2018. Uppskattningar talar om att år 2050 kan mellan 200 miljoner (IOM 2008) och en miljard människor behöva migrera på grund av klimatkrisen (CMCC Observatory).²

Sedan Brundtlandrapporten publicerades 1987 talas det ofta om att hållbar utveckling innefattar tre dimensioner: ekologisk, ekonomisk och social hållbarhet. Vi länkar samman dimensionerna och i vårt perspektiv hotas den sociala hållbarheten av en orättvis resursfördelning. Ett aktuellt exempel ser vi i rörelsen *De gula västarna* i Frankrike. Protesterna som uppstod hösten 2018 handlade om motstånd mot en höjd bensinskatt, samtidigt som förmögenhetsskatten sänktes och skatt på lyxbåtar avskaffats. En höjning av bensinskatten hade naturligtvis kopplingar till en negativ klimatpåverkan, men frågan som uppkom handlade om vilka grupper som ska betala för sådan påverkan. Många i protesterörelsen var småföretagare eller boende i glesbygd och deras ekonomi skulle påverkas menligt av bensinskattehöjningen. Protesterna gällde att eliten inte behövde betala för sin miljöpåverkan men fick skattesänkningar. Det är ett exempel på att när den direkta orsaken till klimatförändringarna – alltså fossila bränslen – beläggs med skatt drabbas de fattigaste mest, eftersom energikostnaden blir förhållandevis stor i relation till inkomsterna (Johansson, Khan & Hildingsson 2016 s. 104). Att ställa om hela produktionen och även övergå till mer miljövänliga transporter kan vara mycket positivt ur en miljö- och hälsosynpunkt, men kan ha negativa konsekvenser när det gäller arbetslöshet och ökande inkomstklyftor. "The future for the 'precariat' or the 'working poor' looks gloomy if such indirect effects of climate policy are not considered and compensated for" (ibid. s. 106). Sådan koppling mellan människors möjligheter till försörjning och miljöfrågan berör grönt socialt arbete. Ibland kan det handla om skarpa frågor om fördelningen av det resursutrymme som finns att tillgå för välfärd, men likaväl om att behöva välja mellan miljöns *eller* människors välfärd.

2 <https://www.climateforesight.eu/migrations/environmental-migrants-up-to-1-billion-by-2050/>

Ekosociala interventioner – verkliga och ”utopiska”!

Vi ska nu diskutera några praktiska exempel som söker ekonomiska och miljömässiga lösningar på den mänskliga tillvarons behov samtidigt som de adresserar fördelningsfrågor och strukturell ojämlikhet. Vi kallar dem ekosociala interventioner. De kan ses som det sociala arbetets bidrag i omställningen till ett mer hållbart samhälle. För initiativ inom grönt socialt arbete ligger vinsten oftast inom det sociala området, medan dess ekologiska betydelse än så länge är förhållandevis liten. Det gäller exempelvis stadsodlingsprojekt eller projekt som bygger på delningsekonomi (byta, låna eller hyra olika produkter) och cirkulärekonomi (att produkter används så länge det går och därefter återvinns). Däremot kan man visa att ekosociala interventioner kan bidra till en ökad lokal sammanhållning. Man kan säga att den sociala hållbarheten ökar när människors platsanknytning och känsla av gemenskap växer i lokalsamhället, vilket är av betydelse för social mobilisering och det förebyggande sociala arbetet. Ekosociala interventioner, som exempelvis stadsodlingar, skötsel av gemensamma platser, delnings- och cirkulära ekonomier, kan därför vara viktiga grundelement i en utveckling av det gröna sociala arbetet i framtiden.

Det finns många exempel på ekosociala interventioner. *Odlingsnätverket Seved* är ett exempel i ett av Malmös marginaliserade områden. På deras webbplats beskrivs odlingen både i termer av social hållbarhet och som en möjlighet att dryga ut hushållskassan med egenodlade grönsaker:

Det kan finnas flera anledningar att börja odla tillsammans i staden. Vissa har politiska avsikter och pratar omställning och praktisk miljövetenskap, om livsmedelskontroll, valfrihet och mångfald. Egenproducerat kan också innebära minskade utgifter vad gäller mat och vid överskottsproduktion även ett tillskott i kassan. [...]. På Seved – ett område med en problematisk historia av bl.a. nedgångna fastigheter och social utsatthet – träffas människor och lär känna både varandra och sitt grannskap. En känsla av trygghet uppstår där människor håller sig utomhus och tillsammans med sina grannar träffas till sent om sommarkvällarna för att rensa ogräs eller byta recept. Upplevelsen av trygghet hjälper människor att känna tillhörighet och tilltro för varandra. Även gemenskap och en känsla av stolthet kan gro när boenden får vara med och förändra sin egen utemiljö.³

Ett exempel på interventioner som syftar till att minska konsumtion och resursanvändning genom att människor lånar och delar olika saker är *Smarta Kartan Malmö*.⁴ Det är en digital plattform som ska göra det lättare att hitta och ta del av delningsini-

³ <http://odlingsnatverket.se/om-oss/socio-ekologisk-odling/>

⁴ <https://smartakartanmalmo.se/>

tiativ. Den listar ställen där man kan hyra, byta, låna, ge och få. Sådana ”smarta kartor” finns på fler orter i Sverige. Delningsekonomi är ett viktigt led i att minska konsumtionen, men även här måste vi ställa oss frågan om det i framtiden kommer att vara så att marginaliserade grupper kommer att vara hänvisade till att låna och dela med andra medan andra grupper konsumtion fortsätter utan begränsning.

Miljöinitiativ bygger ofta på att individen genom sitt dåliga samvete självmant och på individnivå ska ändra sitt dåliga (miljö) beteende. Det finns dock en internationell rörelse som riktar in sig på gruppnivå: *Transition network*, i Sverige kallat Omställningsnätverket.⁵ Det är ett globalt nätverk av lokala grupper, däribland i Sverige, som verkar för en omställning till ett fossilbränslefritt samhälle. De kallar sig för en rörelse av människor som tar gemensamma initiativ för att ta hand om sig själva, varandra och naturen och ställer frågor som: Hur kan vi ta hand om varandra och samtidigt minska resurskonsumtionen? Vad ger välbefinnande och mening? Vilken framtid kan vi skapa tillsammans där vi bor? Det intressanta med rörelsen är att de är intresserade av det sociala och på något sätt rör sig bort från miljörelsens ibland ganska tunga domedagsbeskrivningar om jordens undergång, och i stället lyfter fram människors kreativitet och vilja till samarbete (Hopkins 2008). Omställningsrörelsen bejakar på sätt och vis kultur som en viktig fjärde dimension av hållbarhet (utöver ekologisk, ekonomisk och social). Omställningsgrupper skulle kunna vara viktiga i samhällsarbetet, där socialarbetare kunde engageras.

De här exemplen visar på mer eller mindre nödvändiga interventioner som tar både ekologiska och sociala hänsyn. De är exempel på vad ett grönt socialt arbete kan innebära: lokala initiativ som när de adresserar frågor om fördelning, jämlikhet och hållbarhet även ställer frågor på det existentiella planet. Hur ska ett alternativt samhälle se ut? Hur kan vi jobba mot ett sådant samhälle rent praktiskt? Hur kan planeten räddas utan att de mest utsatta far illa i processen? Ett grönt socialt arbete handlar om hur rättvisa skapas åt både människor och miljö.

Ansatsens kritiska potential: Socialt arbete i omställningsprocessen

De globala hållbarhetsmålen uttryckta i Agenda 2030 visar en önskan från högsta politiska håll om en integration mellan social rättvisa och miljö rättvisa. Kortfattat är målen som ska uppnås år 2030 att extrem fattigdom ska vara avskaffad, ojämlikheter och orättvisor i världen ska ha minskat, fred och rättvisa ska främjas och klimatkrisen ska vara löst. För att dessa mål ska uppnås, krävs radikala och grundläggande samhällsförändringar kring vårt nuvarande konsumtionssamhälle. Samtidigt är det få

5 <https://transitionnetwork.org/> och <http://omställning.net/>

politiker som försöker driva igenom de förmodade impopulära inskränkningar och ransoneringar som skulle behövas om målen ska uppnås inom den tioårsperiod som stipuleras av IPCC. Vi noterar att cirka en grad av Parisavtalets 1,5-gradersmål faktiskt redan är "invecknat" genom den globala uppvärmning som redan skett varför tiden är knapp för att uppnå ambitionen att närmast halvera utsläppen (jämfört med 2010 års nivå) fram till 2030 för att därefter nå nollutsläpp runt 2050 (IPCC 2018). Det är inför detta dilemma, att stora förändringar krävs men lite görs, som grönt socialt arbete har sin kritiska potential.

I den krävande omställningsprocess som samhället behöver genomgå för att uppnå hållbarhet, måste socialt arbete röra sig ifrån de individanpassade interventionerna och verka mer på grupp- och samhällsnivå i ett förebyggande socialt arbete. Samhällsarbete, som tidigare nämndes, är en etablerad tradition i kritiskt socialt arbete. Det kan delas in i tre inriktningar: *lokal utveckling* (grannskapsarbete; samverkansorienterad för ökat kapacitetsbyggande och integration i lokalsamhället), *social planering* (samhällsplanering i myndigheters och experters regi) och *social mobilisering* (kollektiva processer för ökad egenmakt och resursfördelning ur ett underifrån-perspektiv). I de här tre inriktningarna ser yrkesrollen för socialarbetare annorlunda ut; i lokal utveckling kan socialarbetaren ses som en igångsättare eller möjliggörare, i social planering mer som en expert eller byråkrat och i social mobilisering är rollen mer av en aktivist, samhällskritiker eller organisatör (Sjöberg & Turunen 2018 s. 25ff.).

Eftersom de exempel vi gett kan sägas röra lokal utveckling, vill vi särskilt lyfta fram grönt socialt arbete som en del av samhällsplaneringen och i social mobilisering samt i internationaliseringen av socialt arbete där verkliga exempel är svårare att finna. I slutbetänkandet SOU 2020:47 *Hållbar socialtjänst. En ny socialtjänstlag* inom utredningen Framtidens socialtjänst bekräftas att socialtjänsten bör ingå i samhällsplaneringen för att bidra till social hållbarhet och goda livsmiljöer för alla. I utredningens delbetänkande (SOU 2018:32) formulerades att former och arbetssätt för socialtjänstens medverkan i samhällsplaneringen behöver utvecklas och etableras. Syftet är att socialt arbete ska bidra till att integrera ett förebyggande perspektiv i samhällsplaneringen. Socialt arbete som en del av samhällsplaneringen är ett "nygammalt" fält både inom forskning och praktiken, som kan aktiveras inom grönt socialt arbete.

I ovannämnda delbetänkande efterlystes metoder, kunskapsstöd och lärandeprocesser i ett utökat samarbete mellan socialtjänst och stadsbyggnadsförvaltning. Det uttrycks som att det "finns behov av metodutveckling och metodstöd till kommunerna, bland annat för att integrera ett förebyggande perspektiv i verksamheten, ta fram lokala kunskapsunderlag till samhällsplanering samt för samhällsekonomska analyser" (s. 12).

Institutet för hållbar stadsutveckling i Malmö har hållit ett antal forskningscirklar som kan tolkas som ekosociala initiativ som svarar upp mot det behov av ökad kunskap och metodutveckling som nämnda utredning identifierat. Cirklarna har strävat efter att skapa en gemensam bas för kunskapsutveckling för både social och ekologisk hållbarhet. Deltagarna har kommit från olika kommunala förvaltningar, men också från universitet och civilsamhälle. De har diskuterat inkluderande offentliga rum och metoder för delaktighet i planering men även hur lokala gemenskaper kan bidra till en hållbar stadsutveckling (Sandin Larkander & Ouis 2020).

Ett kritiskt socialt arbete ”lyfter fram behovet av att analysera och synliggöra ojämlikhet och orättvisa utifrån strukturella perspektiv, samt behovet av att omfördela makt och resurser”, skriver Sjöberg och Turunen (2018 s. 24). Grönt socialt arbete kan anknyta till denna ambition. Socialarbetaren kan förväntas få en tydligare yrkesroll i att driva sociala förändringsprocesser på gruppnivå. Det skulle kunna innebära ett starkare engagemang i olika lokala gemenskaper för att utveckla olika ekosociala interventioner. Vidare skulle social mobilisering kunna ske med stöd av socialarbetaren. Det kräver dock ett annat, mer jämlikt arbetssätt och maktfördelning när det gäller ”socialarbetare–klient”-relationen. En sådan utveckling skulle kräva att intresset för ekosociala interventioner inom samhällsarbete i Sverige stärks. Det är också viktigt att socialt arbete blir långsiktigt och därmed ett *hållbart* socialt arbete, i den meningen att det inte bara blir tillfälliga och tidsbegränsade projekt, som vi sett så många av genom åren, framförallt i marginaliserade områden (Fred 2018).

Det finns många trender och buzzwords för att lösa sociala problem i vår tid. Det finns för närvarande en som vi uppfattar utvecklingsoptimistisk och modernistisk diskurs som ”adresserar samhällsutmaningar” – där samhällsproblem uttrycks som något spännande och ”utmanande” som har en lösning som bara väntar på att upptäckas – i termer av socialt entreprenörskap och sociala innovationer. Det finns många problem med denna diskurs, men om man accepterar begreppsapparaten för ett ögonblick, kan det finnas möjligheter att skapa utrymme för nya arbetssätt utifrån en kritik mot de gängse arbetsmetoder och interventioner som tillämpas inom socialt arbete. Exempel på relevanta sociala innovationer i detta sammanhang är Gatukraft Lindängen, Yalla Trappan, Angeredsutmaningen, Svenska med baby, Fritidsbanken och Bee Urban.⁶

Vi vill emellertid även påpeka att i Sverige tenderar miljöfrågan att vara nära förknippad med en svensk nationell identitet. Som tidigare nämnts, lever den miljömedvetna medelklassen ett liv som påverkar miljön mer negativt jämfört med

⁶ <https://socialinnovation.se/gatukraft-lindangen/>, <https://www.yallatrappan.com>, <http://www.angeredsutmaningen.se>, <https://svenskamedbaby.se>, <https://www.fritidsbanken.se>, <https://www.beeurban.se/> (Hämtat: 2020-10-12).

livsstilen hos människor med sämre socioekonomiska förhållanden. I Bradleys forskning uttryckte exempelvis människor, varav flera hade invandrarbakgrund, att det kanske finns anledning att lära sig från deras mer praktiska resursbesparande perspektiv som de haft med sig. Detta ställer Bradley i relation till "the Swedish environmental discourse as a dominant, nearly hegemonic discourse, its reasoning being seen as self-evidently superior and almost unquestionable" (Bradley 2009 s. 231). Miljömedvetenhet har blivit ett individuellt ansvar och ett slags kulturellt kapital. De stora, obekväma fördelningsfrågorna skjuts på framtiden trots att det krävs stora förändringar på samhällsnivå.

En viktig aspekt av det gröna sociala arbetets kritiska potential är att kopplingen mellan miljöfrågor och socialt arbete per definition innebär ett globalt perspektiv. Internationaliseringen av socialt arbete innebär att konsekvenser i form av ekokatastrofer och klimatflyktingar i Syd kan kopplas till en (kritisk) diskussion om överkonsumtion av jordens resurser i Nord och de globala orättvisorna (se Moosa-Mitha, Bhanji & Ross-Sheriff 2018 om ofrivillig migration). Därför ingår till exempel människors hotade matsäkerhet i kölvattnet av klimatkrisen i socialarbetares arbetsområde (se Molle 2018) likaväl som kvinnliga jordbrukares möjlighet till utkomst och social trygghet när torka slår till (i Zimbabwe) i klimatförändringarnas spår (se Mushunje & Sewpaul 2018).

Sammanfattningsvis menar vi att inom grönt socialt arbete finns en potential att kritiskt granska och intervensera i fördelningsfrågor kopplade till pågående klimatförändringar och den globala miljökrisen vars konsekvenser redan uppvisar brutala sociala dimensioner. När resurser begränsas och konsumtionen måste minskas kan grönt socialt arbete bidra till svaren på de avgörande frågorna: Vilka grupper drabbas? Hur kan en god välfärd upprätthållas i ett ekonomiskt system som är oberoende av fossila bränslen? Svaren tänker vi oss är inte endast teoretiska. De omsätts även i det sociala arbetets praktik och policyutveckling. Kanske kan grönt socialt arbete ta avstamp i slagordet "Slutet på världen, slutet på månaden, samma kamp"⁷, som delar av rörelsen Gula västarna använder sig av (Verkamp & Mastini 2019). Slagordet ger uttryck för sammanlänkningen mellan exploatering av naturen och av människan i den rådande samhällsordningen och pekar i en riktning som går bortom det sociala arbetets nuvarande avgränsade individfokus för att ge sig i kast med vår tids mest angelägna frågor, hur mänsklig välfärd kan utvecklas inom ramen för de planetära gränserna. Det pekar i en riktning där det sociala arbetet bidrar till en omställning till ett rättvist och hållbart samhälle.

7 "Fine du monde, fin du mois, même combat" eller "End of the world, end of month, same struggle".

Referenser

- Addams, J. ([1910]1990) *Twenty years at Hull-House. Introduction and notes*. Urbana och Chicago: University of Illinois Press.
- Agyeman, J. (2005) *Sustainable communities and the challenge of environmental justice*. New York: New York University press.
- Alston, M., Hazeleger, T. & Hargreaves, D. (2019) *Social work and disasters. A handbook for practice*. London och New York: Routledge.
- Besthorn, F.H. & Canda, E.R. (2002) Revisioning environment. *Journal of Teaching in Social Work*, 22(1–2): 79–101, DOI: 10.1300/J067v22n01_07.
- Bradley, K. (2009) *Just environments politicising sustainable urban development*. Stockholm: Division of Urban and Regional Studies, Department of Urban Planning and Environment, School of Architecture and the Built Environment Royal Institute of Technology (KTH: Kungliga tekniska högskolan).
- Brandstedt, E. & Emmelin, M. (2016) The concept of sustainable welfare. I: M. Koch & O. Mont (red.) *Sustainability and the political economy of welfare*, 15–28. London och New York: Routledge.
- Bronfenbrenner, U. (1979) *The ecology of human development. Experiments by nature and design*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bullard, R.D. (2000) *Dumping in Dixie. Race, class and environmental quality*. Atlanta: Westview Press.
- Büchs, M. & Koch, M. (red.) (2017) *Postgrowth and wellbeing. Challenges to sustainable welfare*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Carson, R. (1962) *Silent spring*. Boston: Houghton Mifflin Harcourt.
- Climate Foresight. [<https://www.climateforesight.eu/migrations/environmental-migrants-up-to-1-billion-by-2050/>. Hämtat: 2020-03-16].
- Coates, J. (2003). *Ecology and Social Work. Towards a New Paradigm*. Black Point: Fernwood Publishing.
- Cuadra, C.B. (2018) Towards a curriculum in disaster risk reduction from a green social work perspective. I: L. Dominelli (red.). *Routledge handbook of green social work*. Milton Park: Routledge.
- Curtzen, P. & Stoemer, E. (2000) The "Anthropocene". *Global Change Newsletter*, 41: 17–18).
- Daly, H.E. ([1977]1991) *Steady-state economics*. Washington, DC: Island Press.
- Dominelli, L. (2012) *Green social work. From environmental crisis to environmental justice*. Cambridge: Polity Press.
- Dominelli, Lena (red.) (2018) *Routledge handbook of green social work*, Milton Park: Routledge.
- Fred, M. (2018) *Projectification. The Trojan horse of local government*. Lund: Lund University, Department of Political Science; Malmö: Malmö university, Department of Global Political Studies.
- Gerst, M. D., Raskin, P. D. & Rockström, J. (2013) "Contours of a Resilient Global Future", *Sustainability*, 6(1), 123-135.
- Global report on internal displacement 2019, Summary*. [<https://www.internal-displacement.org/sites/default/files/2019-IDMC-GRID-Summary.pdf>. Hämtat: 2020-03-16].
- Gough, I. (2017) *Heat, greed and human needs. Climate change, capitalism and sustainable wellbeing*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Gray, M. & Coates, J. (2012) Environmental ethics for social work: Social work's responsibility to the non-human world. *Int J Soc Welfare* 2012: 21: 239–247.

- Gray, M., Coates, J. & Hetherington, T. (2012) *Environmental social work*. London: Routledge.
- Hajer, M.A. (1995) *The politics of environmental discourse. Ecological modernization and the policy process*. Oxford: Clarendon Press.
- Hamilton, C. (2017) *Den trotsiga jorden. Människans öde i antropocen*. Göteborg: Daidalos.
- Helne, T. & Hirvilammi, T. (2017) The relational conception of wellbeing as a catalyst for the ecosocial transition. I: A-L. Matthies & K. Närhi, K (red.) *The ecosocial transition of societies. The contribution of social work and social policy*, kapitel 3. London: Routledge.
- Hopkins, R. (2008) *Transition handbook. From oil dependency to local resilience*. 2 uppl. [http://transitionus.org/sites/default/files/TransitionHandbook_freeditVersion.pdf].
- IASSW, ICSW och IFSW (2012) The International global agenda 2012 for social work and development commitment to action, March 2012. [<http://cdn.ifsw.org/assets/globalagenda2012.pdf>].
- International Organization for Migration (IOM) (2008). *Migration and climate change*. Migration Research Series 31. Genève: IOM.
- IPCC (2018) Global warming of 1.5°C. Summary for policymakers. [<https://www.ipcc.ch/sr15/chapter/spm/> Hämtat: 2020-08-12].
- Johansson, H., Khan, J. & Hildingsson, R. (2016) Climate change and the welfare state. Do we see a new generation of social risks emerging? I: M. Koch & O. Mont (red.) *Sustainability and the political economy of welfare*, 94–108. London och New York: Routledge.
- Kallis, G. (2016). *Nerväxt*. Göteborg: Daidalos.
- Kennedy, E. (2018) Historical trends in calls to action. Climate change, pro-environmental behaviour and green social work. I: L. Dominelli (red.) *Routledge handbook of green social work*, kapitel 33. Milton Park: Routledge.
- Khan, J. & Clark, E. (2016) Green political economy. Policies for and obstacles to sustainable welfare. I: M. Koch & O. Mont (red.), *Sustainability and the political economy of welfare*, 77–93. London och New York: Routledge.
- Koch, M. & Buch-Hansen, H. (2016) Human needs, steady-state economics and sustainable welfare. I: M. Koch & O. Mont (red.) *Sustainability and the political economy of welfare*, 29–43. London och New York: Routledge.
- Koch, M. & Mont, O. (red.) (2016). *Sustainability and the political economy of welfare*. London och New York: Routledge.
- Lettenmeier, M., Hivilammi, T., Laakso, S., Lähteenoja, S. & Allto, K. (2012) Material footprint of low-income households in Finland. Consequences for the sustainability debate. *Sustainability*, 4(7): 1426–1447.
- Matthies, A-L. & Närhi, K. (2016) *The ecosocial transition of societies. The contribution of social work and social policy*. London: Routledge.
- Max-Neef, M. & Hevia, A. & Hopenhayn, M. (1989) Human scale development. An option for the future. *Development Dialogue*, 1: 7–80.
- McKinnon, J. & Alston, M. (2016) *Ecological social work. Towards sustainability*. Red Globe Press.
- Molle, C. (2018) Food insecurity. Where social injustice meets environmental exploitation. I: L. Dominelli (red.) *Routledge handbook of green social work*, kapitel 16. Milton Park: Routledge.
- Moosa-Mitha, M., Bhanji, F. & Ross-Sheriff, F. (2018) Understanding poverty through the experience of women who are forced migrants. Considerations for a social work response. I: L. Dominelli (red.) *Routledge handbook of green social work*, kapitel 25. Milton Park: Routledge.
- Mushunje, M.T. & Sewpaul, V. (2018) Social protection, capabilities and sustainable livelihood. Insights from an action research project. I: L Dominelli (red.) *Routledge handbook of green social work*, kapitel 21. Milton Park: Routledge.

- Närhi, K. (2017) The changing understanding of the "person-in-the-environment" in organizing public social work practice. I: A-L. Matthies & K. Närhi (red.) *The ecosocial transition of societies. The contribution of social work and social policy*, kapitel 19. London: Routledge.
- Rogge, M. E. (1993) Social work, disenfranchised social communities, and the natural environment: field education opportunities. *Journal of Social Work Education*, 29(1), 111-120.
- Sandin Larkander, J. & Ouis, P. (2020) *Lokala gemenskapers betydelse i hållbar stadsutveckling. Rapport från ett forskningscirkelarbete*. Malmö: Institutet för hållbar stadsutveckling.
- Sjöberg, S. & Turunen, P. (2018) *Samhällsarbete. Aktörer, arenor och perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Soper, K. & Emmelin, M. (2016) Reconceptualizing prosperity. Some reflections on the impact of globalization on health and welfare. I: M. Koch & O. Mont (red.) *Sustainability and the political economy of welfare*, 44–58. London och New York: Routledge.
- SOU 2018: 32 *Ju förr, desto bättre. Vägar till en förebyggande socialtjänst* (Delbetänkande).
- SOU 2020:47 *Hållbar socialtjänst. En ny socialtjänstlag* (Slutbetänkande).
- Steffen, W., Rockström, J., Richardson, K., Lenton, T.M., Folke, C., Liverman, D. ... Schellnhuber, H.J. (2018) Trajectories of the earth system in the Anthropocene. *PNAS*, 115: 33, August 14.
- The Club of Rome (Romklubben) (1972) *The limits to growth*. Falls Church: Potomac Associates.
- Verkamp, A. & Mastini, R. (2019) The 8th of December, the end of the month, and the end of the world. [<http://unevenearth.org/2018/12/the-8th-of-december-the-end-of-the-month-and-the-end-of-the-world/>]. Hämtat: 2020-03-16].
- WCED (*World Commission on Environment and Development*) (1987) *Our common future*. Oxford: Oxford University Press.
- WEF (World Economic Forum) (2019) *The Global Risks Report 2019*. 14th Edition
- WWF (Världsnaturfonden) (2020) [<https://www.wwf.se/klimat/ekologiska-fotavtryck/>]. Hämtat: 2020-03-16].

Verner Denvall, Kertil Nordesjö & Rickard Ulmestig

Dunderhonung för socialt arbete?

En studie av MI:s användbarhet inom försörjningsstöd

Super-honey for social work? A study of the usefulness of motivational interviewing in social assistance

MI, motivational interviewing, is a counselling method for increasing a person's motivation for behaviour change that is prevalent in social work. MI emphasizes building trusting social worker-client relationships and is presented as concrete and simple to follow. The benefit of MI is limited by actual opportunities for change through poverty, the labour market and health. The article aims to critically examine the usefulness of MI in connection with the handling of social assistance. It is based on a study of the use of an assessment instrument and of individual action plans (contracts) in a municipality where MI is a central tool. The study is based on analyses of documents, individual interviews and group interviews with staff as well as observations of meetings and training. The results show that MI has been integrated into a comprehensive implementation of other elements to standardize initiatives within income support. The client's obligations are emphasized through a strong individual focus, although extensive efforts may be needed from surrounding actors. The action plans have inherent problems in terms of clarity and legal certainty. The authors argue that it is paradoxical to use a method based on alliances and collaboration in connection with conditional decisions. The use of MI becomes a commitment that lacks reciprocity and whose activation of self-technologies can be questioned.

Verner Denvall är professor i socialt arbete vid Lunds universitet.

Kertil Nordesjö är biträdande lektor i socialt arbete vid Malmö universitet.

Rickard Ulmestig är docent i socialt arbete vid Linnéuniversitetet.

Kontakt: verner.denvall@soch.lu.se

Inledning

Motivational interviewing, i svensk översättning 'motiverande samtal', ofta förkortat MI, är en samtalsmetod för att öka en persons motivation till beteendeförändring med stor utbredning inom socialt arbete och hälso- och sjukvård (Socialstyrelsen 2019). Exakta data om dagens utbredning i socialt arbete saknas, men flera studier visar att MI är väl spridd både nationellt och internationellt (Beckman m.fl. 2017; Björk 2014; Boyle, Vseteckova & Higgins 2019; Stewart 2012; Wahab 2005). Begrepp som "samarbete, acceptans och ansvar" nämns ofta i samband med MI. Här kommer vi att visa hur MI, i likhet med dunderhonung, riskerar att ge ont i magen om den inte används i enlighet med den evidens som förekommer.

Motivationsarbete är sedan länge ett centralt tema inom individ- och familjeorienterat socialt arbete och kopplas då till att inre drivkrafter behöver stimuleras att bryta destruktiva mönster (familjekonflikter, beroendeproblem) (Revstedt 1986). Idén om att arbeta med motivation återfinns numera även inom ekonomiskt bistånd. MI appellerar till det sociala arbetets grundkoncept att bygga tillitsfulla relationer socialarbetare–klient och presenteras som en konkret och tämligen enkel metod att följa (Boyle m.fl. 2019). Ur ett annat perspektiv begränsas nyttan av motivationsarbete av personers faktiska möjligheter till förändring genom yttre faktorer påverkan, exempelvis fattigdom, arbetsmarknad och hälsa. Motivationsarbete har därför beskrivits som uttryck för klientskapande processer genom att personer identifieras som potentiella klienter vilka behöver motiveras att ta itu med individuella problem, problem som har strukturella orsaker (Järvinen & Mik-Meyer 2003).

Inom ämnet socialt arbete problematiseras individorienteringen av socialt arbete (Dahlstedt & Lalander 2018), särskilt vad gäller försörjningsstöd (Angelin 2009; Salonen & Ulmestig 2018). Istället ses sociala problem främst som en konsekvens av samhällets strukturer och hur dess maktordningar sorterar människor utifrån exempelvis kön, etnicitet och klass. Empiriska studier visar att den individuella behovsprövningen sällan blir särskilt individualiserad (Angelin 2009; Stranz, Karlsson & Wiklund 2017). I en nordisk välfärdsstat med speciella system för de fattigaste blir försörjningsstödet än mer stigmatiserande, i jämförelse med socialförsäkringen, eftersom det riktas till individer utan stöd från organiserade intressen och har låg legitimitet bland medborgarna (Lödemel 1997; Ulmestig 2007). Detta gör försörjningsstödet angeläget att granska och hur starka förhoppningar på motivationsarbete som lösning på fattigdom faller ut i spänningen mellan en *casework tradition* med individuellt förändringsarbete respektive fokus på samhällspåverkan och strukturinriktad förändring (Herz & Johansson 2011).

Artikeln syftar till att kritiskt granska MI:s användbarhet i samband med handläggning av försörjningsstöd och bidra med ökad kunskap om MI:s utbredning och relevans för socialt arbete (se t.ex. Björk 2014; Boyle m.fl. 2019). Vi har undersökt

hur MI organiseras och tillämpas i en kommun. Den ska besvara tre frågeställningar:

- 1) Hur genomförs och vidmakthålls MI som samtalsmetod inom försörjningsstöd mot bakgrund av att den utvecklats inom ett helt annat fält?
- 2) Personer med långvarigt försörjningsstöd har ofta komplexa behov som involverar externa aktörer och som kräver samverkan med dessa. Vilken roll får MI då?
- 3) Sammankopplas MI med kontrakt och motprestation?

Artikeln bygger på en empirisk studie av användningen av ett standardiserat bedömningsinstrument inom socialtjänsten i en kommun där MI utgör ett centralt verktyg i handläggning av försörjningsstöd. Studien är etikprövad och baseras på analyser av dokument, enskilda intervjuer och gruppintervjuer med personal samt flera observationer av möten och utbildning.

Vad är MI?

Enligt berättelsen om MI uppstod metoden när en behandlare (William Miller) från USA skrev en artikel om sitt arbetssätt i början av åttiotalet. Tillsammans med Stephen Rollnick från Storbritannien skrev Miller en bok om arbetssättet 1993 (Miller & Rollnick 2012). Resten är, som man säger, historia.

Teoretiskt bygger MI på *transtheoretical therapy* där forskare velat integrera särskilt verksamma inslag i psykoterapi, vilka har samlats i grundprinciper för MI (Prochaska & DiClemente 1982). Grundtanken i MI är att stödja en persons egen vilja till förändring. "MI is not a way of tricking people into changing; it is a way of activating their own motivation and resources for change" (Miller & Rollnick 2012 s. 16).

Förutom att visa empati ska behandlare påtala skillnader och ambivalens mellan klientens uttryckta situation och önskemål men undvika rådgivning. I metoden ingår att reducera motstånd genom att undvika argumentation och påpekanden samt att utveckla tillit genom att stödja klientens egna förslag (Holm Ivarsson, Ortiz & Wirbing 2010). Miller och Rollnick konstaterar dock att det finns faror med att använda MI när mål mellan behandlare och klient skiftar som i vårt empiriska fall: "When coercive power is combined with a personal investment in the person's behavior and outcomes, the use of strategic evoking is inappropriate" (Miller & Rollnick 2012 s. 129). Kontexten i form av tjänstemäns och organisationens egna agendor sätter gränser för när MI kan användas enligt en ofta citerad lärobok om MI för socialt arbete (Hohman 2015 s. 13). MI-konceptet kan förvanskas varför utövaren behöver en genuin vilja att engagera sig tillsammans med brukaren/klienten (Watson 2011 s. 477). Detta är en viktig punkt som vi ska återvända till.

Det förekommer en omfattande vetenskaplig publicering av interventionsstudier som rapporterar positiva effekter av MI: psykisk ohälsa (Hampson, Hicks & Watt 2015), rökavvänjning bland äldre (Cummings, Cooper & Cassie 2009), våld i nära

relationer (Wahab 2005), familjebehandling (Forrester, Westlake & Glynn 2012) liksom ett flertal metaanalyser med fokus på livsstilsproblematik (Rubak, Sandbaek, Lauritzen & Christensen 2005). Svenska myndigheter förespråkar nu användning av MI i nationella riktlinjer vid missbruk och beroende (Socialstyrelsen 2019), i samband med hälsofrågor och livsstilsproblematik (Folkhälsoinstitutet 2009) och till och med vid energitillsyn (Energimyndigheten 2017).

Kritiken mot MI med särskild relevans för socialt arbete är av tre slag. För det första problematiseras dess spridning och användbarhet, för det andra att kontextuella faktorer kan påverka MI-användning på ett ofta oförklarligt sätt och för det tredje identifieras grundläggande problem när ansvar för förändring åläggs den enskilde.

Alexander Björk pekar i sin avhandling på ett starkt vetenskapligt stöd för att MI fungerar bättre än andra metoder för att motivera personer att ta tag i beroendeproblematik. De cirka 200 randomiserade studier som ägnat sig åt MI har även undersökt andra områden, men har inte demonstrerat att MI skulle vara mera effektiv där än andra metoder (Björk 2014). Trots detta har MI kommit att betraktas som en metod med starkt vetenskapligt stöd även utanför beroendområdet. MI har omförhandlats och utvecklats eftersom den är anpassningsbar och flexibel (Björk 2016). MI saknar alltså vetenskapligt stöd utöver beroendebehandling men kan i modifierad form fungera som ett redskap för det sociala arbetet. Han frågar sig om det inte är "common factors", det vill säga att skapa allianser och förtroende mellan behandlare och klient som är det väsentliga. I en artikel om spridningen inom socialt arbete påpekas att metoden kan ses som en quick-fix för besvärliga klienter, MI kan locka till avarter – "mutationer" – där MI-konceptet förvanskas varför det krävs träning och "skills", något som tar tid att utveckla och en behandlare med "genuin committment" att vilja engagera sig med brukare (Watson 2011 s. 477).

En litteraturöversikt som studerat utfall på klientnivå inom socialt arbete (Boyle m.fl. 2019) visar att MI ofta uppskattades, men det var inte entydigt. Behandlarnas kunnskap och träning, skiftande kontexter liksom metodaspekter relaterade till hur studierna genomförts kunde möjligen förklara bristen på klara resultat. En svensk randomiserad studie gällande utfall av MI-användning hittade inga signifikanta resultat (Palm m.fl. 2016). SBU har publicerat två kommentarer utifrån internationella systematiska kunskapsöversikter om MI: mat- och motionsvanor (SBU 2014a) och för personer med missbruksproblem (SBU 2014b). I den senare kunde forskarna notera små effekter av MI, men inte bättre resultat än sedvanlig behandling. Och det saknades evidens vad gällde kostvanor och motion. Vi har bara hittat en studie, från Australien, om MI för att få personer självförsörjande (*return-to-work*) (Page & Tchernitskaia 2014). Studien visar på komplexitet kring hälsoproblem och sociala förhållanden, vilket påverkar förmåga och motivation att återgå till arbetsmarknaden. Författarna konstaterar att mer forskning behövs.

Slutligen problematiseras hur MI lägger över ansvaret för förändring på den enskilde klienten. Den ideala klienten är motiverad att ta itu med sina egna problem, något som understöds av nyliberala förändringar mot ökad individualisering (Härnbro 2019). Herz (2016) hävdar att MI är ett exempel på individualisering i socialt arbete. Fokus ligger på det manifesta och konkreta i samtalet och understödjer föreställningen om den rationella individen som kan få hjälp av MI oavsett kontext. Lauri (2019) visar hur MI skuldbelägger kvinnor som inte lyckats frigöra sig från våldsutövande mäns inflytande och därmed lägger ansvaret på dem själva. En studie inom den norska mödravården påvisar också den hur MI blir ett redskap som tydliggör mödrarnas egenansvar att minska sin alkoholkonsumtion (Irmgard Snertingdal 2013).

Flera av dessa kritiska studier utnyttjar ett *governmentality*-perspektiv i analysen av MI. Forskarna uppfattar MI som ett utslag av utbredningen av teknologier för självstyrning och ökat egenansvar, något som späds på av marknadens ökande inflytande där nyliberalism skapat nya former för styrning, vilket har spridits till metoder för behandling.

Analytiskt perspektiv

Artikeln är huvudsakligen empirisk och ska ses som ett bidrag till den kritiska tradition kring socialt arbete som framförts sedan Ron Baileys och Mike Brakes antologi från 1977 (Bailey & Brake 1977). Men specifikt problematiserar vi individualiseringen av sociala problem med ett ökat ansvar på individen och minskat intresse för samhällets strukturer (Dean 2017; Rose 1990). Blir vi inte goda konsumenter och producenter beror det på individuella brister, som fetma, diagnoser, ohälsosamma livsval, brist på moral och naturligtvis brist på motivation (Dahlstedt 2009; Rose 1998). En av de kraftfulla tekniker som "gör" individualisering är psykologiska tekniker. Genom att konstruera individuell utsatthet och offerskap skapas en maktlöshet (Furedi 2004). Samtidigt erbjuder "psy"-vetenskaper, som psykologin, psykiatrin och socialt arbete, en utväg (Rose 1998). Om vi är öppna för deras budskap erbjuds en möjlighet att känna och göra rätt, så att vi själva och andra ska se oss som aktiva och välmotiverade medborgare som gör så gott vi kan. Klienten är både en orsak till sina problem – och har själv lösningen på dem (Abramovitz & Zelnick 2015). Detta kan ske genom att klienten går in i aktiverings- eller rehabiliteringsprogram och på ett positivt sätt ger gensvar på försöken till motivering (Egelund & Jakobsen 2006; Johansson & Hornemann Møller 2009). Vilket genomförs genom kontrakt (ärendepplan, förändringsplan, genomförandepplan) där klienten förbinder sig till motprestation för att erhålla bistånd (Johansson 2006; Åkerström Andersen 2003).

Motivation förknippas med att undvika skuld och skam enligt Giddens. "Motiv föds i grunden ur ångest och de läroprocesser varigenom känslan av ontologisk trygghet skapas" (Giddens 1999 s. 81). Motiv är knutna till tidiga känslomässiga tillitsrelationer och sociala band med nära omsorgspersoner. I vuxen ålder kan då motivation förstås som att en person övervinner en känsla av skuld genom att göra rätt för sig eller skam, eftersom självbilden kan stimuleras av att uppfattas som en accepterad medborgare i andras ögon. Giddens hjälper oss att förstå de starka emotionella krafter som utmanas i ett motivationsarbete liksom risken vid ett misslyckat motivationsarbete då en persons känsla av exklusion kan förstärkas.

Våra analyser av MI ska ses i ljuset av dessa studier och utgår från de tre övergripande frågor vi ställt till vårt material om organisering, tillämpning och motprestationer.

Empiriskt material och metod

Undersökningen har genomförts i en större svensk kommun som sedan några år tillbaka implementerat standardiserade instrument i samband med försörjningsstöd. Kommunen utgör ett exempel på höga ambitioner att utbilda inom försörjningsstöd i MI och har integrerat samtalsmetoden i en serie bedömningsinstrument vilka avslutas med ett kontrakt (förändringsplan). Exemplet ger möjlighet att identifiera centrala utmaningar i användningen av MI kopplade till vårt analytiska intresse. Studien har godkänts av etikprövningsnämnden i Linköping och genomförts 2017–2018 som uppdrag mellan kommunen och Linnéuniversitetet. I avtalet ingick att forskargruppen kunde disponera insamlat material för forskningsändamål. Det empiriska materialet består av enskilda intervjuer, gruppintervjuer, observationer och dokument (tabell 1). Flera metoder skulle synliggöra olika bilder, uppfattningar och erfarenheter av syfte, implementering och användning av bedömningsinstrument och förändringsplaner. *Enskilda intervjuer* har genomförts med tio nyckelpersoner i försörjningsstödsenheten samt arbetsmarknadsförvaltningen i en stadsdel (avdelningschef, enhetschef och biträdande chef) samt med andra personer som ansvarat för eller berörts av implementering och utbildning (projektledare, nätverksledare). Intervjuerna har behandlat idén, syftet med och erfarenheter av implementeringen av bedömningsinstrument och förändringsplaner. De har oftast genomförts på plats och varat mellan 30 minuter och 1,5 timme, spelats in och transkriberats. *Två gruppintervjuer* har genomförts med nio av enhetens socialsekreterare som arbetar med försörjningsstöd och har berört erfarenheter och utmaningar i det dagliga arbetet med bedömningsinstrument och förändringsplaner. Två av forskarna medverkade vid gruppintervjuerna. En tredje gruppintervju genomfördes av en av forskarna med en styrgrupp med

uppdrag att implementera bedömningsinstrumenten med samma teman som de enskilda intervjuerna. Samtliga gruppintervjuer pågick 1–1,5 timme och spelades in och transkriberades. *Sex passivt deltagande observationer* av olika möten har genomförts där forskarna suttit med som deltagare men hållit sig i bakgrunden: MI-coachning (2 gånger), ärendedragning för enhetschef (en gång), samverkansmöten (två gånger) samt metodnätverk (en gång). Fältanteckningar har tagits vid observationerna som pågått mellan 1 och 3 timmar/möte. Syftet var att förstå och fånga upp vilka ämnen och frågor som vållade diskussion och hur mötesdeltagarna beskrev och diskuterade syftet och användningen av bedömningsinstrument och förändringsplaner. Slutligen har forskarna haft tillgång till *dokument* i form av styrdokument, metodbeskrivningar och interna uppföljningar samt 48 anonymiserade förändringsplaner som fyllts i av socialsekreterare under deras möten med klienter. Även klientintervjuer genomfördes, men eftersom de fokuserade på annat än MI redovisas de inte här.

Tabell 1. Studiens empiri

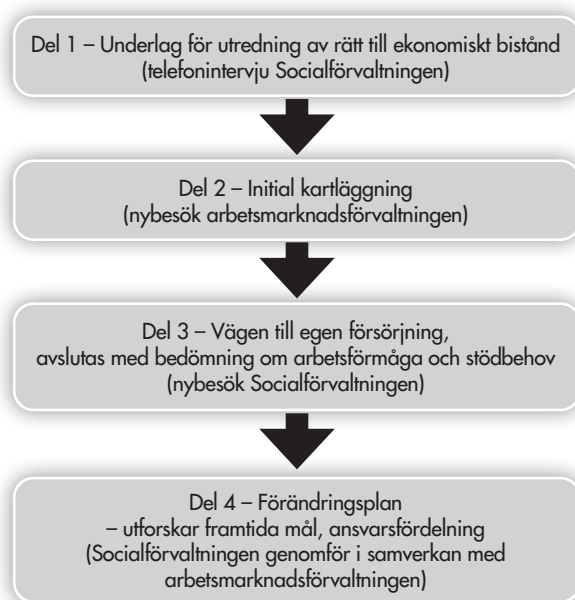
Typ av material	Antal tillfällen	Antal personer/dokument
Enskilda intervjuer	11 tillfällen mars–november 2017	8 via möte (varav en person 2 gånger) 2 via telefon
Gruppintervjuer	3 tillfällen mars–juni 2017	
	Socialsekreterare	4 personer
	Socialsekreterare	5 personer
	Styrgrupp	6 personer
Observationer	6 tillfällen mars–juni 2017	Totalt ca 70 unika personer
Dokument		48 förändringsplaner + interna styrdokument, uppföljningar + mail till forskargruppen

Resultat

Resultatdelen presenteras mot bakgrund av de tre frågor vi ställt till materialet. Vi startar med hur MI organiserats inom ramen för arbetet med försörjningsstöd, varefter vi fortsätter med hur ansvarsfrågan hanteras i MI och vi avslutar med MI:s roll i kontraktsteckningen med klienter.

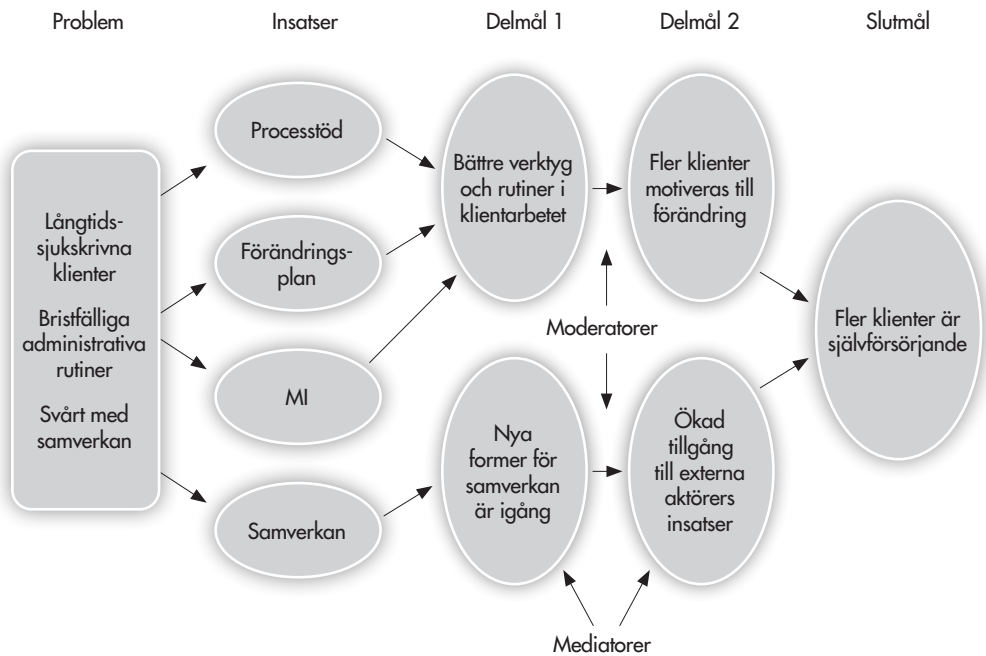
1 Organisering av MI

MI har ingått i ett omfattande utvecklingsarbete kring försörjningsstöd i kommunen. Det föranleddes av bristande arbetsrutiner, oklara dokumentationsformer och avsaknad av instrument och metoder kring särskilt långtidssjukskrivna klienter med komplexa behov och svårigheter att koordinera insatser med samverkanspartners. Ett standardiserat förlopp med fyra dokument som innehåller över 100 frågor och en avslutande förändringsplan togs fram. De används nu inom hela kommunen på två förvaltningar. En första bedömning sker via telefon av en handläggare på socialförvaltningen varefter arbetslösa personer slussas vidare till arbetsmarknadsförvaltningen. Vid fortsatta behov sker nybesök hos socialsekreterare som ska genomföra en mer omfattande social utredning. Den ska avslutas med en förändringsplan. Se figur nedan.

Figur 1: Standardiserat förlopp för handläggning av ekonomiskt bistånd. (Källa: kommunen)

Kommunen utarbetade även processtöd i form av flödesscheman, manualer och informationsmaterial till klienter. Nästa figur visar den logiska kedja vari MI ingår. En logisk modell illustrerar vägen från uppfattade problem, de insatser som krävs och eventuella delmål för att slutmålen ska uppnås (Donaldson 2007). Delmål representeras av mediatorer, det vill säga de nödvändiga stegen för att fler klienter skulle bli självförsörjande. Moderatorer är inslag i de processer som ska leda till delmålen. För MI:s del en kortare basutbildning, kolleger med uppdrag som coacher och gemensamma möten i grupp där deltagarna reflekterar kring hur de använder MI.

Figur 2: Logisk modell där MI ingår i insatser och mål. (Källa: forskargruppen)

I samband med implementeringen utbildades handläggare i MI, socialförvaltningen anställde särskilda interna processledare för att stödja implementering och för att hålla igång personalens kunskande om MI. Förändringsplanen utgår från MI och ska framkalla sökandes egna skäl till förändring. Avsikten är att del ett till fyra ska utgöra en gedigen grundutredning för varje sökande i kommunen. Frågorna ska kunna modifieras beroende på den sökandes förhållanden och det är här MI får betydelse som samtalsstöd för motivation utifrån uppfattningen att hos sjukskrivna klienter ”kan motstånd och rädsla mot förändring påverka klienternas motivation till att delta i en arbetslivsrelaterad rehabilitering ” (Internt dokument A 2016:15). MI ska då utgöra stöd för en serie samtal för att skapa ett åtagande om förändring. MI presenteras som en evidensbaserad samtalsmetod ”som har visat sig effektiv och tillfredsställande för både klient och samtalsledare” (Internt dokument 2017:13). Ett exempel ges:

En samtalsserie med bestämda teman på förhand som öppnar upp för möjligheter att utforska klientens vilja till förändring, skapa diskrepans i klientens situation, genomförande av ambivalenskor, skapa konkreta åtaganden om handling hos klienten, användning av skalfrågor. (Internt dokument B 2016:15)

En manual ska stödja användningen av MI. Här betonas vikten av att skapa allianser med klienten i den första kartläggningsfasen och hur MI sedan kan användas för att stimulera förändringsprat och åtaganden där klienten är delaktig i sin egen förändringsprocess. Enheten organiserar MI-träffar för personalen en gång/månad. De leds av en till två kolleger som har särskild utbildning som MI-coacher. Man träffas då i mindre grupper, diskuterar fiktiva ärenden, har rollspel och studerar en lärobok (Holm Ivarsson m.fl. 2010) som de tidigare stött på under den interna utbildningen i MI.

Enligt den modell som tillämpas innehåller MI fyra steg: kartläggningsfasen, motivationsfasen och förändringsplanen, förändringssamtal och åtaganden samt den planerande fasen. Det uppfattas som väsentligt att konkretisera hur förändring ska ske varför tidsbestämda, konkreta mål ska sättas upp. Förkortningen SMART används som påminnelse (Specifika mål, Mätbara mål, Aktionsinriktning, vad leder fram till det du vill? Realistiska mål, Tidsbestämda mål, när ska du börja?). Förändringsplanen är uppbyggd kring SMART, det kan då bli aktuellt att "förhandla om mål med klienten genom en samarbetande stil" (Internt dokument B 2016:16).

MI används inom flera verksamheter inom kommunen. Det infördes inom enheter som arbetar med försörjningsstöd i samband med implementeringen av det standardiserade förloppet och riktades till socialsekreterare och coacher. Några år senare förefaller MI vara väletablerat och integrerat i verksamheten. En av enhetscheferna svarar på frågan om varför just MI blivit en slags standardmetod att hon inte vet. *Jag har väl själv bara tänkt att, ja, det är väl en kombination av att MI är i ropet och att man faktiskt sett att MI är lämpat ... det finns nog inte någon sådan där allmän förklaring som har gått ut till varför man har valt det. Vilket är ganska intressant, jag har inte ens funderat över det.*

Personalen på försörjningsstödsenheten genomför workshoppar några gånger i månaden, cirka 1,5 tim/gång. Tiden används för att läsa på i grundboken om MI, repetera hur man ställer frågor, diskutera olika upplägg och erfarenheter av egna case. Det är en ambitiös ansats för att skapa en gemensam grund för enhetens arbete. Arbetet leds av MI-coach och biträdande enhetschef.

Motiverande samtal är den metod som ska användas vid förändringsplanen. En av MI-utbildarna menar att arbetet underlättas för dem som deltagit på MI-utbildning och sedan genomför förändringsplanen. Frågorna förstås då på ett annat sätt. En viktig förutsättning för implementeringen uppfattas vara utbildningen av handläggare. Enligt intervju med en MI-utbildare: *... det öppnar upp för lite mer, ja, men mer fokus på sånt som fungerar och mer av stödjande samtal helt enkelt än att bara ställa frågorna rakt upp och ner i de här formulären.*

Sammanfattningsvis har MI implementerats genom en serie utbildningar av personal och ansträngningar sker för att vidmakthålla kunskapen genom särskilda

MI-coacher och gruppmöten. MI används på en individuell nivå för att motivera enskilda klienter. I talet om MI framhävs kopplingen till evidens utan att ange specifika källor. Utifrån den forskning som förekommer finns det skäl att vara tveksam kring användbarheten av MI inom försörjningsstöd, som är så förknippat med myndighetsutövning och kontroll. MI:s koppling till individuell motivation kan betraktas som en seglivad myt och organisationsforskning pekar på vårt behov av att omge oss med myter och sagor. Inom yrkeslivet skapar magiska koncept stabilitet och trovärdighet och hjälper organisationer att hantera paradoxer och komplexa utmaningar. Myter kan vara positivt laddade. De tycks då kunna lösa tidigare olösliga problem och deras flexibilitet gör att de kan tillämpas inom skilda områden. Begrepp som "tillit", "accountability" och "salutogenes" omges av skimmer av mirakel och blir därmed svåra att argumentera emot eftersom de samlar medarbetare i en organisation och kan stödja ledningens förändringsambitioner, trots okända eller oklara effekter (Bentzen 2018; Johansson & Bergman 2014; Pollitt & Hupe 2011).

2 Motivation mot andra aktörer

Personer med långvarigt försörjningsstöd har ofta komplexa behov som involverar externa aktörer och som kräver samverkan med dessa. Hur rymmer det med MI och idén om det individuella ansvarstagandet för sin situation? Här följer ett redigerat och anonymiserat utdrag från försörjningsstödsenheten som beskriver den situation en klient kan befinna sig i.

NN har X hemmavarande tonåriga barn [...] kom till Sverige för X år sedan för att bo tillsammans med sin partner [...] misshandlades fysiskt, kontrollerad, fick inte gå på SFI och till läkare [...] skiljde sig, bor i dag i en lägenhet med förstahandskontrakt [...] sjukskriven på heltid [...] diverse åkommor såsom ont i axeln, migrän, yrsel samt magbesvär [...] läkare inte fortsatt sjukskriven då åkommorna inte nedsatte arbetsförmågan [...] Socialsekreteraren skrev en remiss för en arbetsförmågeprövning men NN:s frånvaro medförde att prövningen försvårats [...] svårt att koncentrera sig och behövt vila [...] rekommenderats psykiatrin, samt SFI och sysselsättning anordnad av kommunen [...] remiss till psykiatrin med frågeställningen om ångest, depression, GAD (generaliserat ångestsyndrom) [...] Tackat nej till stödsamtal från relationsvårdsteamet [...] oro för barnen som får ta ett stort ansvar hemma [...] uppger att sjukgymnastik, SFI samt sysselsättning för att bryta isoleringen klarar inte NN på grund av sin ohälsa [...] kan få avslag på ekonomiskt bistånd.

Beskrivningen ovan är representativ för några av de personer som är i behov av försörjningsstöd under en längre tid. Flera har en ohälsoproblematik som berör andra organisationer, kombinerat med annan social problematik som våld i nära relation.

Socialtjänstens möjlighet att stödja klienter i denna situation begränsas av räckvidden på insatser som behöver ske utanför den egna organisationen.

Frågan om hur dialog och klientens individuella mål kombineras med enhetens krav på självförsörjning och avtal mellan klient och socialtjänst var en av de frågor som diskuterades mest under intervjuerna. Enhetschefen menar att MI kan underlätta myndighetsutövningen genom att MI ger stöd att vara tydlig och att leverera avslagsbeslut och förklara dem. Det blir viktigt vad som förmedlas till klienten: *Att det är viktigt att klienten vet att man har båda de här två delarna och att myndighetsutövningen alltid kommer stå över det sociala förändringsarbetet* (enhetschef). En av socialsekreterarna är inne på samma linje: *...det gör ju tydligt för den sökande vad som krävs för att ha rätt till ekonomiskt bistånd. [...] Det blir ju mycket tydligare när man har skrivit ner det och att man som sökande har skrivit under det här*. En av MI-coacherna förklarar att dessa frågor kommer upp på MI-utbildningen med socialsekreterare där ramarna och myndighetsutövningen ingår. Det finns regler som man behöver hålla sig till, menar hon, det ställs vissa krav, men ändå behöver handläggaren utifrån dem söka skapa en känsla hos klienten av att *jag ändå kan säga vad jag, vad är viktigt för mig just nu*. Det är viktigt att våga säga sina förbehåll och tveksamheter till sin socialsekreterare. Just detta uppfattas som en stor utmaning med förändringsplanen.

Undantag kan behövas för klienter som kategoriseras som personer med särskilda behov, då passar inte MI och inte heller förändringsplanen. En socialsekreterare ger ett exempel på när en person är psykotisk och inte har koll på sin tillvaro. Eller personer med dissociala drag då det inte är särskilt lämpligt att fråga *Vad vill du, hur ska vi lösa det här? De ska man ju helst inte MI:a*, menar hon.

Däremot framförs synpunkter på att förändringsplanen kan vara ganska bra för den stora majoritet klienter som är kroniskt sjuka och saknar sjukpenninggrundad inkomst: *Kan man komma fram till, vad är nästa steg? Ska vi jobba mot sjukersättning? Vad måste du göra då? Det tycker jag inte är nåt hinder* (socialsekreterare). Samtidigt menar en kollega att det är svårt att göra en förändringsplan för dem som har varit sjuka i många år, eftersom de själva inte tror på en förändring:

Socialsekreterare A: Och vad man ska göra då liksom. Men de kan ännu inte [få] sjukersättning, då kan det ju vara svårt. Vad ska man skriva i den förändringsplanen?

Socialsekreterare B: Ja, fast där kan man ju plocka in MI:n. Och så får man leta efter var ligger motivationen just nu.

Socialsekreterare A: Vad ska man motivera dem till?

Socialsekreterare B: Ja, vad är det för förändring som skulle kunna leda till att jag mår lite bättre just nu. Vad skulle kunna göra tillvaron lite bättre för mig just nu? Så letar man [efter] de grejorna och så får man liksom börja.

Frågan om vad klienten ska motiveras till återkommer hos en annan socialsekreterare, som menar att MI i huvudsak har använts för att motivera klienter till att ta emot den hjälp som andra samverkansaktörer ska utföra.

Det har alltid varit motiverande till nån annan, det har inte varit så mycket klienten. Och det var väl också nånting, jag tänker på den här utbildningen, alltså man framförde att man jobbar mer i relation till att motivera till någonting än att liksom hela den här förändringsprocessen ska utföras av en socialsekreterare på Ekonomiskt bistånd liksom.

Motivation handlar i denna mening om att individen ska motiveras att gå in i processer med samverkansaktörer som krävs för ekonomiskt bistånd. För kvinnan i denna rubriks inledande citat skulle det innebära att hon primärt ska motiveras till att fullfölja kontakter med samverkansaktörer (FK, AF, hälso- och sjukvård, öppenvård, psykiatri). Samverkansaktörer som socialtjänsten uppfattar sig ha stora svårigheter att själva motivera att ta sig an deras klienter varför de har byggt upp omfattande mötesstrukturer med dem. Att på MI-språk aktivera klientens egen motivation och förändringsresurser blir därmed ett sätt att styra klienter mot externa aktörer men med oklara resultat i sikte för individen. Å ena sidan stötts och motiveras klienten till att navigera bland socialtjänstens aktörer och insatser, å andra sidan blir individen ansvarig för sin förändring i ett system där socialförvaltningens inflytande är begränsat och de externa aktörerna är svåra att involvera.

Sammanfattningsvis genomsyras användningen av MI av en prioritering av myndighetsutövning framför socialt förändringsarbete. I de fall förändringsplanen och MI anses lämpliga att använda, blir MI ett verktyg för socialsekreteraren att motivera och styra klienten i riktningen mot relevanta samverkansaktörer. MI kan därmed vara ett sätt att öka genomströmningen av klienter utan att se till individuella behov och styra dem mot andra organisationer. Det pekar på en teoretisk dissonans i MI mellan teori och användning. MI:s teoretiska idé om att motivera individen till förändring genom att öka intensiteten i åtagandet till förändring, underordnas organisationens syfte. Motivation handlar här mindre om ett socialt förändringsarbete på plats och mer om att motivera och slussa klienten vidare till andra aktörer. Organisatoriska ambitioner som att följa procedurer och säkerställa rättssäkerhet prioriteras därmed framför det sociala förändringsarbetet i mötet mellan socialarbetare och klient.

Det här resonemanget leder oss till två reflektioner. För det första är frågan hur MI integrerad i en byråkratisk procedur skulle kunna leda till rättssäkerhet, eftersom försörjningsstödsverksamhetens uppdrag som både stödjande och kontrollerande inom ramen för en individuell bedömning per definition aldrig kan utövas fullt rättsäkert. Det leder till, för det andra, att MI förskjuter uppdraget gentemot den kontrol-

lerande sidan där klientens skyldigheter betonas. Ett stort ansvar läggs på individen att ta sig framåt i socialtjänstbyråkratin, medan samverkansaktörerna är mer osynliga. Mot bakgrund av denna förskjutning ställer vi oss därför frågan om det motsatta förhållandet inte vore lika rimligt – att använda MI för att motivera samverkanspartners för att underlätta möten med klienter.

3 Kontrakt och förändringsplan

Förändringsplanerna är sista delen i det standardiserade förloppet och ”kronan på verket” som operationaliserar MI och där arbetet förväntas övergå från handläggning och myndighetsutövning till behandlingsinriktning. Vägledningen av handläggningen av försörjningsstöd tydliggör att förändringsplanen blir särskilt central i arbetet med MI:

Socialsekreteraren avser inom den planerande fasen att hjälpa klienten att specificera åtaganden om förändring i konkreta steg som klienten kan genomföra och i vilken turordning som de ska genomföras. Inom den planerande fasen kan det bli aktuellt att förhandla om mål med klienten genom en samarbetande stil. (Internt dokument B 2016:16)

Förändringsplanen bygger på samarbete och delaktighet med klienten och att vid ett eventuellt avslag kunna peka på en överenskommelse: *Det är därför du inte, det är därför du inte får, och då förstår de det, det blir tydligare med förändringsplan, lite så* (socialsekreterare).

Planerna är alltså helt väsentliga för arbetet med MI och för att förtydliga vilka krav som ställs för att beviljas ekonomiskt bistånd. Planens utformning och dess rubriker framgår nedan:

1. *Sökande* (Namn–personnummer)
2. *Förändring du vill genomföra för att uppnå egen försörjning*
Vilka möjliga mål vill du sätta för att nå självförsörjning?
På vilket sätt vill du uppnå självförsörjning?
3. *De viktigaste anledningarna till att du vill genomföra förändringen*
Vilka vinster ser du med att bli självförsörjande?
4. *Detta behöver du göra för att nå ditt/dina mål*
5. *Du kommer att ta följande steg*
Vad börjar du med? När?
6. *Finns det något som kan försvåra din väg till självförsörjning?*
Eventuella hinder? Hur ska du agera? Finns stödbehov?

Hur bedömer du din möjlighet att bli självförsörjande inom tre månader?
Markera på skalan.

1	2	3	4	5	6	7
Inte alls bra	Inte bra	Mindre bra	Någor- lunda	Ganska bra	Bra	Mycket bra

Vad kan öka dina möjligheter att bli självförsörjande?

7. *Tidplan och uppföljning*
8. *Detta behöver jag göra för att ha rätt till ekonomiskt bistånd*
9. *Ansvarsfördelning*
Ansvar som sökande Socialsekreterarens ansvar

Underskrifter

Figur 3: Förändringsplan. (Källa: kommunen)

Det finns en mängd oklarheter i konstruktionen av planen som snarare öppnar för frågor än för tydlighet. I flera av de planer vi tagit del av anges, under rubriken "Detta behöver du göra för att ha rätt till ekonomiskt bistånd", att klienten ska följa planeringen – men det är oklart vad den består av. Det framstår som otydligt om planeringen avser uppräknningen av krav under "Du kommer ta följande steg" eller om den avser kraven under "Ansvarsfördelning". Eftersom det är vanligt med olika slags krav, skapas otydlighet för klienten.

Vagheten i kraven bidrar till rättsosäkerhet eftersom planens transparens både gentemot den sökande och vid en eventuell överklagan kan ifrågasättas. Problemet förstärks av omfattande variationer i hur den fylls i (något som rimligen också är kopplat till vagheten i rubrikerna).

Under rubriken "Detta behöver jag göra för att ha rätt till ekonomiskt bistånd" står det att läsa i en plan:

- Ta kontakt med en ADHD-mottagning
- Ta fram kostnadsförslag hos tandläkare
- Lämna in underlag gällande psykologutredning från skolgång till läkare
XXXX XXXX (namngiven läkare)
- Följa planering med läkare och fysioterapeut ...

Planen kan läsas som att om den sökande inte följer planen hos sin sjukgymnast eller underlåter att ta fram ett kostnadsförslag från tandläkaren kommer den sökande att få avslag på ansökan. Genomgående har vi funnit slarvigt ifyllda planer och ett svårbegripligt språk.

"AF har begärt LUH från psykiatrin (el neuropsykiatrisk utredning): Planering med AF avvaktas LUH. Uppd XXXXXX (förf – not, anonymiserat datum): Träffas efter samordning tillsammans med AF samt FK."

Begripligheten kan, utifrån de 48 förändringsplaner som vi har analyserat, starkt ifrågasättas. Detta förstärks av att det inte anges i planerna vilken juridisk status de har. Är motkraven, för att beviljas ekonomiskt bistånd, som listas i förändringsplanerna absoluta och ges alltid avslag oavsett individuellt behov? Vilken juridisk status som socialtjänsten ger planerna borde tydligt anges skriftligt på planen, enligt vår mening.

Som ett exempel på vagheten, svarar en socialsekreterare på en fråga om förändringsplanernas status: *Jag tror att alla som arbetar med ekonomiskt bistånd har en plan som underlag för vad som krävs för att vara berättigad till ekonomiskt bistånd samt vilka insatser klienten kommer att delta i och vilket stödbehov som finns.*

Inte ens de som arbetar med förändringsplanen verkar på ett tydligt sätt förstå dess status, utan svarar något allmänt utan direkt koppling till frågan. Vare sig de själva

som användare i samband med myndighetsutövning eller vi som forskare lyckades bringa klarhet i förändringsplanens status. Otydligheten förstärktes av oprecisa rubriker inspirerade av MI.

Sammanfattningsvis, om vi som forskare inte kan få svar på frågan om vad förändringsplaner är eller om de exempelvis kan användas för att avslå ansökan om ekonomiskt bistånd, är det rimligen än svårare för de berörda. Man skulle kunna hänvisa till förhandlingar, till betydelsen av goda relationer mellan sökande och handläggare, till att planerna är flexibla, eller till att de bara är ett stöd för dialog, för att legitimera deras vaghet. Utifrån vår kritiska granskning kan förändringsplanen förstärka makt- ojämligheter genom att individuell behovsprövning ingår i myndighetsutövning. Det framstår som paradoxalt att använda en metod som bygger på allianser och samverkan i samband med avtal och villkorade biståndsbeslut. Förändringsplaner har en potential att utjämna makt (Keskitalo 2007), men bygger då på att de reglerar krav och rättigheter för bägge parter. Inte att den ena parten kan villkora det sista skydds nätet som erbjuds före absolut fattigdom. MI har utvecklats som ett stöd i behandling, kan metoden då implementeras i en annan verksamhet med krav på rättssäkra myndighetsbeslut? Det är lämpligt att återvända till grundboken av Miller och Rollnick och deras varningar att undvika MI i sammanhang där parterna har olika agendor. Intervjuer med handläggare och MI-coacher visar att detta problem hanteras på olika sätt. Dels blir MI ett sätt att handskas med motstånd hos klienten och motivera till den förändring som socialtjänsten efterfrågar, dels som ett problem socialtjänsten tycks blunda för. Myndighetsutövningen följer en annan inneboende logik där rättssäkerhet blir mer centralt än inom den behandlingslogik där MI har sina rötter. Vi menar att när det gäller samhällets sista skydds nät kan socialtjänsten inte nedprioritera rättssäkerhet och god förvaltningssed till förmån för terapeutiska mål.

Diskussion

Motivationsarbete ingår i kärnan av det sociala arbetet. I dess ideala utformning stödjer en socialarbetare en person att mobilisera sina resurser och få kraft att ta itu med något plågsamt. Detta avviker från paternalistiska drag där en person utövar makt för att styra en annan person i önskvärd riktning. Men samtidigt döljer sig här en retirande välfärdsstat där motivation inte bara blir ett önskvärt tillstånd utan också en individuell plikt. Det är som om strukturella problem som arbetslöshet inte längre beror på arbetsmarknadens nycker och ständig vinstmaximering, som om fattigdom inte främst är en fråga om kön, etnicitet och klass samt som om fattigdom inte handlar om brist på pengar utan i stället görs till personlig defekt i form av brist på motivation.

MI har potential att både stödja till delaktighet och till att dölja strukturella pro-

blem. Ska MI verka i brukarnas tjänst krävs dock, enligt upphovsmännen och enligt kunskapsläget, att behandlare och brukare har samma mål. Det är långtifrån alltid som socialtjänsten delar mål med dem som ansöker om försörjningsstöd. Den sökande vill få ut maximalt försörjningsstöd medan organisationen behöver begränsa det. Den sökande kan också vara negativ till krav på aktiviteter som upplevs meningslösa, att svara på frågor från strukturerade instrument eller ens diskutera motivation till att bryta fattigdom när de själva inte efterfrågas på arbetsmarknaden eller släpps in i de statliga välfärdssystemen.

Vi avslutar med tre slutsatser och reflektioner kring våra frågeställningar:

För det första styrker studien resultat från annan forskning om hur MI sprids från ett ursprungligt sammanhang till ett nytt område men där förutsättningarna skiljer sig åt. Spridningen sker genom att MI lanseras som en evidensbaserad metod och den integreras i en omfattande implementering av andra inslag som ska standardisera insatser inom försörjningsstödet. Den ökade struktureringen utifrån en metod som benämns som evidensbaserad kan ses som en del av en ökad professionalisering (se även Stranz m.fl. 2017). Det arbete som "bara" var att handlägga ansökningar har nu i de flesta kommuner utökats med olika metoder, strukturerade handlägningsrutiner och mål om aktivitet, vilket den studerade kommunen är ett exempel på. Implementeringen av MI blir ett exempel på "drift", det vill säga hur en metod anpassad för ett specifikt område tas över som ett instrument inom ett annat (Mahoney & Thelen 2010 s. 21). En sådan rörelse möjliggörs genom två omständigheter: Det saknas grindvakter som förhindrar integrering av opassande metoder. Enheten blundar för konsekvenser av att föra in MI i handläggningen av försörjningsstöd. Med stöd av ett medvetet kvalitetssäkringsarbete (exempelvis stegvis arbete för att säkra *fidelity*, se Fraser & Galinsky 2010) hade det varit möjligt att upptäcka diskrepanserna mellan arbetssätt med evidensstöd respektive de begränsade förutsättningarna att tillämpa MI inom försörjningsstöd. En andra omständighet är att MI tycks fungera väl i legitimitetsstärkande syfte. Alla organisationer behöver anpassa sig till aktuella trender i omgivningen för att kunna inge förtroende. Genom att integrera ett så kallat evidensbaserat arbetssätt kan arbetsplatsen visa att den baserar sitt arbete på vetenskaplig grund. Speciellt viktigt blir det i en organisation som strävar efter högre professionalitet genom att betona "det sociala arbetet" över byråkratiska rutiner. Med det kommer idéer om behandlingsmetoder, krav på aktivitet och på strukturerade arbetssätt.

För det andra riskerar användningen av MI att lägga sten till börda hos klienter genom att känslan av skuld/skam ökar om inte involverade aktörer verkligen svarar upp mot de behov som den enskilde har av deras stöd. Motivation till vad? blir en berättigad fråga. Försörjningsstödsarbetet stärker ett individfokus trots att det kan behövas insatser från aktörer i omgivningen. Därigenom sker en individualisering

av problem som är strukturella. MI ingår därmed i samhällsövergripande processer att styra medborgarna mot ett ökat individuellt ansvarsövertagande. Det förstärks av psykologiska metoder som erbjuder en möjlighet att känna och göra rätt för att vi ska framstå som aktiva och välmotiverade medborgare som gör så gott vi kan.

För det tredje identifierar vi hur planerna försöker upprätthålla illusionen om delaktighet från den ursprungliga tanken med MI. Förändringsplanerna har genom vag juridisk status, oprecisa rubriker, tvetydig konstruktion och bristfälligt ifyllande av handläggarna en mängd inneboende problem med tydlighet, rättssäkerhet och funktion. Det finns även en uppenbar risk att i den dagliga handläggningen blir motivation ett bedömningskriterium vid myndighetsutövning för att beviljas försörjningsstöd. Från att göra rätt, som exempelvis stå till arbetsmarknadens förfogande, lämna in efterfrågade underlag och medverka i kompetenshöjande verksamhet ska den sökande nu också ha rätt känsla i form av motivation till egenförsörjning.

Denna studie begränsas av att den genomförts som en enstaka fallstudie. Dess värde hade även utökats om den innehållit data från de klientintervjuer som genomfördes i studien. Exemplet illustrerar emellertid spänningsfältet mellan individualiserat klientstöd och de samhällsstrukturer som verkar. Användning av MI inom myndighetsutövning blir ett åtagande som brister i ömsesidighet och vars aktivering av självteknologier kan ifrågasättas, i synnerhet i samband med prövning av rätten till bistånd.

Alla är vi bekanta med Bamses dunderhonung. Bamse får magiska superkrafter när han äter farmors honung och den hjälper honom att göra gott. Andra som provar att äta den får ont i magen i tre dagar. Vi ser likheter mellan MI och dunderhonungen. Stora förhoppningar läggs på dess magiska krafter, men användning av MI kan individualisera komplexa sociala problem genom att osynliggöra strukturella orsaker och hur etnicitet, klass och ohälsorelaterade faktorer begränsar människors valmöjligheter. Därigenom tydliggörs konflikten mellan psykologiska metoder, som MI och kritiskt socialt arbete. I stället för att höja blicken och förhålla sig till strukturella problem, som kräver insatser som utmanar strukturerna, reproduceras de sökandes svaga position genom att införa metoder som är följsamma och anpassningsbara. Det som måhända är dunderhonung inom beroendevården riskerar att ge både socialtjänsten ont i magen av obefintliga positiva effekter på självförsörjningen och klienterna genom att de skuldbeläggs för samhällsproblem.

Referenser

- Abramovitz, M., & Zelnick, J. (2015) Privatization in the Human Services: Implications for Direct Practice. *Clinical Social Work Journal*, 43(3), 283-293.
- Angelin, A. (2009) *Den dubbla vanmaktens logik. En studie om långvarig arbetslöshet och socialbidragstagande bland unga vuxna*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Bailey, R. & Brake, M. (red.) (1977) *Radikalt socialt arbete. En antologi*. Stockholm: Rabén & Sjögren.
- Beckman, M., Forsberg, L., Lindqvist, H., Diez, M., Eno Persson, J. & Ghaderi, A. (2017) The dissemination of motivational interviewing in Swedish county councils. Results of a randomized controlled trial. *PLoS ONE*, 12(7): 1–16.
- Bentzen, T.Ø. (2018) Den magiske tillid og dens skyggesider. *Den offentlige. dk*. [doi:https://www.forskningsdatabasen.dk/en/catalog/2397396284].
- Björk, A. (2014) Stabilizing a fluid intervention. The development of Motivational Interviewing, 1983–2013. *Addiction research & theory*, 22(4): 313–324.
- Björk, A. (2016) Evidence, fidelity, and organisational rationales: multiple uses of Motivational Interviewing in a social services agency. *Evidence & Policy: A Journal of Research, Debate and Practice*, 12(1): 53–71.
- Boyle, S., Vseteckova, J. & Higgins, M. (2019) Impact of Motivational Interviewing by social workers on service users. A systematic review. *Research on Social Work Practice*, 29(8): 863–875.
- Cummings, S.M., Cooper, R.L. & Cassie, K.M. (2009) Motivational interviewing to affect behavioral change in older adults. *Research on Social Work Practice*, 19(2): 195–204.
- Dahlstedt, M. (2009) *Aktiveringens politik. Demokrati och medborgarskap för ett nytt millenium*. Malmö: Liber.
- Dahlstedt, M. & Lalander, P. (red.) (2018) *Manifest. För ett socialt arbete i tiden*. Lund: Studentlitteratur.
- Dean, M. (2017) Governmentality. *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Social Theory*, 1–2.
- Donaldson, S.I. (2007) *Program theory-driven evaluation science. Strategies and applications*. New York: Lawrence Erlbaum Associates.
- Egelund, T. & Jakobsen, T.B. (red.) (2006) *Behandling i socialt arbejde. Begreb og praksis*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Energimyndigheten (2017) *Motiverande samtal vid energitillsyn*. Stockholm: Energimyndigheten.
- Folkhälsoinstitutet (2009) *Motiverande samtal i primärvården. Kartläggning av utbildningsinsatser och synpunkter*. Stockholm: Folkhälsoinstitutet.
- Forrester, D., Westlake, D. & Glynn, G. (2012) Parental resistance and social worker skills. Towards a theory of motivational social work. *Child & Family Social Work*, 17(2): 118–129.
- Fraser, M.W. & Galinsky, M.J. (2010) Steps in intervention research. Designing and developing social programs. *Research on Social Work Practice*, 20(5): 459–466.
- Furedi, F. (2004) *Therapy culture. Cultivating vulnerability in an uncertain age*. Brighton och Hove: Psychology Press.
- Giddens, A. (1999) *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Daidalos.
- Hampson, M.E., Hicks, R.E. & Watt, B.D. (2015) Exploring the effectiveness of motivational interviewing in re-engaging people diagnosed with severe psychiatric conditions in work, study, or community participation. *American Journal of Psychiatric Rehabilitation*, 18(3): 265–279.
- Herz, M. (2016) *Levande socialt arbete. Vardagsliv, sörjbarhet och sociala orättvisor*. Malmö: Liber.

- Herz, M. & Johansson, T. (2011) Critical social work. Considerations and suggestions. *Critical Social Work*, 12(1): 28–45.
- Hohman, M. (2015) *Motivational interviewing in social work practice*. New York: Guilford Press.
- Holm Ivarsson, B., Ortiz, L. & Wirbing, P. (2010) *MI – Motiverande samtal. Praktisk handbok för socialt arbete*. Stockholm: Gothia.
- Härnbro, S. (2019) Fabricating the motivated client. Problematising the market of social work in Sweden. *Critical and Radical Social Work*, 7(2): 189–202.
- Irmgard Snertingdal, M. (2013) Brief alcohol interventions in Norwegian natal care. A neoliberal mode of governing and social consequences. *Drugs and Alcohol Today*, 13(1): 36–43.
- Johansson, H. (2006) Individuell handlingsplan. I: V. Denvall & B. Vinnerljung (red.) *Nytta och fördärv: Socialt arbete i kritisk belysning*, 148–169. Stockholm: Natur & Kultur.
- Johansson, H. & Hornemann Möller, I. (red.) (2009) *Aktivering. Arbetsmarknadspolitik och socialt arbete i förändring*. Malmö: Liber.
- Johansson, M. & Bergman, A.-S. (2014) Mirakel inom äldreomsorgen? Idén om en salutogen äldreomsorg och dess omsättning i praktiken. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 21(1): 67–84.
- Järvinen, M. & Mik-Meyer, N. (red.) (2003) *At skabe en klient. Institutionelle identiteter i socialt arbejde*. København: Hans Reitzel.
- Keskitalo, E. (2007) Individualizing welfare provision. The integrated approach of the Finnish activation reform. I: B. Hvinden & H. Johansson (red.) *Citizenship in Nordic welfare states. Dynamics of choice, duties and participation in a changing Europe*, 81–93. London: Routledge.
- Lauri, M. (2019) Motivational Interviewing as Governmentality: Shaping Victims of Men's Violence into Responsible Subjects? *NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 27(2), 112-124.
- Lödemel, I. (1997) *The welfare paradox. Income maintenance and personal social services in Norway and Britain, 1946–1966*. Oslo: Scandinavian University Press.
- Mahoney, J. & Thelen, K. (2010) A theory of gradual institutional change. I: J. Mahoney & K. Thelen (red.) *Explaining institutional change. Ambiguity, agency, and power*, 1–37. Cambridge: Cambridge University Press.
- Miller, W.R. & Rollnick, S. (2012) *Motivational interviewing. Helping people change*. New York: Guilford press.
- Page, K.M. & Tchernitskaia, I. (2014) Use of motivational interviewing to improve return-to-work and work-related outcomes. A review. *The Australian Journal of Rehabilitation Counselling*, 20(1): 38–49.
- Palm, A., Olofsson, N., Danielsson, I., Skalkidou, A., Wennberg, P. & Högberg, U. (2016) Motivational interviewing does not affect risk drinking among young women. A randomised, controlled intervention study in Swedish youth health centres. *Scandinavian Journal of Public Health*, 44(6): 611–618.
- Pollitt, C. & Hupe, P. (2011) Talking about government. *Public Management Review*, 13(5): 641–658.
- Prochaska, J.O. & DiClemente, C.C. (1982) Transtheoretical therapy. Toward a more integrative model of change. *Psychotherapy: Theory, Research & Practice*, 19(3): 276–288.
- Revstedt, P. (1986) *Motivationsarbete*. Stockholm: Liber.
- Rose, N. (1990) *Governing the soul. The shaping of the private self*. Abingdon: Taylor & Frances.
- Rose, N. (1998) *Inventing our selves. Psychology, power, and personhood*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rubak, S., Sandbaek, A., Lauritzen, T. & Christensen, B. (2005) Motivational interviewing. A systematic review and meta-analysis. *The British Journal of General Practice*, 55(513): 305–312.

- Salonen, T. & Ulmestig, R. (2018) Försörjningsstöd mellan individuella brister och samhällsproblem. I: M. Dahlstedt & P. Lalander (red.) *Manifest. För ett socialt arbete i tiden*. Lund: Studentlitteratur.
- SBU (2014a) Motiverande samtal för att förändra mat- eller motionsvanor. *SBU kommenterar*, 1–4.
- SBU (2014b) Motiverande samtal för personer med missbruksproblem. *SBU kommenterar*, 1–5.
- Socialstyrelsen (2019) *Nationella riktlinjer för vård och stöd vid missbruk och beroende. Vetenskapligt underlag. Bilaga. Slutversion*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- Stewart, J.S. (2012) A critical appraisal of motivational interviewing within the field of alcohol misuse. *Journal of Psychiatric and Mental Health Nursing*, (10), 933–938.
- Stranz, H., Karlsson, P. & Wiklund, S. (2017) The wide-meshed safety net. Decision-making on social assistance eligibility in Sweden. *European Journal of Social Work*, 20(5): 711–723.
- Ulmestig, R. (2007) *På gränsen till fattigvård. En studie om arbetsmarknadspolitik och socialbidrag*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Wahab, S. (2005) Motivational interviewing and social work practice. *Journal of Social Work*, 5(1): 45–60.
- Watson, J. (2011) Resistance is futile? Exploring the potential of motivational interviewing. *Journal of Social Work Practice*, 25(4): 465–479.
- Åkerstrøm Andersen, N. (2003) *Borgerens kontraktliggørelse*. København: Hans Reitzel.

Paula Mulinari, Nazem Tahvilzadeh, Lisa Kings

Dekolonialt socialt arbete

om relationen mellan gräsrotsrörelser och kritiskt socialt arbete i den urbana periferin

Decolonial social work: on the relation between grass-root movements and critical social work in the urban periphery

The purpose of this article is to identify and analyze the conditions and strategies for creating a critical and decolonial social work in the urban periphery. In this article we explore Save the Children's program "On equal terms", that during the past decade created a space for local mobilization in several areas in Sweden, with the purpose of resolving communal problems. The article identifies three elements as central for their critical social work: the empowerment of a new generation of social organizers grounded in the urban periphery; the forming of alliances for the purpose of developing new languages and strategies to address problems and solutions in alternative ways; and the construction of counter-publics through the appropriation of space for the establishment of citizen-driven meeting places. Through these strategies and conditions, a decolonial social work was formed. Inspired by theories of resistance and mobilization, we interpret the work of "On equal terms" as an expression of the politics of public-making and border work that transcends the separation between activism and social work, giving space for new alternatives and horizons.

Paula Mulinari är docent i socialt arbete vid institutionen för socialt arbete, Malmö Universitet
Nazem Tahvilzadeh är fil.dr. i offentlig förvaltning och verksam som forskare och lärare på Avdelningen för urbana och regionala studier, KTH, samt som universitetslektor i statsvetenskap, Malmö universitet.

Lisa Kings är fil. dr i sociologi och docent i socialt arbete vid Södertörns högskola

Kontakt: paula.mulinari@mau.se

Inledning

Ett kritiskt socialt arbete grundar sig i en vilja att förändra rådande ojämlika samhällsordning genom mänsklig frigörelse, kunskapskritik, självreflektion och ifrågasättande av olika former för dominans (Fook 2003). För att identifiera, påverka och förändra övergripande samhällsproblem är närheten till de sociala rörelserna en viktig förutsättning (Dominelli 2002). I den här artikeln utforskar vi vad som sker i gränslandet mellan social mobilisering för rättvisa och det professionella sociala arbetet. På detta sätt kan vi förstå hur ett kritiskt socialt arbete återuppträffas i människors strävan efter självbestämmande och självförverkligande (jfr Young 2002 Freire 1976), ett solidariskt socialt arbete som organiseras ”*av människor med människor och för människor*” (Dahlstedt & Lalander 2018 s. 20).

Nyliberalismens ekonomiska och ideologiska konsekvenser har emellertid inneburit att ett mobiliserande socialt arbete marginaliserats till fördel för ett individualiserat perspektiv där diagnostiserande, myndighetsutövande och även repressiva inslag blivit alltmer framträdande (Noble 2015; Denvall, Heule & Kristiansen 2016). Det förebyggande sociala arbetet i den svenska urbana periferin bedrivs allt mer inom ramen för områdesavgränsade och tidsbegränsade utvecklingsprojekt (Herz 2016). Den kritiska potentialen i dessa projekt är ofta marginell, och handlar enligt forskaren Päivi Turunen främst om att ”samordna professionella, frivilliga, privata och lokal-samhälleliga resurser för de mest utsatta klient- och boendegrupperna” (2004 s. 73). Denna projektbaserade ”förortspolitik” har kritiserats för att inte kunna lösa sociala problem, utan snarare vara ett symptom av en rasifierande politik som identifierar vissa platser och dess invånare som orsaken till sociala problem (Tahvilzadeh & Kings 2018). I kontrast till ambitioner om nära samverkan med de boende och det lokala föreningslivet, saknar dessa projekt och dess anställda ofta förankring i lokalsamhället och bidrar till att direkt eller indirekt hämma social mobilisering (jfr Dikeç 2007). Dessutom har de områdesbaserade projektens alltmer repressiva tendenser bidragit till en ökad militariserad statlig och privat närvaro i form av poliser, ordningsvakter, övervakningskameror, ljudskrämmor med mera (Urban 2018).

Som en motpol till dessa projekt bidrog 2010-talets ungdomsinitierade anti-rasistiska förortsrörelser till en politisk förnyelse där man genom social mobilisering försökte finna kollektiva lösningar på gemensamma problem, som till exempel omvandlingen av hyreslägenheter. (Tahvilzadeh & Kings 2018; León Rosales & Ålund 2018; Sernhede, León Rosales & Söderman 2019). Organisationer som *Megafonen*, *Hassela ungdomsrörelse*, *Förenade Förorter*, *Förorten mot våld*, *Pantrarna för upprustning av förorten* med flera blev offentligt uppmärksammade, men också motarbetade (Tahvilzadeh & Kings 2018). Deras basarbete bestod i social mobilisering, sociala och kulturella aktiviteter samt formande av olika motoffentligheter (jfr Fraser 1990) med och för ungdomar i den urbana periferin. I den här artikeln disku-

terar vi hur dessa rörelers arbete kom att påverka det lokala professionella sociala arbetet. Genom att organisationer som Rädda Barnen närmade sig förortsrörelsens visioner och praktiker, kan vi se hur ungdomars platsbaserade sociala mobilisering inspirerat framväxten av ett kritiskt och dekolonialt socialt arbete.

Artikeln syftar till att identifiera och analysera förutsättningar och strategier för att skapa ett kritiskt socialt arbete i den urbana periferin. Vi lyfter fram Rädda Barnens (RB) professionella sociala verksamhet *På lika villkor* (PLV) som ett exempel på potentialen för ett kritiskt socialt arbete med grund i social mobilisering. PLV:s verksamhet och bidrag analyseras här som ett *dekolonialt socialt arbete*. Med ett dekolonialt socialt arbete avses inte ett färdigt metodpaket, utan snarare upparbetandet av en kollektiv och gränsöverskridande förmåga att lösa gemensamma problem på lokal nivå, med stark förankring och närvaro bland människor som drabbas av dessa problem. Det innebär att med förankring i människors vardagsliv ställa frågor under nya villkor med nya perspektiv.

I avsnittet som följer presenterar vi teorier om motstånd och mobilisering och begreppet *dekolonialitet*, som inspirerat vår analys. Därefter redogör vi för textens material och de metoder vi använt oss av för analysen, för att sedan empiriskt utveckla hur detta kom till uttryck i vår tolkning av PLV i Malmö och Stockholm 2017–2018. Vi avslutar med en sammanfattande reflektion.

Dekolonialt socialt arbete i rörelse

Socialt arbete, i dess olika former, funktioner och platser har på olika sätt påverkats av sociala rörelers kamper (Thompson 2002; Mullaly 2010; Sernhede m.fl. 2019). Det gäller både sociala rörelser med radikala krav på ökad jämlikhet, rättvisa och deltagande och rörelser som präglats av rasistiska, reaktionära och konservativa idéer (Noble 2015). Den feministiska rörelsen (Mattsson 2010), arbetarrörelsen (Korpi 1978), queer-rörelsen (Hicks & Jeyasingham 2016), den antirasistiska asyrrörelsen (Nordling 2017; Söderman 2019) och funkisrörelsen (Nouf-Latif, Bertilsdotter-Rosqvist & Markström 2019) har exempelvis på olika sätt utmanat och omvandlat det sociala arbetet till en mer kritisk praktik. För att fånga på vilket sätt PLV:s arbete sammanvävs med den urbana rättviserörelsen, utgår vi i den här texten ifrån Janet Newmans inspirerande analys av den feministiska rörelsens inverkan i "maktens rum". Newmans begrepp hjälper oss att utforska och förstå på vilket sätt kunskapen och erfarenheterna som finns i de sociala rörelserna genom ett motståndsarbete översätts och omsätts in i politiska institutioner och det sociala arbetet. I boken *Working the spaces of power. Activism, neoliberalism and gendered labour* (2012) studerar Newman hur feministiska aktivister tar med sig kunskap och engagemang från rörelsen in i organisationer, profession och akademi. Newman identifierar två former för politik

som varit centrala för det feministiska arbetet: *offentliggörandets politik* och *gränsöverskridande kreativt arbete*. Begreppet offentliggörandets politik fångar hur feministerna skapar nya offentligheter genom att bland annat sammanföra nya aktörer, men också genom att skapa nya rum och praktiker som på olika sätt förmår utmana den etablerade politiska och ideologiska offentligheten (Newman 2013 s. 523–525). Därigenom bidrar offentliggörandets politik till att skapa subversiv politik genom att forma och sprida nya offentliga diskurser som utmanar befintliga förgivettagna sanningar. Offentliggörande kan innebära att *synliggöra* missnöje med rådande politik genom offentliga protester. Det kan även innebära att erbjuda andra analyser: att publicera utredningar, rapporter, artiklar och andra texter som frilägger kunskap och uppmärksammar omvärlden på växande ojämlikheter eller ineffektiv politik. Offentliggörande politik skapas också genom *offentliga konversationer* som syftar till att förändra diskurser och förtryckande kulturer inom olika sfärer. Konversationerna kan förändra idéer och politiska institutioner, liksom medias uppmärksamhet på olika frågor (Newman 2014 s. 140–141). Begreppet *gränsöverskridande kreativt arbete*¹ innebär att politiskt arbete kräver återkommande förhandling och konfrontation med etablerad politik. För att finna nya vägar och förhandlingar engagerar sig feministerna i att översätta hur direktiv och inbjudan från maktens rum kan vägras, hanteras eller omarbetas. De feministiska aktivisterna som Newman intervjuar ägnar sig åt ett kreativt arbete där målet är att ständigt söka efter och vara lyhörd för nya lösningar och problem. Det innebär att samla, översätta, sömma ihop, slingra sig fram, agera mellanhand och hantera motsättningar under ofta osannolika odds. En av feministernas centrala verktyg är enligt Newman att utmana de traditionella uppfattningarna om kunskap och makt, inte minst genom att identifiera nya maktrelationer och synliggöra konfliktperspektiv. En avgörande faktor som möjliggör detta arbete är enligt författaren att aktivisterna befinner sig vid olika gränser: mellan det betalda och obetalda arbetet, mellan det privata och offentliga, mellan institutioner och gräsrotter:

[...] deltagarna försökte påverka det dominerande, men ofta från platser vid gränsen som gav dem möjligheten att behålla länken till aktivistnätverk och att experimentera med alternativa idéer. Deras närhet till de vidare nätverken, menar jag, möjliggjorde för individerna att verka i maktens rum utan att bli helt inkorporerade i dominerande regimer. (Newman 2014 s. 137. Vår översättning)

Det är därmed bland annat feministernas deltagande i de sociala rörelserna som möjliggör att de kan förändra och göra avtryck i olika institutioner och offentligheten.

1 'Gränsöverskridande' är vår egna översättning av Newmans begrepp *border work*, som också kan förstås som 'gränsarbete'.

Det gränsöverskridande arbetets roll i skapandet av nya former för kunskaper och visioner lyfts också fram som en central praktik i skapandet av en dekolonial epistemologi och ett dekolonialt motstånd inom det postkoloniala teoretiska fältet.

Inom dekoloniala studier argumenterar den argentinske filosofen Walter D. Mignolo (2011) för att dekolonialitet kräver en epistemologisk civil olydnad, ett tänkande som sker i gränslandet, på gränserna och på platserna som moderniteten definierat som sin utsida. Just att ägna sig åt "ett tänkande längs gränserna" formulerar han som centralt villkor för dekolonialitet (2011 s. 277. Vår översättning), vilket kommer till uttryck i praktiker som "fokuserar på att förändra premisserna för konversationen och inte bara dess innehåll" (2011 s. 275. Vår översättning). En dekolonial strategi innebär därför bland annat att försöka att avlära sig *för att lära sig*, genom samtal som betonar behovet av både självbestämmande och självförverkligande. Mignolos (2011) argument för epistemologisk civil olydnad har sin grund i Franz Fanons filosofi och är ett arv från Bandungkonferensen.² Den epistemologiska civila olydnaden innebär att söka efter andra lösningar än de som idag dominerar, exempelvis ett annat sätt att förstå vad som konstituerar "modernitet" och "utveckling". När de "andra" (där inkluderas olika grupper som av de dominerande definierats som den andra, och därmed fråntagits sin rätt till humanitet) vägrar att använda sig av beskrivningar, förklaringar och handlingsverktyg som tillhandahålls av makten, när de vägrar både assimilation och resignation, skapas förutsättningarna för gränsepistemologi. Då formas ett tredje alternativ där tidigare koloniserade subjekt avlänkas (*delink*), vilket innebär att inte acceptera de alternativ som anses vara möjliga, utan att i stället våga skapa egna alternativ. En dekolonial strategi kan därför i vår tolkning handla om att uppjobba förmåga och mod att ställa frågor på ett nytt sätt under nya villkor, och att uppjobba en förmåga att försöka ändra konversationens premisser.

Flera av de här strategierna blev centrala element för PLV:s kritiska sociala arbete i den urbana periferin. PLV:s konkreta arbeten menar vi kan tolkas som både "ett tänkande längs gränserna" och ett gränsöverskridande arbete som överbryggar dikotomin mellan aktivism, styrning och det sociala arbetet. Även om PLV verkar inom etablerade rum (en internationell icke-statlig organisation) och bedriver professionellt socialt arbete genom avlönade medarbetare, försöker de också skapa egna rum som drivs av lokalsamhällets organisationer och individer. Både Newman och Mignolo betonar vikten av gränsöverskridande arbete för att skapa nya former för kunskaper och motstånd. De pekar både på vikten av den nära relationen med rörelser för att dessa nya kunskaper ska kunna formuleras och ta plats, och inte minst för att de ska kunna skapa

² Bandungkonferensen genomfördes i Indonesien 1955. I detta politiska möte sökte afrikanska och asiatiska länder en gemensam grund för en alternativ framtid där de själva kunde avgöra sina vägval bortom västvärldens bipolära koloniala ordning.

ett frö till alternativa visioner för hur ett samhälle kan organiseras. Med ett dekolonialt socialt arbete avses mot bakgrund av denna analys inte en handlingsväg som likt ett metodpaket är färdigt att implementera. Det avser snarare att utarbeta en kollektiv vilja att lösa gemensamma problem på lokal nivå, med stark förankring och närvaro bland människor som utsatt för förtyck, repression och exploatering. Det innebär att med gränsöverskridande och sammanlänkande konkreta politiska arbeten söka förankring i människors vardagsliv och att från denna horisont ställa frågor under nya villkor med nya perspektiv. Fortsättningsvis ska vi beskriva hur PLV:s arbete bar på tre centrala element som kom att skapa det vi menar kan förstås som ett dekolonialt socialt arbete. Först redogör vi för vår metodologi och det analyserade materialet.

Metod och material

Bakgrunden till studien utgörs av långvarig närvaro i marginaliserade områden i Sveriges storstäder. Denna form av materialinsamling kan liknas vid vad Michael Burawoy (2003) kallar återvändande fältarbete. Utifrån en bred definition av aktionsforskning (se Whyte 1991) har vi som socialt engagerade forskare bedrivit studier relaterade till civilsamhälle, rasism, arbetsmarknad, demokrati och urban politik. Det sociala engagemanget innebär att vi förutom att skapa kunskap och skriva texter för vetenskapssamhället på olika sätt engagerat oss aktivt i de grupper och platser som vi följer. Det har exempelvis handlat om att samproducera texter, delta vid seminarier och konferenser som diskussionsparter eller föredragshållare, eller att bistå organisationen när man författar projektansökan. Samarbetet har varit både formellt och informellt. Med andra ord ser vi inte att forskarens roll bör vara begränsad till rollen som observatör, och den praktiska användbarheten av forskningen och forskarens engagemang bör inte heller vara underordnat kunskapsproduktion som sådan (Pålshaugen 2006).

Det är mot denna bakgrund och särskilt i relation till tidigare projekt om ungdomars och deras rörelsers organisering och påverkan i den urbana periferins politik som vi kom att bekantas med RB och PLV. Organisationens etablerade närvaro i stadsdelarna kring Järvafältet i Stockholm och arbetssättet med social mobilisering och lokal förankring är utifrån våra tidigare erfarenheter ovanliga (jfr Kings 2011). Den relation som upparbetats med PLV föranledde en formell förfrågan att genomföra av RB finansierad utvärdering av PLV:s arbete i Stockholm och Malmö. Utvärderingen skulle användas i internt utvecklingsarbete. Vi tackade ja till att genomföra utvärderingen, förbehållet att vi fick använda det insamlade materialet även för vetenskapliga ändamål. På detta sätt fick vi möjlighet att utveckla det här materialet både som en praktisknära och användningsorienterad rapport (Kings, Mulinari & Tahvilzadeh 2019) och som material för vetenskaplig reflektion och produktion.

I den här artikeln utgår vi primärt från det empiriska material som samlades in för utvärderingsrapporten. Även om materialet omfattar PLV:s verksamhet i två olika städer, är vår ambition inte att ställa verksamheterna på de olika platserna gentemot varandra, utan i stället analysera PLV:s utveckling i Malmö och Stockholm som delar av samma fall. Syftet med artikeln är att sätta de empiriska resultaten i ett annat teoretiskt sammanhang med ambitionen att bistå den allmänna kunskapsproduktionen och det praktiskt inriktade kritiska sociala arbetet. Det empiriska materialet är begränsat till intervjuer och deltagande observation med anställda inom RB och PLV. Konkret omfattar detta 10 intervjuer om cirka 1–1,5 timme med samtliga anställda (och en tidigare anställd som bytte arbete under projektets gång). Majoriteten var inte utbildade socionomer, men hade en högskoleexamen inom ett samhällsvetenskapligt ämne. Två av de anställda, en i varje stad, hade i sin tjänst ett visst strategiskt ansvar. Ytterligare en hade en strategisk position för PLV i hela landet, men var baserad i Stockholm. De övriga arbetade praktiskt i städernas urbana periferi. Materialet består också av deltagande observationer under cirka ett års tid vid PLV:s olika möten och workshoppar (vanligtvis halvdagar, varannan månad), som var en del av utvecklingen av den så kallade *Partnerskapsmodellen*. Under utvärderingsarbetet hade forskarna fortlöpande kontakt med ansvariga för verksamheten. I arbetet med att färdigställa den slutgiltiga rapporten har informanterna involverats genom att tillsammans med forskarna diskutera utkast till analys och resultat. Men det är forskarna som är ansvariga för den slutgiltiga analysen.

Vi övergår nu till att identifiera de bärande elementen för PLV:s kritiska och dekoloniala sociala arbete.

På lika villkor: tre element för dekolonialt socialt arbete

RB:s (2018) uppmärksammade rapporter *Barnfattigdom i Sverige*, som publicerats sedan 2002, visar att upp till vart femte barn med utländsk bakgrund lever i ekonomisk utsatthet. Mot den bakgrunden startar RB projektet PLV. I ett första skede arrangerar PLV "kill- och tjejforum" i den urbana periferin i Göteborg, Malmö och Stockholm 2008–2009. I dessa forum kombineras diskussioner, sociala aktiviteter och inslag av folkbildning kring barnrätt. När projekten går mot sitt slut runt åren 2011–2012 beslutade RB att fortsätta ett långsiktigt arbete i socioekonomiskt utsatta områden, nu primärt med finansiering från företag. Under den perioden sammanfaller PLV:s arbete med en pågående ungdomsdriven social mobilisering.

I Järva i norra Stockholm befinner sig PLV i centrum för processer som bidrog till framväxten av gräsrotsrörelsen *Megafonen* 2010–2014. Fröet till denna mobilisering var diskussionskvällar som ungdomarna arrangerade av, för och med varandra med visst begränsat stöd av bland annat PLV. Genom detta samarbete fick PLV också kon-

takt med likasinnade aktivister i Göteborg och Malmö. Kill- och tjejforumen och den mobilisering som vid den perioden hade stort genomslag i offentligheten ställde PLV inför nya utmaningar. Verksamheten politiserades både genom att lokalbefolkningen uppvaktade de anställda med fler frågor och för att relationerna med kommunala förvaltningar blev mer spända, eftersom kommunen ville att både RB och PLV skulle ta avstånd från Megafonens arbete. I stället valde PLV att fördjupa sitt samarbete. Den nära kopplingen till förortsrörelsen är för PLV en central förutsättning för det sociala arbete som kommer att utvecklas. Ortenrörelsens platsförankrade kamper i den urbana periferin förenas i ett gemensamt problematiserande av rasifieringsprocesser i politiken, inte minst hur "orten" – deras hem – stigmatiseras i media och i politiska processer.³ Dessa ungdomsdrivna rättviserörelsers antirasistiska gärning var bland annat deras skicklighet i att peka ut och namnge den rasism och det förtryck på sätt som inte kunde ignoreras av politiska makthavare. I sammanhang där makthavare presenterade program som lovade utveckling och social förändring motsatte sig dessa gräsrotsrörelser, genom politiskt arbete och engagemang i sakfrågor som privatisering av bostäder eller rättvisa livsmiljöer för ungdomar, de ovanifrån lagda premisserna för att definiera vad som lovats vara "utveckling".

Den nära relationen till rörelsen och de kritiska ståndpunkterna innebar till exempel att PLV inte kunde räkna med tillgång till fritidsgårdar för att nå ungdomar. Vid den tidpunkten fanns det redan inom PLV en stark frustration över att deras arbete begränsades till att "släcka bränder", i stället för mer långsiktigt och lokalt förankrat mobiliseringsarbete. Runt 2016 formaliserades vittgående planer för att grundlägga ett långsiktigt arbete med politisk påverkan i flera stadsdelar. Programförklaringen var omfattande:

Vi anser att vi behöver ta ett helhetsgrepp på frågorna; vi behöver samverka med andra aktörer, vi behöver ha en mer långsiktig finansiering och ett mer systematiskt påverkansarbete. Om vi nu vill att exempelvis skolresultaten ska höjas i en skola så behöver vi titta på den utbredda trångboddheten som påverkar barns möjlighet till utrymme att göra läxor. För att skapa förändring i bostadssituationen så behöver vi titta på situationen på arbetsmarknaden osv. Vi bör alltså titta på frågorna från olika dimensioner och inse att vi inte kan lösa samtliga utmaningar som en enskild aktör. Det är när vi samverkar som vi också kan komplettera varandras verksamheter och undvika att göra liknande projekt som oftast är kortsiktiga. (Rädda Barnen 2016 s. 5)

3 Med rasifiering avses de processer varmed individer och grupper genom skillnadsskapande och hierarkiserande föreställningar representeras som lika/olika respektive underlägsna/överlägsna.

PLV formulerar vidare 13 målinsatser: att sprida kunskap om rättigheter för bättre livsvillkor, frihet från våld och förtryck, förbättra hälsan, tryggare boende, stimulerande utemiljöer och samhällsservice, mer kompenserande skola, demokratiskt deltagande och så vidare (Rädda Barnen 2016). Detta arbete skulle genomföras i Stockholm av fem och i Malmö fyra anställda 2017. RB försåg verksamheten med stödfunktioner och finansiering, men någon större budget utöver personalkostnader fanns inte. På papperet framstod PLV således som en marginell verksamhet och som ett konventionellt socialt projekt i ”förorten”. Att uppleva PLV under arbete gav dock ett helt annat intryck. Deras arbete bar på tre element som vi identifierar som centrala i att skapa ett dekolonialt socialt arbete, nämligen 1) att rekrytera och bemäktiga en ny generation av kritiskt sinnade sociala organisationer med nära koppling till gräsrotsrörelser, 2) att nyttja sina plattformar för att forma allianser och språk för social mobilisering med likatänkande aktörer och 3) att upprätta nya motoffentligheter genom appropriering av rum – medborgardrivna mötesplatser – varigenom organisationerna kunde sammanlänka civilsamhället och offentliggöra nya politiska alternativ. I kommande avsnitt redogör vi för och analyserar dessa element.

”PLV-kroppar och hjärnor”: plattform för nya sociala organisationer

I rekryteringsprocesser söker PLV lokalt förankrade organisationer i respektive orters civilsamhälle. Åldersspannet ligger mellan 25 och 35 år, de flesta är bruna eller svart-hyade med migrationsbakgrund i Latinamerika, Asien eller Afrika, flera är muslimer, och har på olika sätt en nära anknytning till orterna där PLV är verksamma i den urbana periferin. De flesta har antingen växt upp eller är bosatta där och har en anknytning till förortsrörelsen. På många sätt skiljer sig därmed de anställda inom PLV från majoriteten i RB. Principerna för rekrytering handlar således inte bara om formell utbildning. PLV framhåller behovet av kritiska förhållningssätt som en mer eller mindre outtalad kompetens benämnd som ”PLV-kroppar och hjärnor”:

PLV-kroppar och hjärnor behövs för de här perspektiven, det handlar om både kroppar och perspektiv. Det vill säga, en större grupp icke-vita förortsförankrade personer som förstår orsak och verkan, samt arbetar utifrån en analys om vad konsekvenser av barnfattigdom och segregation innebär. (IP1 Stockholm)

Genom att skapa en kritisk massa organisationer med antirasistisk medvetenhet, skapar PLV inte bara en plattform för en ny generation sociala organisationer med förankring i den urbana periferin. Den kritiska massan skapar också ett utrymme för att fördjupa kritiska analyser och praktiker i mobiliseringsarbetet.

Genom att betona det kollektiva strävandet – ”partnerskapet”– som motor för verksamhetsutvecklingen och behovet att forma alternativa analyser till rådande politik, kunde PLV grundlägga det Mignolo (2011) kallar för ”avlänkning”. De lär sig genom att avlära sig de dominerande perspektiven. En viktig aspekt i detta arbete är att betona rasismen som problem i människors vardag:

När vi säger ”vi förstår”, är det inte typ, ”vi lyssnar på dig, vi ser dig”. Utan det är att det här du varit med om, det du berättar, vi har varit med om det du berättar om och därför behöver inte folk hålla på att ”tona ner” sig själva. Ta till exempel rasism, ofta är det ju något som folk inte ens tror påverkar hela din vardag, men vi vet att det är så. Vi vet att det påverkar om du får jobb, vilka betyg du har, och i och med att vi vet det försöker vi jobba antirasistiskt. Vi synliggör detta för människor: när du söker jobb kanske folk ställer rasistiska frågor till dig, då måste du vara beredd på det. Vi kan inte låtsas som att rasismen inte finns, som att alla behandlas lika. (IP5 Malmö)

Utgångspunkten att rasismen är grundläggande för människors livsvillkor tolkar vi som en form av epistemologisk civil olydnad, i synnerhet inom ramen för professionellt socialt arbete som tenderar att förstå rasismen som marginellt fenomen (Eliassi 2017). Det som skiljer PLV:s arbete från andra områdesbaserade utvecklingsprojekt är de anställdas antirasistiska förhållningssätt och deras förankring i lokalsamhällena. De har en fot både i det professionella sociala arbetet och i gräsrotsrörelser, vilket gör att de är öppna för rörelsernas idéer och bidrag till det sociala arbetet. Det innebär samtidigt ett omfattande, tidskrävande och emotionellt arbete. PLV arbetar stundtals dygnet runt, genom ständigt pågående samtal och relationer med varandra, med aktiva i civilsamhället och med lyhördhet för akuta händelser, såsom skjutningar, bränder och annat i lokalsamhället. Det innebar exempelvis att de ”aldrig släppte taget” (IP4 Stockholm), och att de ”nästan jobbade ihjäl sig” (IP4 Stockholm). De anställda i Stockholm positioneras ganska snabbt som en kritisk röst i relation till kommunala förvaltningar (Kings m.fl. 2019). Denna obekväma position lägger ett omfattande emotionellt ansvar på de enskilda organisatörerna och på kollektivets samstämmighet, vilket kräver mycket understöd från moderorganisationen, något som man inte alltid får.

De anställda rör sig mellan olika sfärer, alltifrån statusfyllda företagsmöten till lokala föreningsammansamlingar i orten, vilket kan tolkas som kärnan i det gränsöverskridande kreativa arbetet (Newman 2012). Samtidigt innebär detta arbete en ständig uppluckring av det professionella och privata, av vad som betraktas som professionell kunskap och personliga erfarenheter. Uppluckringen tolkar vi som en styrka och ett exempel på hur PLV genom sitt arbete ifrågasätter många av de dominerande

föreställningarna om vad som är ett professionellt socialt arbete och vems kunskap som anses vara viktig i utformandet. Men det skapas samtidigt en sårbarhet organisatoriskt, eftersom målsättningen var att arbeta långsiktigt, samtidigt som mycket av pågående aktiviteter beror på deras egna personliga nätverk och legitimitet:

Personliga relationer, legitimitet och tillit är avgörande. Personer som jag, om jag går, kommer jag ta med mig mycket. Det är inte hållbart. Nivån av *förankring*, det är inte för att jag har gått på universitetet, arbetet kanske stannar upp. Det här är svårare än vad Rädda Barnen tror. De kör på, men det krävs resurser, stabilitet och arbete med det lokala civilsamhället. (IP2 Stockholm)⁴

Citatet fångar en central spänning inom organisationen, som orsakas av att de anställda upplever att de inte ges den tid och resurser som behövs för att förverkliga PLV-visionen.

Att röra sig mellan olika rum, är ett omfattande emotionellt och tidskrävande arbete som de anställda varken fick tid, resurser eller legitimitet för. Det krävande emotionella arbetet och osäkerheten förknippad med att röra sig mellan olika organisatoriska gränser skapar behovet att forma tryggare rum för att bygga allianser med likatänkande organisationer. Det här arbetet skedde framförallt genom att skapa nya allianser och förstärka den lokala förankringen.

Nya allianser och strategier: partnerskap och lokal förankring

Genom de officiella målsättningarna *Partnerskap för social hållbarhet* och *Integrerad värdekedja* var PLV:s vision paradoxalt nog att frångå fällan att bli ett konventionellt lokalt utvecklingsprojekt, genom att använda samma språkbruk som traditionella projekt (Rädda Barnen 2016). De begränsade resurserna och begreppen som användes signalerade inget annorlunda än vad som är brukligt när det kommer till sociala projekt i den urbana periferin, oavsett om de är statligt initierade eller av en etablerad civilsamhällesorganisation utan stark förankring lokalt. Emellertid var detta språkbruk långt ifrån det antirasistiska och emancipatoriska språk som användes av de sociala organisatörerna. Våra initiala intryck till trots, bidrar vår analys av PLV:s strategi att göra Newmans begrepp (2013) *offentliggörande* politik liksom *gränsöverskridande kreativt arbete* gällande som beskrivning av deras politiska arbete. Tillsammans med andra aktörer öppnar PLV upp för gränsöverskridande samtal som möjliggör nya former av kreativt politiskt arbete och synliggörande av alternativa analyser: vad som förstås som sociala problem och hur (och av vem) de ska lösas.

4 Vår kursivering.

Genom att luckra upp en dikotom förståelse mellan aktivism och politik/styrning, kan vi tolka PLV:s strategi som ett sätt att länka ihop politikens insida och utsida. PLV:s målsättningar var inte bara att mobilisera lokalsamhället, utan att också agera som påverkanspart i den etablerade politiken. Genom ledordet ”partnerskap” bjuder PLV in till samtal och samverkan med olika aktörer, dels lokalt verksamma aktörer engagerade i liknande frågor, dels andra myndigheter, företag och organisationer som på olika sätt bidrar med resurser. Ett nära samarbete utvecklas till exempel mellan Järvaskolan och PLV genom att kill- och tjejforumen arrangerar grupper med elever från skolan i Folkets Husbys lokaler.

Genom en inbjudande och avpolitiserad attityd fungerar ”partnerskapet” som ett verktyg för att *sammanlänka* olika aktörer i syfte att *synliggöra* PLV:s dekoloniala perspektiv. För de unga sociala organisatorerna fungerar RB:s ”varumärke” som en legitimerande resurs och öppnar dörrar för samtal i det som beskrevs som ”projekt-djungeln”. Det var trots allt de som satte agendan för samtalen. Partnerskapsmodellen blir en taktisk process för att initiera offentliga konversationer där PLV:s dekoloniala problemdefinitioner kunde påverka andra aktörer. Det fanns också en annan mening med ”partnerskapet”, som blev synlig under möten och samarbeten med en annan uppsättning aktörer. De här individerna och organisationerna står närmare PLV:s synsätt och vision. I våra initiala observationer var det svårt att se kopplingen mellan de sociala organisatorernas antirasistiska ambitioner och deras avpolitiserade och diplomatiska förhållningssätt vid partnerskapsmöten med företag och myndigheter. Men på möten tillsammans med det som kallades för ”lokala” partners deltog sociala organisatörer och deras (ofta relativt ensamma) motsvarigheter inom andra etablerade organisationer, som Folkets hus och parker, Hyresgästföreningen och Arbetarnas bildningsförbund. De här mötena framträder som trygga rum för taktiska, strategiska och ideologiska alliansbyggande processer. Tonen i samtalen är mer politiserade och förtroliga, men också mer utforskande och öppna. Här tas problem med händelser och strategier upp för diskussion lika mycket som möjligheterna att med gemensamma ansträngningar lösa dem. Här formar PLV en allians och förmågan att avlänka sig, genom att skapa samtal där en uppsättning nya frågor ställs:

Vi har inte hittat alla svaren, men vi har hittat en rad frågor som vi kan ställa oss själva, som förstärker arbetet med att skapa ett partnerskap som understödjer det lokala förändringsarbetet i relation till en gemensam samhällsanalys där vi ser gemensamma utmaningar, och där vi försöker använda RB och PLV för att skapa den lokala fokusen, och arbete med förändring. Det är en hög ambitionsnivå, men det säger något om den organisation vi vill vara. (IP5 Stockholm)

Även om alliansen inte kan besvara alla frågor, skapas en plattform för att, som Mignolo skriver, förändra premissen för samtalet genom att förankra den i strategier av att befinna sig i ett epistemologiskt gränsland. Det är i varje stund inte avgörande att ha ett svar, utan målet är att forma en diskussion med en allians som delar samma kritiska medvetenhet om behovet att avlänkas etablerade sanningar:

Det handlar om att det finns nyckelpersoner som också delar samma analys om hur maktlöshet formas och har de praktiska verktygen, bemötande och så vidare. Det måste finnas personer som kan det lokala, delar samma världsbild, exempelvis om att fokusera på orsaker och inte symptom, delar samma analys om maktlöshet och så vidare. Samtidigt behövs lokal förankring, vissa vill mycket men har inte resurserna. (IP1 Stockholm)

Den lokala förankringen och samtalen med organisationer som var verksamma i området möjliggjorde *offentliggörande* av alternativa analyser och praktiker. Samtalen som fördes med de lokalt förankrade organisationerna, och som organiserades av PLV, ser vi som ett exempel på att tillsammans skapa förutsättningar för att sprida nya offentliga diskurser som kritiserar och utmanar de dominerande sanningarna och lösningarna.

En förutsättning för att detta ska vara möjligt är att de sociala organisatörerna och alliansen förankras i den lokala kontexten. PLV pratar återkommande om "lokalt ägandeskap" för att påminna om att alla verksamheter ska komma från och vara förankrade hos dem som bor i området och drabbas av problemen. De anställdas roll i områdena är att vara och verka på plats genom att skapa relationer och bygga tillit med det lokala föreningslivet. Denna roll innebär vad en anställd benämner som att ha "örat mot marken" (IP3 Stockholm). I Malmö benämns detta ibland som "rörelsepedagogik" och handlar om att tillsammans med de boende utveckla ett kritiskt tänkande och ett eget språk. I Stockholm arbetar man med det lokala föreningslivets organisering och verksamheter på ett sätt som stärker deras röst i det offentliga samtalet. Så här beskriver en anställd arbetet med "föreningsstöd", som drivs av den lokala alliansen:

Föräldrådet i Rinkeby börjar som ett spontant initiativ till nattvandring. De upptäcker att Ungdomens Hus är stängt. De pratar med mig och säger att de vill öppna ett café. Okej, då stöttar vi (PLV) det. Vi kontaktar stadsdelen, bildar en förening, tar fram årsmöte, medlemskap och efter några möten har man en förening. Efter två månader kommer de in i huset och tar över ett café som de driver själva, efter fyra månader har de en lokal, efter fem månader är de ute i media och börjar prata om vikten av att föräldrarna ska vara involverade i lösningar som rör

deras område eller deras barn. Sen är de med i tidningen och sen i SVT opinion live i Göteborg. Allt det här påverkar också utåt. Vi (PLV) sitter som en stödfunktion som säger att de kanske ska formulera frågan si eller så. (IP2 Stockholm)

I Malmö uppstår ett liknande initiativ som kallas *Organisationsakademin*. Syftet är att med olika aktörer verksamma på en mötesplats initiera projekt för hur de skulle kunna bidra till att stärka den lokala organisationen i området. Aktörerna i organisationsakademin har olika specialkunskaper som används för olika syften som föreningar efterfrågar: ansöka om projektmedel, kunskap om individuella rättigheter, organisera aktiviteter med mera. Genom stödet formas också en väv av aktörer som kan organiseras mot samma mål men med olika medel.

Att agera som stödfunktion för lokal organisation var ett strategiskt val av PLV, men visar sig vara ett arbete som kräver tid och tålamod. Framförallt kräver det respekt och kunskap om vad som sker lokalt och engagemang av lokalt förankrade och legitima röster med stort förtroende bland invånare i orten. En av de anställda i Malmö berättar om att stödja det lokala arbetet:

Vi har tittat på vilka föreningar som i sitt uppdrag ska vara boendecentrerade. Vilka har i sin vision att jobba med lokala aktörer, och om vi finns i Rosengård, vad ska vår roll vara för att skapa delaktighet och inflytande? Det gick ett halvår till att bara vara där på plats och förhålla mig till sammanhanget innan jag konkret kunde se vad vi kunde göra. [...] (IP 5 Malmö)

De anställdas gränsöverskridande, eller för att använda Mignolos (2011) ord gränsepistemologiska förhållningssätt, innebär att synliggöra erfarenheter och kunskaper som tidigare varit osynliga såväl inom som utanför organisationen. De samtal som fördes var början på en process som försökte förändra premisserna för hela samtalet om sociala problem, och inte bara dess innehåll. Genom att synliggöra alternativa analyser utmanas etablerade organisationer, samtidigt som en ny kollektiv kunskap med utgångspunkt i de boendes erfarenheter och liv formas. En viktig förutsättning för att forma allianser och lokal förankring är det vi kallar nya motoffentligheter i orten.

Att forma motoffentligheter: medborgardrivna mötesplatser

Arbetet med att bemäktiga den kollektiva förmågan, forma samverkan i nya allianser och att upparbeta förtroendefulla relationer med det lokala föreningslivet och andra nätverk kräver i sig att uppfinna nya politiska rum. PLV:s huvudkontor på RB är lokaliserat långt ifrån orterna för verksamheten, och de anställda behöver en bas att utgå

ifrån i lokalsamhället. I både Malmö och Stockholm mobiliserar det lokala föreningslivet samtidigt också för att förnya medborgardrivna mötesplatser. Detta var bakgrunden till att PLV:s konkreta fokus i mobiliseringsarbetet under 2016–2018 blev att stötta etablerandet av föreningsdrivna mötesplatser. I Järva ligger fokus i arbetet på Rinkeby Folkets Hus och Folkets Husby, i Malmö Rosengårds Folkets Hus. Att verka för att (re)etablera och finansiera husen som paraplyföreningar innebär att forma ett relativt autonomt men samlat socialt rum för organisering och mobilisering, möten och tillhandahållande av service till lokalsamhället. Genom fungerande mötesplatser skapas en bas och ett träningsläger för ett dekolonialt socialt arbete, och ett konkret fokus för att forma lokala allianser och förankring. ”Utan husen inga människor. De samlar människor. Tidigare duttade vi, vi blir en samlad kraft där behovet styrs av föreningarna”, säger en PLV-anställd (IP2 Stockholm). Platserna manifesterar också idén om att förse gräsrotsrörelser med långsiktiga plattformar för social mobilisering:

Det ska vara något som är kollektivt ägt, som på lång sikt ska kunna vara där även om inte RB är där, vi vill lämna verktyg som premierar nätverk som skapar hållbara strukturer på sikt. Och nu lånar vi ut vårt varumärke, vår tillit för att andra ska kunna ta över sen. (IP7 Malmö)

Citatet visar den kollektiva och mobiliserande visionen i PLV:s sociala arbete för att stärka självbestämmandet i lokalsamhället. Att skapa de egna rummen ser vi som ett uttryck för *gränsöverskridande kreativt arbete*. PLV använder sin legitimitet för att ge plats och utrymme för andra röster att ta över. Behovet av ett ” eget rum”, som inte är styrt av andra, kommer också utifrån svårigheter som PLV haft i samverkan med kommunala förvaltningar:

Alldeles i början hade vi inte landat i vad som var en demokratiskt styrd yta [...] Vi jobbade med forumarbete på en fritidsgård, men det var svårt att bedriva ett arbete inom en organisation som har en annan typ av styrning, och som är jättepåverkad av politik, och som har en viss syn på ungdomar, och som påverkas av en massa andra beslut. Så det är en jättestor skillnad att bedriva verksamhet i lokaler som är drivna av kommunen, eller av föreningar som har andra värden. I kommunen finns inte ett lokalt ägandeskap, för där jobbar man på uppdrag, de bestämmer till exempel när det ska vara öppet och det kanske inte alls passar verksamheten. Vi behöver egna ställen. [...] (IP5 Malmö)

En annan PLV-anställd motiverar att kampen för medborgardrivna mötesplatser i sig fungerar som ett sätt att skapa självförtroende och självbestämmande kring de nya strategierna: ”Det finns ett maktåtertagande i att ha en plats, att det finns platser

där det inte är förutbestämt vad du är och varför du ska vara där, platser som folk kan formulera själva” (IP6 Malmö). Genom arbetet med mötesplatserna utkristalliserar samverkan med olika aktörer som kan bidra med resurser. Rummen skapas därmed inte i konkurrens mellan olika aktörer utan i en strävan att genom kollektiva ansträngningar forma en gemensam förmåga för att vidare fördjupa samverkan och förverkliga respektive organisations mål. Det innebär att man tydligare gemensamt kan arbeta mot samma mål, men inte göra samma saker. De egna rummen för självbestämmande som PLV betonar ska fyllas med mening och innehåll av de människor som bor i området och bli i sig plattformar för mobiliseringens kritiska förmåga att våga ställa nya frågor, utan att nödvändigtvis uppfinna omedelbara och klara svar. Skapandet av de egna rummen, där folk kan formulera sig själva, som den intervjuade uttrycker ovan, tolkar vi därför som en central del av det dekoloniala sociala arbetet.

Avslutande reflektioner

Syftet med artikeln har varit att identifiera och analysera förutsättningar och strategier för att skapa ett kritiskt socialt arbete i *På lika villkor* (PLV), en verksamhet inom *Rädda Barnen* (RB) i den urbana periferin i Stockholm och Malmö. Vi har visat hur ett kritiskt socialt arbete av, med och för människor, förankrat i idéer om social mobilisering kan återuppfinnas i gränslandet mellan sociala rörelser och det professionella sociala arbetet. Vår utgångspunkt har varit omvandlingen av PLV:s verksamhet från ett traditionellt utvecklingsprojekt i den urbana periferin till ett dekolonialt kritiskt socialt arbete. Grunden i denna omvandling är verksamhetens lyhördhet, öppenhet och samarbete med de antirasistiska och kritiska gräsrotsorganisationer som kämpar för ett samtal om strukturella orsaksmekanismer bakom den sociala utsattheten i den urbana periferin. Vi identifierar tre element som centrala för PLV:s förmåga att utforma ett dekolonialt socialt arbete. För det första bidrar rekrytering och bemäktigande av en kritisk massa sociala organisatörer med nära koppling till förortsrörelsen, och med erfarenheter av rasism och migration med en lokal förankring och kritisk utgångspunkt i verksamheten. Som en anställd uttryckte sig, har personalens ”kroppar och hjärnor” en avgörande betydelse. Att de anställda har en lokal förankring och upplever en närhet till olika gräsrotsrörelser ger PLV en starkare legitimitet i sitt arbete med social mobilisering lokalt. Framförallt innebär det att ta avstånd från dominerande rasifierade föreställningar om sociala problem. För det andra bidrar den unika sammansättningen av de anställda till det Newman benämnt som *offentliggörandets politik* – vilket ger det sociala arbetet möjligheter att synliggöra alternativa analyser och idéer. Det möjliggör en lokal mobilisering av i första ledet en lokal allians av likasinnade aktiver och professionella verksamma i socialt arbete. Med Mignolo (2011) analyserar

vi den gemensamma plattformen som att initiera en dekolonial process av epistemologisk civil olydnad. Aktivister och professionella förenas i ett kollektivt sökande efter andra frågor, svar, lösningar och arbetsformer än de rådande. PLV bidrar till att öppna upp ett alternativ för en annan förståelse av utveckling med utgångspunkt i de levda erfarenheterna i respektive stadsdelar. Det möjliggörs, för det tredje, genom ett konkret fokus på att under en tid kämpa fram nya motoffentligheter genom att (re) etablera medborgardrivna mötesplatser. Dessa rum ger utrymme för organisatörerna i PLV att samla människor, organisationer och idéer för att formulera nya politiska krav och alternativ. Rummen möjliggör därför både att sammanlänka befintliga processer och aktörer och att arbeta gränsöverskridande och kreativt i gränslandet mellan rörelser och det professionella sociala arbetets olika stuprör. Dessa mobiliserande praktiker menar vi är centrala för att skapa PLV:s kritiska och dekoloniala sociala arbete.

Vi menar inte att PLV:s verksamhet är den enda förekommande, eller möjliga vägen för att återuppfinna kritiskt socialt arbete. Vi vill inte heller påstå att verksamheten förmådde förverkliga alla uppställda mål. Vi menar snarare att den tilltagande sociala ojämlikheten som allt mer förklaras utifrån rasifierade föreställningar om människor och områden, menar det sociala arbetet att anamma dekoloniala förhållningssätt. Dekolonial politik handlar i vår tolkning om att utnyttja det motstånd som finns i befintliga hörn och skrymslen mot den rådande ojämlika nyliberala ordningen, och i ett första steg att förse de inblandade med en plattform och bemäktigande mod att i kollektiv reflektion ställa nya frågor (jfr Mignolo 2011). Vi menar att de sociala organisatörerna i PLV och deras allianser åstadkommer just detta genom att forma alternativ till rådande politik och genom att försöka förändra premisserna för samtalen om "problemen i förorten". Ytterst påtaglig blir denna strävan om förändring i apropriering av rum för att forma antirasistiska och lokalt förankrade rörelsers kollektiva arbeten. Genom motoffentligheterna ger PLV rum åt social mobilisering som metod för social förändring. Givet dagens professionaliserade, individfokuserade och allt mer repressiva sociala arbete är detta att betrakta som en viktig motpol med utvecklingspotential.

Referenser

- Burawoy, M. (2003) Revisits. An outline of a theory of reflexive ethnography. *American Sociological Review*, 68(5): 645–679.
- Dahlstedt, M. & Lalander, P. (2018) Inledning. I: M. Dahlstedt & P. Lalander (red.) *Manifest. För ett socialt arbete i tiden*. Lund: Studentlitteratur.
- Denvall, V., Heule, C. & Kristiansen, A. (red.) (2016) *Social mobilisering. En utmaning för socialt arbete*. Malmö: Gleerups utbildning.
- Dikec, M. (2007) *Badlands of the republic. Space, politics and urban policy*. Oxford: Blackwell Pub.
- Dominelli, L. (2002) *Anti-oppressive social work theory and practice*. UK: Palgrave.
- Eliassi, B. (2017) Conceptions of immigrant integration and racism among social workers in Sweden. *Journal of Progressive Human Services*, 28(1): 6–35.
- Fook, J. (2003) Critical social work. The current issues. *Qualitative Social Work*, 2(2): 123–30.
- Fraser, N. (1990) Rethinking the public sphere. A contribution to the critique of actually existing democracy. *Social Text*, (25/26): 56–80.
- Freire, P. (1976) *Pedagogik för förtryckta*. Stockholm: Gummeson.
- Hicks, S. & Jeyasingham, D. (2016) Social work, queer theory and after. A genealogy of sexuality theory in neo-liberal times. *The British Journal of Social Work*, 46(8): 2357–2373.
- Herz, M. (2016) "Then we offer them a new project". The production of projects in social work conducted by civil society in Sweden. *Journal of Civil Society*, 12(4): 365–379.
- Kings, L. (2011) *Till det lokals försvar. Civilsamhället i den urbana periferin*. Lund: Arkiv förlag.
- Kings, L., Mulinari, P. & Tahvilzadeh, N. (2019) *Partnerskapsmodellen inom på lika villkor. Följeforskning 2018*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Korpi, W. (1978) *The working class in welfare capitalism. Work, unions and politics in Sweden*. London: Routledge & Kegan Paul.
- León Rosales, R. & Ålund, A. (2018) Aktivism som platskamp: Självpositionering och medborgarskapande inom den svenska förortsrörelsen. *Arkiv Tidskrift för samhällsanalys, Platskamp*, (9): 53–76.
- Mattsson, T. (2010) *I viljan att göra det normala. En kritisk studie av genusperspektivet i missbrukarvården*. Malmö: Égalité.
- Mignolo, W.D. (2011) Geopolitics of sensing and knowing. On (de)coloniality, border thinking and epistemic disobedience. *Postcolonial Studies*, 14(3): 273–283.
- Mullaly, R. (2010) *Challenging oppression and confronting privilege. A critical social work approach*. Don Mills, ON: Oxford University Press.
- Noble, C. (2015) Social protest movements and social work practice. *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, 22(2): 518–24.
- Newman, J. (2012) *Working the spaces of power. Activism, neoliberalism and gendered labour*. London: Bloomsbury Academic.
- Newman, J. (2013) Performing new worlds? Policy, politics and creative labour in hard times. *Policy & Politics*, 41(4): 515–532.
- Newman, J. (2014) Governing the present. Activism, neoliberalism, and the problem of power and consent. *Critical Policy Studies*, 8(2): 133–147.
- Nordling, V. (2017) *Destabilising citizenship practices? Social work and undocumented migrants in Sweden*. Lund: Social Work, Lunds universitet.
- Nouf-Latif, F., Bertilsdotter-Rosqvist, H. & Markström, U. (2019) Narratives of ideal and sec-

- ond-option jobs among young adults with high functioning autism. *Nordic Social Work Research*, 9(2): 104–117.
- Pålshaugen, Ø. (2006). Dilemmas of action research. An introduction. *International Journal of Action Research*, 2(2): 149–162.
- Rädda Barnen (2016) *På lika villkor. Rädda Barnens arbete i socioekonomiskt utsatta bostadsområden i Sverige*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Rädda Barnen (2018) *Barnfattigdom i Sverige. Rapport 2018. Forskning och analys*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Sernhede, O., León Rosales, R. & Söderman, J. (2019) *När betongen rätar sin rygg. Ortenrörelsen och folkbildningens renässans. Från stigmatisering till kunskapssökande och social mobilisering*. Göteborg: Daidalos.
- Söderman, E. (2019) *Resistance through acting. Ambivalent practices of the no border musical*. Lund: Social Work, Lunds universitet.
- Tahvilzadeh, N. & Kings, L. (2018) Att göra kaos. Om förortspolitik som urban styrregim och demokratiskt spel. *Arkiv. Tidskrift för samhällsanalys*, (9): 103–128.
- Thompson, N. (2002) Social movements, social justice and social work. *British Journal of Social Work*, 32(6): 711–722.
- Turunen, P. (2004) *Samhällsarbete i Norden. Diskurser och praktiker i omvandling*. Växjö: Växjö universitet.
- Urban, S. (2018) *Integration och grannskap. Hur kan staden hålla samman?* Lund: Studentlitteratur.
- Whyte, W.F. (1991) *Participatory action research*. Newbury Park: Sage.
- Young, I.M. (2002) *Inclusion and democracy*. Oxford: Oxford University Press.

Marcus Lauri & Jessica H. Jönsson

Rustad för morgondagen?

Kritiska och radikala perspektiv i den svenska
socioonomutbildningens styrdokument

Ready for tomorrow? Critical and radical perspectives in the Swedish social work curriculum

During the last couple of decades, the state of the Swedish welfare society has deteriorated. Political decisions concerning the labour market, housing and education have significantly increased precarious conditions for many people. Income inequality and economic difficulties have increased. Changes in the welfare system make it harder to receive adequate support, while the repressive elements have also increased. We argue that critical and radical perspectives in social work can help reverse this negative development. What students learn in their social work education will affect their ways of understanding social problems, their practice, and their ability to work for change. We therefore regard social work education as an important arena for social change. But what is the state of such perspectives at our Swedish universities? This article examines the presence of critical and radical perspectives in the Swedish social work curriculum and attempts to answer the question "How well equipped are future social workers to work in a critical and radical way?" The study shows that a critical perspective is common in the social work curriculum of some universities, but that critical and radical perspectives in general are absent. We argue that this probably makes future social workers ill equipped to handle contemporary social challenges.

Marcus Lauri är lektor i socialt arbete vid institutionen för psykologi och socialt arbete, Mittuniversitetet.

Jessica H. Jönsson är docent i socialt arbete vid institutionen för juridik, psykologi och socialt arbete, Örebro universitet.

Kontakt: marcus.lauri@miun.se

Inledning

Åtminstone sedan kapitalismens omdaning av samhället under 1800-talet har det förts en debatt om dess effekter på sociala problem och hur de bäst kan motverkas. Den här artikeln kan ses som ett inlägg i denna sekellånga debatt, där vi argumenterar för behovet av kritiska och radikala perspektiv i socialt arbete (KRSA), men framför allt är texten en undersökning om förekomsten av sådana perspektiv i den svenska socionomutbildningens styrdokument.

Under de senaste årtiondena har vi kunnat se en omfattande försämring av den svenska välfärden. Förändringar på arbetsmarknaden, i bostadspolitiken och utbildningssystemet har ökat utsattheten för många människor, vilket delvis följer ett rasifieringsmönster och därför drabbar vissa grupper med utländsk bakgrund hårdare. Allt fler ungdomar lämnar grundskolan utan fullständiga betyg (Skolverket 2019) samtidigt som de mest osäkra anställningarna ökat (Wingborg 2019), liksom inkomstskillnader och andelen med låg ekonomisk standard (SCB 2019). Utsattheten syns också i en tilltagande bostadosäkerhet som uttrycks i tillfälliga kontrakt, trångboddhet och hemlöshet (Listerborn 2018).

Förändringar i välfärdssystemets räckvidd, logik och styrning gör samtidigt att det blivit svårare att få adekvat stöd. Program, insatser och stödformer ses som tärande snarare än produktiva (Andersson 2003) och individen själv anses ansvarig för sin belägenhet (Brown 2003; Salonen 2006). Detta märks genom ett fokus på akuta, billiga och standardiserade individinsatser, att gränser införts för hur länge man kan få sjukförsäkring, att allt färre har rätt till a-kassa vid arbetslöshet medan såväl a-kassa som ekonomiskt bistånd i praktiken har sänkts och blivit föremål för olika villkor och motprestationer. Samtidigt jagar socialtjänsten och Försäkringskassan bidragsfuskare, kommuner förbjuder tiggeri och socialtjänsten hjälper polis att identifiera så kallade livsstilskriminella och våldsbejakande extremister. Sekretessbelagda uppgifter om papperslösa migranter lämnas ut av socialtjänsten, samtidigt som allt fler unga tvångsomhändertags med stöd i LVU, enligt Sallnäs och Wiklund (2017), till synes utan ett ökat vårdbehov.

Vi menar att denna utveckling ställer nya krav på det sociala arbetets teoretiska perspektiv och professionella praktiker. Kritiskt och radikalt socialt arbete ser vi som en möjlig väg framåt för att vända den negativa utvecklingen. Vi utgår från att utbildningssystemet är av särskild vikt för vilka perspektiv som kommer att prägla framtida generationer eftersom utbildning fyller en viktig roll för att forma framtidens samhällsmedborgare. Det kommer dels av den särskilt formativa period som unga människor befinner sig i när de läser högre utbildning, dels av de högre lärosätenas centrala roll i kunskapsproduktionen (Bourdieu 1988; van Dijk 1993). Samtidigt har utbildning också potentialen till djupare förståelse av samhället och utvecklandet av kritiskt tänkande och handlande och kan på så vis utgöra en bas för att bättre förstå makt och göra motstånd (Freire 1976).

Frågan är dock hur det står till med sådana perspektiv i den svenska socionomutbildningen. Eftersom det saknas studier som undersökt detta, vet vi inte svaret på den frågan. Det finns några tidigare studier som undersökt förekomsten av vissa särskilda perspektiv vid ett urval av socionomutbildningar i Norden, till exempel hur frågor adresseras om makt (Røthing & Engebretsen 2019; Meeuwisse & Swärd 2005), internationell migration och etniska relationer (Righard et al. 2018), social rättvisa (Jensen 2016), jämställdhet (Lindroth & Bondestam 2014) och mäns våld mot kvinnor (NCK 2010). Dessa studier belyser inte KRSA per se och omfattar endast ett urval av lärosäten, men antyder brister vad gäller maktkritiska perspektiv. Sammantaget ser vi ett behov av en heltäckande studie som undersöker KRSA, och syftet med den här studien är därför att undersöka i vilken utsträckning detta förekommer i den svenska socionomutbildningens styrdokument där följande frågeställningar vägleder analysen:

1. I vilken utsträckning finns KRSA och vid vilka lärosäten?
2. I vilken utsträckning utgör KRSA ett genomgående respektive sporadiskt inslag i respektive utbildning?
3. Hur uttrycks KRSA och vad betonas?
4. Utifrån ett antagande om styrdokumentens genomslagskraft, hur väl rustade kan vi förmoda att blivande socionomer blir på att arbeta med KRSA?

Tidigare forskning om kritiska och radikala perspektiv i socialt arbete

Socialt arbete omfattar en bred variation av verksamheter och aktörer med olika historia, agendor och teoretiska utgångspunkter. Det professionella sociala arbetets utveckling i Europa brukar ses som en reaktion på den misär och det missnöje som bredde ut sig i övergången från ett jordbrukssamhälle till ett kapitalistiskt och urbaniserat industrisamhälle. I konservativa och liberala samhällen som Tyskland och Storbritannien mötte man misären och missnöjet med en socialpolitik med uttryckligt syfte att lindra lidandet för att på så sätt underminera social oro och politiska krav på omfördelning av makt och resurser (Edebalk 2003; Penketh 2000). Utvecklingen i Sverige utgick också från ett behov att lindra fattigdom och misär, men bland annat genom den historiska kompromissen mellan arbetarrörelsen och Socialdemokraterna byggdes här en offentligt organiserad välfärdsstat som också kom att influeras av folkhemsideologin, jämlikhetsideal och socialt medborgarskap (Börjeson 2010; Qvarsell 2003). Det sociala arbetet kom på så sätt att i huvudsak bli en angelägenhet för det offentliga, med ett myndighetsperspektiv på "den sociala frågan" (Bäck-Wiklund 2003) och byggde samtidigt på en idé om att det kommunala sociala arbetet utgår

från ett rättviseideal och står på de behövandes sida (de los Reyes & Kamali 2005; Qvarsell 1995). I en anglosaxisk liberal kontext finns inte samma "folkhemstradition" och relativt omfattande välfärdssystem. Där har andra, ideella aktörer och sociala rörelser som varit mer frikopplade från det offentliga, utfört socialt arbete i större utsträckning, vilket sannolikt möjliggjort framväxten av andra mer kritiska och radikala perspektiv (se t.ex. Ferguson 2008; Lavalette 2011).

När det sociala arbetets utmaningar nu förändrats och fördjupats i Sverige, accentueras behovet av socialarbetares förmåga till kritisk reflektion och att kunna hantera alltmer komplexa sociala problem i en alltmer prekär kontext. Samtidigt visar ett flertal studier på svårigheterna med att implementera kritiska och radikala perspektiv i socialarbetares praktiska arbete där utbildningens utformning utgör ett hinder (Weiss-Gal, Levin & Krumer-Nevo 2014). Marknadiseringen av högre utbildning innebär till exempel att utbildningens kvalitét bedöms utifrån anställningsbarhet, till exempel administrativ färdighet, framför vetenskapligt och kritiskt tänkande (Kamali & Jönsson 2018, 2019). I Sverige har detta lett till en betoning på evidensbaserad praktik, professionalism, utredning/dokumentation och administrativa färdigheter under beteckningen "generalistutbildning" (UKÄ 2009). Fenton (2019b) har i en enkätstudie undersökt attityder bland skotska studenter och visar att ett individualistiskt "klara-dig-självt"-narrativ var vanligare bland unga (18–23 år) studenter än äldre men också vanligare bland studenter i socialt arbete jämfört med gymnasielärarstudenter. Med enkätdata från 2007 visade Kallio, Blomberg och Kroll (2013) att individualistiska attityder (ung: "arbetslösa skulle kunna få ett jobb bara de accepterade vilket jobb som helst") hos yrkesverksamma socialarbetare uttrycktes av cirka 25 procent av de svenska respondenterna. Bland socialarbetare som arbetat en kortare tid var det fler som uttryckte sådana attityder, medan det var mindre vanligt bland dem som arbetat längre än 20 år. Resultaten överensstämmer alltså med den skotska studien i avseende på att yngre/mindre erfarna socialarbetare i större utsträckning uttrycker ett sorts nyliberalt narrativ. Lauri (2019) menar utifrån intervjuer med socialarbetare i Sverige att det finns en tendens till att socialarbetssubjekt formas av nyliberala styrningstekniker enligt en ekonomisk och individualistisk logik och Morley, MacFarlane och Ablett (2017) argumenterar för att nyliberalismens "kolonisering av socialt arbete" inom högre utbildning, forskning och det sociala arbetets praktik bidrar till att vidmakthålla rådande maktrelationer.

Enligt en undersökning från 2005 gavs då organisering, maktförhållanden och etik lite utrymme i de nordiska ländernas socionomutbildning (Meeuwisse & Swärd 2005). En undersökning av åtta högskoleinstitutioner i Norge visade att även om förmåga till kritiskt tänkande understryks i utbildningsbeskrivningarna så saknas maktkritiska perspektiv (Røthing & Engebretsen 2019). Genom att under-

söka hur etnicitet definieras och omtalas inom svenska socionomutbildningar, menar Lill och Petterson Jacobsson (2019) att individualiserade förhållningssätt hos universitetslärare utgör grunden för undervisning snarare än teoretisk kunskap och förståelse för strukturella faktorer, vilket utvecklar individanpassade metoder och riskerar att individualisera frågor om etnicitet (se även Eliassi 2015; Jönsson 2013). Nicotera och Hye-Kyung Kang (2009) diskuterar undervisningsstrategier bortom "ett ogrundat applicerande av multikulturella perspektiv" och framhåller Critical Race Theory för att ge studenter verktyg för att kritiskt kunna reflektera över privilegier och ojämlika maktförhållanden.

Jones (2004) har genom en studie av skotska socialarbetare visat att det råder hög dissonans mellan socialarbetares föreställningar kring vad yrket borde innefatta och den verklighet som man i praktiken ställs inför (se även Fenton 2014). Jönsson (2019) menar utifrån intervjuer med socialarbetare i Sverige att nyliberala förändringar som inneburit en försvagning av välfärdsstaten och dess stödssystem för olika samhällsgrupper har skapat rollkonflikter och etiska dilemman för de socialarbetare som identifierar sig som tillhörande en profession som främjar välfärd och solidaritet. Hurley och Akin (2019) menar att nuvarande kritiska utbildningsinslag för socialarbetare misslyckas med att hantera vad de menar är skillnaden mellan att å ena sidan identifiera strukturella ojämlikheter och å andra sidan fatta beslut kring vad som bör göras i det faktiska mötet med klienter. På ett liknande sätt argumenterar Flem et al. (2017) för nödvändigheten att överbrygga uppdelningen mellan utbildning och praxis genom att integrera globala och maktkritiska perspektiv i socialarbetares utbildning och färdighetsträning (se även Jönsson & Flem 2018, 2020). Att ge studenter tillgång till kritiska och radikala teoretiska perspektiv inom ramen för sin utbildning fyller en viktig funktion om socialt arbete ska kunna utvecklas till att bli den aktiva kraft för social förändring och rättvisa som den skulle kunna vara (se t.ex. Morley, MacFarlane & Ablett 2017). Samtidigt menar forskare att den nyliberala rationalitet som i dag växt sig stark bland vissa yrkesverksamma också skapar frustration och ilska och därmed öppnar upp för motstånd mot dessa logiker (Ferguson 2008; Ferguson, Ioakimidis & Lavalette 2018; Kamali & Jönsson 2018).

Utifrån genomgången ovan menar vi att forskning kring kritiskt och radikalt socialt arbete kan sägas lyfta betydelsen av strukturella faktorer och processer, men även utveckla förmåga till kritiskt tänkande integrerat med praktiskt förändringsarbete.

Teori: Kritiska och radikala perspektiv i socialt arbete

Vi söker i den här artikeln skriva fram en teoretisk positionering som förklarar ojämlikhet och sociala orättvisor som resultat av strukturella och institutionella, diskursiva och sociala praktiker och som samtidigt erbjuder möjligheter till genomgripande förändring. En sådan teoretisk positionering vänder sig bland annat mot de perspektiv som individualiserar, medikaliserar och kulturaliserar sociala problem, perspektiv som vi menar upprätthåller ojämlikhet och förtryck. Ett socialt arbete som bygger på kritisk och radikal teori söker lösningar på sociala problem genom strukturförändringar av de kapitalistiska och nyliberala praktiker som skapar förtryck och orättvisor (Dominelli 2018; Ferguson, Ioakimidis & Lavalette 2018; Garrett 2018; Kamali 2015; Webb 2019). De perspektiv som vi vill argumentera för har sina rötter i samhällsvetenskapliga teoribildningar som marxism, Black feminism, intersektionalitet, Critical Race Theory, poststrukturalism och postkolonial teori. Det betyder inte att dessa perspektiv är de enda som är kritiska och radikala i socialt arbete, men de är centrala perspektiv som lagt grunden för utvecklingen av KRSA (se t.ex. Lavalette 2011; Webb 2019).

Trots många likheter mellan kritiska och radikala idétraditioner, finns vissa skillnader som är viktiga att uppmärksamma. För det första är det inte helt enkelt att skilja dessa perspektiv åt, eftersom de inte har isolerade, utan snarare sammanflätade ursprung utifrån i huvudsak ovannämnda perspektiv och dessutom ofta används överlappande. Övergripande kan dock sägas att kritiska perspektiv fokuserar på *kritisk granskning och ifrågasättande* av det sociala arbetets vardagliga praktiker och diskurser som kategoriserar, särskiljer och tillskriver människor vissa attribut och värden. Sådana diskurser formar till exempel hur vi uppfattar oss själva och andra liksom vad och vem som utgör (sociala) problem, vilket därmed bidrar till att dölja mekanismer bakom och alltså upprätthålla ojämlikhet och det sociala arbetets institutionella praktiker och brister, till exempel disciplinering, kontroll, avhumanisering, ojämlik behandling (Dahlstedt & Lalander 2018). Maktförhållanden är grundläggande för diskursernas konstruktion och reproduktion och gör dessa diskurser till en del av maktutövningen i samhället (Foucault 2003; van Dijk 2008). Makten över media, utbildning och forskning möjliggör reproduktionen av hegemoniska diskurser som legitimerar maktens anspråk på sanning. Kritiska perspektiv i socialt arbete har bidragit till att synliggöra hur makt och ojämlikheter reproduceras genom institutionella och diskursiva praktiker och har därför möjliggjort en problematisering av dominerande förståelser av till exempel kön, klass, etnicitet, normalitet, avvikelse, sociala problem (Herz 2012; Mattsson 2015). De har även bidragit till perspektiv som kan se maktens interaktion och kontextualitet, till exempel intersektionella perspektiv som postkolonial feminism, som erbjuder en komplex och lokalt förankrad förståelse av hur ojämlikheter skapas och vidmakthålls.

Vi menar dock att kritiska perspektiv har svårt att gå bortom *kritik* och formulera alternativa visioner och kollektiva politiska förändringsprojekt. Radikala perspektiv förespråkar däremot genomgripande sociopolitisk mobilisering i syfte att på ett grundläggande sätt förändra maktförhållanden i det samhälle vi lever i och de strukturer och institutioner som verkar förtryckande mot olika grupper i samhället och som bidrar till människors sociala problem. Utifrån en radikal idétradition ska socialt arbete mobilisera för revolutionära förändringar av till exempel den rådande nyliberala kapitalistiska samhällsstrukturen som skapar ojämlikheter baserade på klass, kön och etnicitet och genererar orättvisor och sociala problem (Kamali & Jönsson 2019). En sådan social mobilisering kan bidra till människors emancipation från strukturellt och institutionellt förtryck i dess olika förklädnader. Det innebär till exempel politisk mobilisering och social aktion för strukturella förändringar som ämnar bidra till att skapa ett jämlikt och solidariskt samhälle (Ferguson, Ioakimidis & Lavalette 2018; Lavalette 2011).

Radikala perspektiv skiljer sig från kritiska perspektiv i målsättning och ambitioner. Medan kritiska perspektiv begränsar sina förändringsambitioner till reformer inom ramen för det rådande kapitalistiska, strukturella och institutionella sammanhanget, syftar radikala perspektiv till grundläggande och revolutionära förändringar av samma strukturella och institutionella sammanhang. Radikalt socialt arbete kan utövas av socialarbetare i vardagliga praktiker (Fenton 2019a; Jönsson 2014, 2019) och inkluderar antirasistiska, antidiskriminerande, antiförtryckande och emancipatoriska teorier, metoder och praktiker. Trots att det finns vissa potentiella vetenskapsfilosofiska konflikter inbäddade i en ambition att förena kritiska och radikala perspektiv, ser vi pragmatiskt på saken. Vi vill argumentera för en kombination av dessa perspektiv eftersom vi ser potentialen i att bidra med en mer komplex förståelse av samhällen, människor och sociala problem, och samtidigt visioner och konkreta idéer om motstånd och förändring. Genom att betrakta det sociala arbetet som ett sociopolitiskt fält, menar vi att kritiska och radikala teoretiska perspektiv därmed kan komplettera varandra. Mot bakgrund av den här redogörelsen kommer vi att analysera vårt empiriska material i form av kurs- och utbildningsplaner för socionomprogram vid landets lärosäten för att bland annat utröna i vilken mån sådana perspektiv förekommer.

Metodologiska val och empiriskt material

Finns det andra studier av socionomutbildningen som pekar på vilken metodologi som är bäst lämpad i den här studien? Stora skillnader mellan innehållet i de svenska socionomutbildningarna har påvisats i olika undersökningar (Högskoleverket 2009; NCK 2010; Righard et al. 2018) och flera undersökningar har baserats på ett

urval av lärosäten (se t.ex. Jensen 2016; Meeuwisse & Swärd 2005; Righard et al. 2018). Vidare har studier som avsett att undersöka förekomsten av vissa sakkunskaper eller perspektiv visat att det förekommer på vissa kurser, men inte på andra (Righard et al. 2018; Jensen 2016). Ett urval av lärosäten eller kurser riskerar alltså att missa denna variation, vilket motiverar en undersökning av alla kurser på alla socionomutbildningar.

Tidigare undersökningar har använt olika metoder och empiriskt material: intervjuer (Righard et al. 2018), enkätundersökningar (NCK 2010; Meeuwisse & Swärd 2005), självvärderingar (Högskoleverket 2009), platsbesök (Högskoleverket 2009), analys av styrdokument (Røthing & Engebretsen 2019; Lindroth & Bondestam 2014; Meeuwisse & Swärd 2005; Jensen 2016), litteraturlistor (Meeuwisse & Swärd 2005) och examensarbeten (Högskoleverket 2009).

Enkäter, självvärderingar, platsbesök eller intervjuer är resurskrävande för både respondenter och oss forskare och innebär alltid ett visst bortfall. Därtill bygger sådana studier på respondenternas tolkningar. Utifrån syfte, träffsäkerhet, täckningsambition och tillgängliga resurser har vi i stället valt att använda styrdokument som empiriskt material. För det första är styrdokument en beskrivning av vad studenterna ska lära sig (lärandemål eller förväntade studieresultat), för det andra är de relativt lättillgängliga och för det tredje innebär det inget bortfall. Och viktigast av allt, detta upplägg gör att vi har kontroll över tolkningsprocessen, det vill säga att det är vi som gör tolkningen snarare än kursansvarig eller de(n) som undervisar på kursen.

Självklart finns det i en analys av styrdokumentens lärandemål också nackdelar, till exempel brist på detaljerad information. Därtill vet vi förstås inte heller om lärarna faktiskt undervisar i enlighet med styrdokumentet, vilket också lyfts fram av andra (Meeuwisse & Swärd 2005; Lindroth & Bondestam 2014). Man kan dock anföra att följsamheten mellan kursplanernas lärandemål och faktiskt utbildningsinnehåll sannolikt ökat sedan övergången till målstyrning i och med ändringarna i högskoleförordningen 1993 och genom Bolognaformen 2007 (Hall 2012).

Vi kan ändå konstatera att vi genom en studie av styrdokument har två ingångar med olika grad av metodologisk säkerhet: 1) att undersöka det faktiska innehållet i utbildningen och 2) vad som anses viktigt att lära ut vid varje lärosäte och i varje kurs. Kring det förra finns som sagt ett visst, men enligt oss godtagbart mått av osäkerhet. Kring det andra påståendet råder dock säkerhet, vad som definierats som lärandemål i styrdokumentet är trots allt resultatet av beslut på respektive lärosäte, så det säger något om hur de resonerar och prioriterar i frågan vad framtidens socialarbetare bör lära sig.

Vilka styrdokument bör då undersökas? För att få en komplett bild är det motiverat att undersöka både examensordning, utbildningsplan och kursplaner för samtliga obligatoriska kurser. Obligatoriska kurser omfattar vad *alla* studenter får lära sig och

säger därmed något övergripande om utbildningens innehåll och profil.

I ett första steg har vi alltså samlat in alla utbildnings- och kursplaner (för vårterminen 2020) från samtliga 17 lärosäten i Sverige som bedriver socionomutbildning.¹ Dessa är Högskolan Dalarna (DU), Ersta Sköndal Bräcke högskola (ESH), Högskolan i Gävle (HIG), Göteborgs universitet (GU), Jönköping University (JU), Karlstads universitet (KAU), Linköpings universitet (LIU), Linnéuniversitetet (LNU), Lunds universitet (LU), Malmö universitet (MAU), Mittuniversitetet (MIUN), Mälardalens högskola (MDH), Stockholms universitet (SU), Södertörns högskola (SH), Umeå universitet (UMU), Uppsala universitet (UU) och Örebro universitet (ORU). När vi refererar till ett enskilt dokument använder vi lärosätets officiella förkortning, termin och kurs, till exempel DU/T1-1, vilken syftar på Högskolan Dalarna, första terminen, första kursen.

Hur ska vi då gå till väga för att analysera detta? Vi menar att kvantitativa sökningar av nyckelbegrepp inte är tillräckligt, eftersom flera studier som undersökt styrdokument visar att man då får flera så kallade falska positiva träffar (Jensen 2016; NCK 2010, Røthing & Engebretsen 2019; Lindroth & Bondestam 2014). Detta motiverar att snarare göra en kvalitativ innehållsanalys för att kunna tolka skrivningarna i deras kontext. Med vägledning av Graneheim och Lundmans (2004) analysmodell, som inkluderar både manifest och latent innehåll, undersöker vi den meningsbärande enheten (KRSA) i lärandemålen och övriga skrivningar i utbildningsplan och kursplan, det vill säga ”ord, meningar eller stycken som innehåller aspekter som relaterar till varandra genom dess innehåll och kontext” (Graneheim & Lundman 2004 s. 106 vår översättning). För att stärka analysen, kommer vi att undersöka vilken litteratur som används på den aktuella kursen, eftersom litteraturen kan sägas utgöra en proxy för innehållet (Meeuwisse & Swärd 2005; Jensen 2016). Eller uttryckt annorlunda: ett lärandemål med formuleringar som uttrycker KRSA ses inte som det om inte litteraturen understödjer det. Vi analyserar alltså lärandemålets manifesterade formuleringar, och utifrån en tolkning av övriga skrivningar i kursplanen och kurslitteraturen kan vi också uttala oss om latent betydelser. Analysen sker i följande steg:

Steg 1. Översiktlig genomläsning av alla kursplaner och utbildningsplaner.

Steg 2. Kopiera delar i dokumentens lärandemål eller andra relevanta skrivningar som vi bedömer vara uttryck för kritiska och/eller radikala perspektiv. Skrivningarna förs in i en matris för överskådlighet och kodning.

Steg 3. Bedöma om den anvisade obligatoriska litteraturen till kursen har tydliga inslag av kritiska och/eller radikala perspektiv.

¹ Högskolan i Halmstad anordnar fr.o.m. höstterminen 2020 socionomutbildning, men har inte inkluderats här då de i skrivande stund (juni 2020) endast fastslagit första terminens kursplaner.

Steg 4. Utifrån de tre stegen ovan göra en sammanhållen bedömning av om det finns inslag av KRSA i lärandemålen i respektive kursplan/utbildningsplan. De som bedöms innehålla detta sammanställs i en tabell.

Steg 5. Utifrån steg 4 skapa kategorier utifrån innehållet, till exempel ”intersektionella perspektiv på makt” eller kritiska perspektiv på ”arbetsätt och metoder”, för att kunna uttala oss om vilka aspekter av KRSA som betonas.

Steg 6. Göra en sammanhållen bedömning av om kritiska och/eller radikala perspektiv finns i den svenska socionomutbildningens styrdokument.

Analys

Som beskrivits i metodavsnittet har vi samlat in, kodat, kategoriserat och analyserat innehållet i alla utbildningsplaner och kursplaner vid de 17 lärosäten som bedriver socionomutbildning i Sverige. Men vi börjar med de generella examensmålen. Var och i vilken utsträckning finns kritiska och radikala perspektiv?

Utbildningsplanernas innehåll

Examensmålen för socionomexamen regleras på central nivå genom högskoleförordningen. År 2019 adderades ett mål om mäns våld mot kvinnor och våld i nära relationer. Utöver detta har målen i stort sett varit oförändrade sedan 1990-talet och saknar helt kritiska och radikala perspektiv. Det är i sig anmärkningsvärt mot bakgrund av omfattande förändringar i samhället och organiseringen av välfärden i Sverige under den här tiden. Det finns dock en möjlighet för varje lärosäte att utöver dessa examensmål formulera egna, och vi kan efter vår genomgång konstatera att drygt hälften (nio) av lärosätena har egna sådana skrivningar. De andra åtta utgår endast från de lärandemål som stipuleras i högskolelagen och högskoleförordningen. Det tolkar vi som att man där är nöjda med den generalistprofil som formulerats på nationell nivå, alternativt att det där saknas personer som förespråkar andra perspektiv, eller att de som förespråkar dem inte fått gehör för dem. Av de nio lärosäten som *har* lokala lärandemål finns inga alls med radikala inslag och endast ett som vi bedömer som ett kritiskt perspektiv, nämligen Karlstad. Där står att studenten ska ”visa kunskap om hur ojämlikhet i dess olika former skapas och vidmakthålls”. Linné utgör ett gränsfall: ”visa förmåga att integrera kunskap om mänskliga rättigheter, sociala rättigheter och antidiskriminering i socialt arbete”. Stockholm utgör vid första anblicken också ett gränsfall, för där står det att studenten ska ”kunna analysera utifrån perspektiv som klass, kön, etnicitet, ålder och sexuell läggning”. Utifrån vår teoretiska diskussion (se tidigare avsnitt) menar vi dock att uppräknings av perspektiv, som klass, kön, etnicitet, ålder och sexuell läggning, inte med nödvändighet innebär ett kritiskt perspektiv på hur ojämlikhet skapas och vidmakthålls.

Därutöver har några lärosäten lokala skrivningar om utbildningens innehåll, men

har inte formulerat några lokala *lärandemål* som korresponderar med detta. Till exempel står i Ersta Sköndals beskrivning att "målsättningen för utbildningen [är] att bidra till ett socialt arbete som främjar social förändring och frigörelse av människors resurser", och Göteborg skriver om "hur sociala problem kan förstås utifrån de hierarkier, skiktningar och maktrelation som förekommer". Mälardalen beskriver att deras socionomutbildning genomsyras av fyra olika perspektiv, varav ett av dem är ett intersektionellt perspektiv på sociala förhållanden. Men de här tre lärosätena har alltså inte formulerat egna (kritiska eller radikala) *lärandemål* i sin utbildningsplan. Vi kan följaktligen konstatera att det är tämligen tunnslätt med kritiska och radikala perspektiv i lärosätenas utbildningsplaner.

Kursplanernas innehåll – radikala perspektiv

Om vi i stället vänder oss till lärandemålen i kursplanerna kan vi efter vår analys konstatera att endast ett lärosäte har inslag av radikala perspektiv, nämligen Mittuniversitetet. Det uttrycks i en kursplan att studenten ska ha "tillägnat sig vetenskapliga färdigheter för att tillämpa anti-rasistiskt och emancipatoriskt arbetssätt i socialt arbete" (T7-1). Genom att lärandemålet är kopplat till särskilda kritiska arbetssätt med ambition till förändring av rådande maktstrukturer och arbetssätt bedöms det som ett radikalt inslag. Det finns också åtminstone två titlar i kurslitteraturen som tar upp sådana perspektiv.² Dock finns det ett par kurser till på Mittuniversitetet som i kursplanens andra skrivningar antyder ett radikalt perspektiv, där det sägs att kursen "ger studenten möjlighet till färdighetsträning och att tillämpa antiförtryckande teorier och metoder i socialt arbete" (T3-1 och T5-1) samt i en annan kurs "hur olika arbetsmetoder kan förebygga social utsatthet och erbjuda möjligheter till förändring" (T4-1). Men de här radikala inslagen finns alltså inte inskrivna som lärandemål. Följaktligen är inslagen av radikala perspektiv i den svenska socionomutbildningens lärandemål synnerligen begränsade, på gränsen till obefintliga.

Kursplanernas innehåll – kritiska perspektiv

I tabellen nedan finns en sammanställning av de kursplaner som vi efter en samlad bedömning (se föregående avsnitt Metodologiska val och empiriskt material) ansett innehålla (inslag av) kritiska perspektiv. Notera att eftersom vissa terminer har fyra olika kursplaner medan andra har en enda sammanhållen, och därför inte kan redovisa lika många potentiella kritiska planer, har dessa markerats med fet stil och understrikning för att tydliggöra detta och för att undvika en rent kvantitativ tolkning.

² Lena Dominellis bok *Anti-oppressive social work theory and practice* och Bob Pease bok *Undoing privilege. Unearned advantage in a divided world*.

Tabell 1. Sammanställning av kursplaner med kritiska perspektiv i lärandemål och litteratur.

Högskolan Dalarna (DU)	T1-3, T3-3, T5-1, T5-3
Ersta Sköndal Bräcke högskola (ESH)	<u>T2</u> , <u>T4</u>
Högskolan i Gävle (HIG)	T1-1, T1-2, T3-2, T4-1, T7-2
Göteborgs universitet (GU)	<u>T1</u> , T3-1, <u>T5</u> , T6-3, <u>T7</u>
Jönköping University (JU)	T4-2, T5-1
Karlstads universitet (KAU)	T1-3, T2-1, T7-2
Linköpings universitet (LIU)	T2-1, T2-2, T2-3, T4-1, T4-3, T6-1, T7-1
Linnéuniversitetet (LNU)	T7-2
Lunds universitet (LU)	<u>T2</u> , <u>T5</u> , T6-2
Malmö universitet (MAU)	<u>T1</u> , T2-2, <u>T4</u> , <u>T5</u> , T6-1
Mittuniversitetet (MIUN)	T1-1, T1-2, T2-1, T2-3, T3-1, T4-1, T4-2, T4-3, T5-1, T5-2, T6-1, T7-1, T7-3
Mälardalens högskola (MDH)	T1-1, T1-2, <u>T5</u> , T7-1, T7-2
Stockholms universitet (SU)	<u>T1</u> , <u>T2</u> , T5-2, <u>T6</u>
Södertörns högskola (SH)	<u>T1&2</u> , <u>T7</u>
Umeå universitet (UMU)	<u>T1</u> , <u>T3</u>
Uppsala universitet (UU)	T3-3, T4-1, T6-1
Örebro universitet (ORU)	<u>T1</u> , T2-2, <u>T5</u> , <u>T7</u>

Trots att vi i enlighet med vår teoretiska diskussion har en relativt strikt tolkning, är det glädjande att alla 17 lärosätena enligt vår bedömning har inslag av någon form av kritiska perspektiv i någon av kursplanernas lärandemål. Det specifika innehållet kommer att behandlas längre ner, men kort kan konstateras att det finns en stor bredd liksom att i många fall finns ordet "kritiskt" med i lärandemålen, men har vid närmare analys inte ansetts som kritiska enligt vår teoretiska diskussion. Hit hör ofta frågor om etik, mänskliga rättigheter och självreflektion, liksom ett allmänt kritiskt förhållningsätt till forskning. Det senare handlar då ofta om klassisk källkritik och om att kunna värdera forskningens resultat. Att det förekommer så pass ofta, beror möjligen på att en liknande skrivning finns i högskolelagen ("förmåga att göra självständiga och kritiska bedömningar"). I flera fall har vi också exkluderat skrivningar om klass, kön och etnicitet, ålder och funktionsvariation där det dels saknas ett uttryckligt makt-

perspektiv, dels uttrycks som separata multivariata analyser, snarare än en intersektionell förståelse av kategorisering och makt med någon sorts koppling till begreppets ursprung i Black feminism. Framför allt har vi bedömt att sådana inslag, liksom frågor om etik och mänskliga rättigheter, inte är att betrakta som kritiska, eftersom det i litteraturlistan saknas texter som underbygger kritiska perspektiv på dessa frågor. I sig själva ser vi inte heller övergripande frågor om etik och mänskliga rättigheter som kritiska perspektiv.

Vi konstaterar, liksom Røthing och Engebretsen (2019), att även om förmåga till kritiskt tänkande understryks i utbildningsbeskrivningarna, finns det ett väldigt litet uttalat fokus på just maktkritiska perspektiv. Utbildningar i socialt arbete tycks anpassa sig till politiska "trender", som hållbar utveckling, etik och mänskliga rättigheter genom enstaka skrivningar, men det saknas ofta maktkritiska perspektiv och ett genomgripande upplägg. Det som Meeuwisse och Swärd (2005) konstaterade 2005, att frågor om makt i stort är frånvarande i de nordiska ländernas utbildning, tycks åtminstone delvis också gälla Sverige i dag.

Det är dock, som framgår av tabellen ovan, stor variation mellan de olika lärosätena vad gäller omfattningen av de kritiska inslagen. Medan många har kritiska inslag i (delar av) enstaka kurser är det några få som har mer genomgående kritiska perspektiv. Bland de lärosäten som har få och sporadiska inslag räknar vi Dalarna, Ersta Sköndal, Jönköping, Karlstad, Linné, Lund, Södertörn, Umeå och Uppsala (utan inbördes rangordning). Här får vi ibland intrycket att "det kritiska" är lite ad hoc eller påklistrat i ett enstaka lärandemål och med någon enstaka text i kurser som för övrigt har ett mer traditionellt innehåll och litteratur. Till den "mittgrupp" som har något fler inslag, men som enligt vår bedömning saknar ett genomgripande och sammanhållet grepp, räknar vi Gävle, Mälardalen, Stockholm och Örebro. Fyra lärosäten utmärker sig emellertid genom att ha ett mer genomgripande kritiskt perspektiv i stora delar av utbildningens lärandemål. Här syns också perspektivet tydligt i val av litteratur, där ofta flera titlar i samma kurs behandlar kritiska perspektiv. Hit räknar vi Göteborg, Linköping, Malmö och Mittuniversitetet.

Hur uttrycks kritiska och radikala perspektiv och vad betonas?

Diskussionen ovan har behandlat forskningsfråga ett och två, nämligen (1) i vilken utsträckning KRSA finns och vid vilka lärosäten samt (2) i vilken utsträckning KRSA utgör ett genomgående respektive sporadiskt inslag i respektive utbildning. Vi kan alltså konstatera att radikala perspektiv är i det närmaste obefintliga, att kritiska perspektiv finns representerade vid alla lärosäten, men att det finns en stor variation, där en handfull lärosäten utmärker sig med genomgående och till synes genomtänkta kritiska perspektiv. Vi ska nu försöka besvara vår tredje fråga: Hur uttrycks KRSA och vad betonas?

Som redan konstaterats, finns det knappt några radikala inslag. Vad gäller kritiska inslag finns en stor bredd. Vi har utifrån vår analys kategoriserat vad de kritiska inslagen fokuserar (nedan). Dessa kategorier innehåller vissa överlappningar, till exempel kan ett lärandemål som lyder "värdera det sociala arbetets praktik utifrån ett etiskt perspektiv och ett intersektionellt perspektiv" (MDH/T5) kategoriseras både som frågor om etik, arbetsmetoder och intersektionalitet. I sådana fall har vi kategoriserat ett sådant lärandemål i flera kategorier. Nedan listas, i ordning av förekomst, huvudstråken bland kritiska inslag.

Generellt kritiskt

Den största gruppen utgörs av ett allmänt hållet kritiskt perspektiv, till exempel att "analysera konsekvenserna av maktdimensioner i socialt arbete" (GU/T3-1), "diskutera social utsatthet avseende de aktuella grupperna utifrån perspektiven genus, sexualitet, ålder, klass och etnicitet" (MAU/T1) eller sådant som spänner över flera och vagt definierade "fält", som till exempel att "beskriva samt kritiskt reflektera och analysera olika teoretiska perspektiv i socialt arbete i relation till sociala problem ur ideologiskt, etiskt, kulturellt, historiskt och socialpolitiskt sammanhang" (HIG/T1-1).

Kopplingar mellan kunskap, makt och sociala konstruktioner

Ett närapå lika vanligt förekommande kritiskt perspektiv som det generella ovan är lärandemål som kan sägas behandla socialkonstruktivistiska perspektiv på sociala problem, som kategorisering, normalitetsskapande och avvikelse. Ett exempel här lyder "reflektera över hur sociala kategoriseringar som genus, klass, ålder och etnicitet påverkar det sociala arbetets problemformuleringar" (UU/T3-3) eller "vidareutveckla förståelse för hur sociala problem definieras och konstrueras och relatera dessa till klass, kön, etnicitet, ålder, sexualitet och funktionsvariation" (ESH/T4). I några av dessa lärandemål görs uttryckliga kopplingar till makt, till exempel "kunskap om sociala kategoriseringar samt hur de kan förstås ur olika maktperspektiv" (ORU/T1) eller "reflektera kring relationen mellan makt, kunskap och social och politisk kontext" (MIUN/T1-2). I några få görs uttryckliga kopplingar till vad vi tolkar som poststrukturalistiska teorier, genom att koppla ihop makt och språk (dvs. diskurser), som till exempel i följande formulering "fördjupad kritisk reflekterande förmåga kring språkets ojämlikhetsskapande och diskriminerande praktiker" (MIUN/T7-1). Därutöver finns vissa gränsfall där lärandemålen fokuserar ett mer allmänt kritiskt förhållningssätt med hjälp av forskning, som "på ett självständigt, kritiskt och problematiserande sätt förstå sociala problem och interventioner utifrån forskning och socialvetenskaplig teoribildning" (JU/T7).

Intersektionella perspektiv

Ett tredje och relativt vanligt förekommande lärandemål handlar på lite olika sätt om intersektionella perspektiv. Vissa är allmänt hållna, till exempel "redogöra för och diskutera innebörden av ett intersektionellt perspektiv, med fokus på socialt arbete" (MAU/T1). Knappt hälften relaterar till frågor om makt, till exempel "fördjupad kunskap om klass, etnicitet och genus som maktdimensioner i olika sammanhang samt hur en intersektionell analys ger förutsättningar för en komplex förståelse av maktrelationer" (MIUN/T7-1). De övriga relaterar till olika "andra" infallsvinklar, som social utsatthet (MAU/T5) eller livsvillkor (ORU/T1). Hur vi ska tolka skrivningar där man räknar upp kategorier, som klass, kön och etnicitet, är inte självklart. Vi har dock utifrån vilken litteratur som kursen använder gjort bedömningen om kursen behandlar maktperspektiv, eller om det snarare är fråga om separata analyser för att förstå (o)lika gruppers livsvillkor. Det senare har vi inte sett som kritiska perspektiv. Intressant är också att notera att uttryckliga feministiska perspektiv eller kunskap om rasism (se nedan) sällan förekommer. Det verkar i stor utsträckning som att sådana frågor har ersatts med "det intersektionella perspektivet", kanske med en ambition att täcka in "allt på en gång". Det är tveksamt om det är en positiv utveckling.

Etik och självreflektion och makt i möten

Nästan lika vanligt förekommande som intersektionella perspektiv är lärandemål som fokuserar självreflektion kring egna värderingar och etiska dilemman, till exempel "kritiskt granska egna värderingar och ställningstaganden samt identifiera de etiska dilemman som dessa kan ge upphov till i det sociala arbetets praktik" (LIU/T4-1). Det ska tilläggas att många fler lärandemål nämner etik, makt och självreflektion, men det är (precis som i resten av analysen) bara i de fall som kritisk litteratur anknyter till dessa lärandemål som vi har ansett dem som kritiska enligt vår definition och plockat upp dem här. Det är i sig intressant att så pass många av lärandemålen kring etik och självreflektion inte skrivs fram i uttryckligt maktkritiska perspektiv. Det tycks i stället ofta handla om ett fokus på och närmast en upptagenhet med självet: att betrakta sig själv, se sin egen roll, värderingar och attityder. Personlig och professionell utveckling (PPU) fokuseras ofta på individen, men sällan i förhållande till omgivande strukturella och institutionella villkor, de mandat och den roll som blivande socialarbetare har och kan få i socialt förändringsarbete.

Arbetsätt och metoder

Kritiska perspektiv på arbetsätt och metoder i socialt arbete tillhör, tillsammans med nästa två kategorier, de minst vanligen förekommande perspektiven som ändå fått en egen kategori. Sådana perspektiv uttrycks till exempel genom lärandemål om att "visa förmåga att självständigt och kritiskt granska teorier och arbetsmodeller i socialt

arbete" (ORU/T7) eller att "kritiskt granska samtal i socialt arbete" (JU/T5-1) och "kritiskt värdera användningen av samtalsmetoder i det sociala arbetets praktik" (JU/T5-1). Att det finns så pass lite lärandemål om hur man kan inta ett kritiskt förhållningssätt till det sociala arbetets metoder och arbetsätt visar på en stor brist och samtidigt ett viktigt utvecklingsområde.

Globala relationer och rasism

Några enstaka kurser i den svenska socionomutbildningen avhandlar frågor om globala relationer eller rasism på ett kritiskt sätt, till exempel har en kurs som lärandemål att "analysera det internationella sociala arbetets roll som en kraft för mänsklig global förändring och utveckling" (HIG/T7-2), en annan "vetenskapliga färdigheter för att tillämpa anti-rasistiskt och emancipatoriskt arbetsätt i socialt arbete" (MIUN/T7-1). En kurs behandlar uttryckligen postkoloniala perspektiv: "kunskap om poststrukturella, feministiska och postkoloniala kunskapsteoretiska traditioners betydelse för förståelsen av olika maktrelationers konsekvenser för diskriminering och förtryck" (MIUN/T7-1). Det finns också någon enstaka kurs där sådana formuleringar saknas i lärandemålen, men som använder litteratur som tar upp postkoloniala perspektiv (t.ex. SH/T1&2, LIU/T6-1).

Styrning och organisering

Någon enstaka kurs tar upp kritiska perspektiv på det sociala arbetets organisering och styrning, till exempel "analysera det sociala arbetets praktik utifrån ett organisatoriskt perspektiv" (MAU/T6-1) eller att "visa kunskap om och förmåga att kritiskt granska de organisatoriska villkorens betydelse för det sociala arbetets utövande" (ORU/T7). Utifrån litteraturen kan vi anta att det handlar om NPM och till exempel frågor om organisering av socialtjänsten samt styrningstekniker som utvärdering och dokumentation. Med tanke på de senaste decenniernas kraftiga omstrukturering av välfärdsstaten och det sociala arbetet enligt nyliberal modell, är det anmärkningsvärt att så pass få kurser har kritiska perspektiv på organisering och styrning.

Frånvaro av kritiska perspektiv – evidens och juridik

Relativt många kursplaner innehåller specifika lärandemål kring evidens, men bara några få har skrivningar som visar att man uttryckligen har ett kritiskt perspektiv och vill problematisera sådan forskning och praktik (t.ex. ORU/T7, MIUN/T5-2, MDH/T7-2). Vi menar att det är viktigt att stärka upp ett kritiskt perspektiv på evidensstudier och på evidensbaserad praktik, speciellt eftersom det ofta framställs som en neutral och objektiv kunskap och arbetsätt "som fungerar". Ett evidensstänkande i socialpolitiken har enligt vår bild en tendens att dels premiera rigida insatser, dels i huvudsak riktas till individer (på grund av kravet på följsamhet av metoden och

upplägget med kontrollgrupp), vilket därmed underminerar såväl generella insatser (t.ex. härbärgen) som ett flexibelt och holistiskt tanke- och arbetssätt (Ferguson 2008; Topor 2010; Morago 2006). Dessutom finns en tendens till att övervärdera evidensbaserade interventioners effektivitet, bland annat för att studier som visar ett positivt resultat oftare blir publicerade än de som inte gör det (Greenhalgh, Howick & Maskrey 2014; Bergmark & Lundström 2011).

Vi kan utifrån vår genomlysning också konstatera att mycket få lärosäten har kritiska inslag i juridikkurserna. Ett av undantagen lyder "reflektera kring och kritiskt granska rättens betydelse ur ett klass-, genus- och etnicitetsperspektiv" (LIU/T2-3). I juridikkurserna verkar det mer handla om att lära sig hur "det är", det vill säga specifika lagrum och hur de bör tolkas. Eftersom lagstiftning både kan verka hämmande och frigörande beroende på sammanhang: det övergripande samtidspolitiska klimatet, den lokalpolitiska kontexten, den enskilda organisationen och socialarbetaren, ser vi kritiska perspektiv på juridik som ett viktigt och därför potentiellt utvecklingsområde. Utifrån vad som kan kallas marknadsisering av högre utbildning, det vill säga att utbildningen fokuserar på att producera anställningsbara studenter, kan okritisk kunskap om evidens, juridik, men också hållbarhet och mänskliga rättigheter ses som ett uttryck för en sådan inriktning. Universitetskanslersämbetet (UKÄ) (2009 s. 33) menar att "yrket självt" måste "mycket tydligare än i dag motivera till ett djupare intresse i arbetsuppgifter som de inte bara anser angelägna utan som också kan leda till anställning". Detta är en tydlig övervikt för "yrket självt" även om det saknar kritiska och radikala perspektiv och fokuserar enbart på att klara av sina lagstadgade uppgifter.

Slutsatser – Hur väl rustade är blivande socionomer att arbeta på ett kritiskt och radikalt sätt?

Vad socionomstudenter lär sig under sin utbildning kommer att påverka deras praktik, deras sätt att definiera och förstå sociala problem och deras möjlighet att arbeta förändringsinriktat i socialt arbete. Det sociala arbetets samtida utmaningar till följd av bland annat globalisering och nyliberalismens dominans understryker vikten av socialarbetares förmåga till kritisk reflektion och radikala angreppssätt för att kunna hantera alltmer komplexa sociala problem. Vi argumenterar för att kritiska och radikala perspektiv kan bidra med en mer komplex förståelse av samhällen, människor och sociala problem, och samtidigt visioner och konkreta idéer om motstånd och förändring.

Vår studies resultat visar dessvärre att det knappt finns några radikala inslag i styrdokumentet i svensk socionomutbildning. Det kanske inte är så förvånande med tanke på att det saknas en livaktig sådan tradition i Sverige, och kanske också

på grund av en tendens till att högre utbildning kommit att marknadsanpassas mot anställningsbarhet, där till exempel administrativ färdighet premieras framför vetenskapligt och kritiskt tänkande (Harlow et al. 2013; Kamali & Jönsson 2018, 2019). Resultatet visar även på en oroande utveckling i förhållandet mellan å ena sidan socionomutbildningarnas innehåll och å andra sidan den negativa utvecklingen i form av försämrade levnadsvillkor, framför allt för rasifierade grupper, och välfärdsstatens nyliberalisering som tecknats i inledningen, en utveckling som paradoxalt nog inte tycks påverka socionomutbildningarnas kursplaner och litteratur. Det kan jämföras med Storbritannien, där antirasistiska lärandemål varit obligatoriska i det sociala arbetets utbildning sedan år 1989 med krav på att frågor om rasism ska adresseras i förhållande till alla aspekter av det sociala arbetets profession och praktik (Penketh 2000).

De varierande kritiska inslagen i utbildningarna präglar i de flesta fall inte utbildningarna i stort utan uppträder snarare som ad hoc eller som isolerade öar. På vilket sätt makt och intersektionalitet tas upp är bra illustrationer av det. När det gäller maktbegreppet, förekommer detta ofta som en egenskap som vissa grupper har eller inte har. Frågor om maktutövning, kritiska och radikala analyser av strukturell, institutionell och symbolisk maktutövning förekommer i princip aldrig. Det är också anmärkningsvärt att det i ett för socialt arbete så centralt område som socialpolitik och välfärd i stort saknas kritiska perspektiv på organisering och styrning, trots decennier av omfattande omstrukturering av välfärdsstaten och socialt arbete enligt nyliberala modeller (Jönsson 2019; Kamali & Jönsson 2018; Lauri 2019).

Vi ser från vår analys att ett kritiskt perspektiv genomsyrar socionomprogrammets styrdokument på några få lärosäten medan en majoritet har enstaka och osammanhängande kritiska inslag. Det senare befarar vi kan leda till att skapa förvirring hos studenter snarare än en gedigen kunskapsbas om hur ojämlikhet och sociala problem skapas och hur socialt förändringsarbete kan praktiseras. Vi menar att det behövs ett sammanhållet upplägg där kritiska och radikala perspektiv genomsyrar hela utbildningen och inte enstaka kurser, lärandemål eller litteratur.

Vi kan inte heller utläsa någon tydlig progression av kritiska eller radikala perspektiv i socionomprogrammen mellan olika terminer och nivåer, vilket gör det svårbedömt att besvara hur väl rustade blivande socionomer är att arbeta på ett kritiskt och radikalt sätt.

Vi menar att en betoning på professionalism i dag ingår i en politisk styrning som utformar och bestämmer innehållet i socionomutbildningar. Eftersom det politiska styret är påverkat av (och utgör en del av) en nyliberal diskurs, förespråkas heller inte kritiska och radikala perspektiv och kunskaper som nödvändiga i utbildningen av socialarbetare, vilket också kan förklara frånvaron av sådana genomgripande perspektiv i det granskade utbildningsmaterialet.

Mot bakgrund av studiens resultat, som visar att socionomprogrammen som helhet saknar kritiska och radikala perspektiv, och innehåll i styrdokumentet får vi anta att morgondagens socialarbetare kommer att stå klen rustade inför samtida sociala utmaningar, till stor del utan adekvata sätt att förstå och avhjälpa sociala problem.

Vi vet förstås inte om styrdokumentet är en exakt avspeglning av den faktiska undervisningen. Men om vi antar att det finns en relativt hög följsamhet mellan styrdokument och faktiskt utbildningsinnehåll, och att den sannolikt ökat sedan målstyrningens införande (Hall 2012), kan vi anta att många nyutexaminerade socionomer kommer att möta en verklighet för vilken de saknar nödvändiga kritiska och radikala teoretiska kunskaper och arbetsmetoder. Dessa brister påverkar i första hand en växande grupp marginaliserade och på andra sätt utsatta människor som behöver en välutrustad och kompetent socialarbetarkår, som med kritiska och radikala perspektiv inte bara kan möta individens och gruppens individuella behov, utan också kan mobilisera för radikala samhällsförändringar som i längden förändrar de strukturer som genererar ojämlikhet och sociala problem.

De här resultaten menar vi kräver en genomgripande förändring av dagens socio-nomutbildningar. Vår bedömning är att det inte räcker med enstaka kritiska lärandemål och sporadisk litteratur. Ett sammanhållet upplägg där kritiska och radikala perspektiv genomsyrar hela utbildningen är en nödvändighet om vi inte ska utbilda socionomer som har svårt att arbeta mot eller till och med bidrar till reproduktionen av ojämlikhetsskapande strukturer och praktiker.

Referenser

- Andersson, J. (2003) *Mellan tillväxt och trygghet. Idéer om produktiv socialpolitik i socialdemokratisk socialpolitisk ideologi under efterkrigstiden*. Diss. Uppsala: Uppsala universitet.
- Bergmark, A. & Lundström, T. (2011) Socialstyrelsen, dronten och den evidensbaserade praktiken. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 18(3): 244–251.
- Bourdieu, P. (1988) Social space and symbolic power. *Sociological Theory*, 7: 18–26.
- Brown, W. (2003) Neoliberalism and the end of liberal democracy. *Theory and Event*, 7(1).
- Bäck-Wiklund, M. (2003) Kunskapens värde och samhällets behov. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 10(2–3): 267–286.
- Börjeson, B. (2010) *Förstå socialt arbete*. Malmö: Liber.
- Dahlstedt, M. & Lalander, P. (red.) (2018) *Manifest. För ett socialt arbete i tiden*. Lund: Studentlitteratur.
- de los Reyes, P. & Kamali, M. (2005) *Bortom Vi och Dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. Stockholm: Fritzes.
- Dominelli, L. (2018) *Anti-Racist Social Work*. 4th Edition. London: Red Globe Press.
- Edebalk, P.G. (2003) Bismarck och de första socialförsäkringarna. *Socialvetenskaplig tidskrift*, (4): 352–365.

- Eliassi, B. (2015) Constructing cultural otherness within the Swedish welfare state. The cases of social workers in Sweden. *Qualitative Social Work*, 14(4): 554–571.
- Fenton, J. (2014) An analysis of "ethical stress" in criminal justice social work in Scotland. *British Journal of Social Work*, 45(5): 1415–1432.
- Fenton, J. (2019a) *Social work for lazy radicals. Relationship building, critical thinking and courage in practice*. London: Red Globe Press.
- Fenton, J. (2019b) Talkin' 'bout iGeneration. A new era of individualistic social work practice? *British Journal of Social Work*, DOI: 10.1093/bjsw/bcz099
- Ferguson, I. (2008) *Reclaiming social work. Challenging neo-liberalism and promoting social justice*. Sage.
- Ferguson, I., Ioakimidis, V. & Lavalette, M. (2018) *Global social work in a political context. Radical perspectives*. Bristol: Policy Press.
- Flem, A.L., Jönsson, J.H., Alseth, A.K., Strauss, H. & Antczak, H. (2017) Revitalizing social work education through global and critical awareness. Examples from three Scandinavian schools of social work. *European Journal of Social Work*, 20(1): 76–87.
- Foucault, M. (2003) *Society must be defended. Lectures at the Collège de France 1975–76*. New York: Picador.
- Freire, P. (1976) *Pedagogik för förtryckta*. Stockholm: Gummesson.
- Garrett, P.M. (2018) *Social work and social theory. Making connections*. Bristol: Policy Press.
- Graneheim, U. & Lundman, B. (2004) Qualitative content analysis in nursing research. Concepts, procedures and measures to achieve trustworthiness. *Nurse Education Today*, 24(2): 105–112.
- Greenhalgh, T., Howick, J. & Maskrey, N. (2014) Evidence based medicine. A movement in crisis? *BMJ: British Medical Journal*, (348): 3725.
- Hall, P. (2012) *Managementbyråkrati. Organisationspolitisk makt i svensk offentlig förvaltning*. Malmö: Liber.
- Harlow, E., Berg, E., Barry, J. & Chandler, J. (2013) Neoliberalism, managerialism and the reconfiguring of social work in Sweden and the United Kingdom. *Organization*, 20(4): 534–550.
- Herz, M. (red.) (2012) *Kritiskt socialt arbete*. Malmö: Liber.
- Hurley, D. & Akin, T. (2019) Critical social work and competency practice. A proposal to bridge theory and practice in the classroom. *Social Work Education*, 38(2): 198–211.
- Högskoleverket (2009) *Utvärdering av socionomutbildningen vid svenska universitet och högskolor*. Stockholm: Högskoleverket.
- Jensen, M. (2016) *Social justice in Swedish social work education curriculum*. Magisteruppsats socialt arbete. Östersund: Mittuniversitet.
- Jones, C. (2004) The neo-liberal assault. Voices from the front line of British state social work. I: I. Ferguson, M. Lavalette och B. Whitmore (red.) *Globalisation. Global justice and social work*, 97–108. London: Taylor and Francis.
- Jönsson, J.H. (2013) Social work beyond cultural otherisation. *Nordic Social Work Research*, 3(2): 159–167.
- Jönsson, J.H. (2014). Local reactions to global problems. Undocumented immigrants and social work. *British Journal of Social Work*, 44: 35–52.
- Jönsson, J.H. (2019) Servants of a "sinking Titanic" or actors of change? Contested identities of social workers in Sweden. *European Journal of Social Work*, 22(2): 212–224.
- Jönsson, J.H. & Flem, A.L. (2018) International field training in social work education. Beyond colonial divides. *Social Work Education*, 37(7): 895–908.
- Jönsson, J.H. & Flem, A.L. (2020) Global social work ethics and international field training.

- The experiences and practice dilemmas of Norwegian and Swedish social work students. *International Social Work*.
- Kallio, J., Blomberg, H. & Kroll, C. (2013) Social workers' attitudes towards the unemployed in the Nordic countries. *International Journal of Social Welfare*, 22(2): 219–229.
- Kamali, M. (2015) *War, violence and social justice. Theories for social work*. London: Routledge.
- Kamali, M. & Jönsson, J.H. (2018) *Neoliberalism, Nordic welfare states and social work. Current and future challenges*. London: Routledge.
- Kamali, M. & Jönsson, J.H. (2019) Revolutionary social work. Promoting sustainable justice. *Critical and Radical Social Work*, 7(3): 293–314.
- Lauri, M. (2019) Mind your own business. Technologies for governing social worker subjects. *European Journal of Social Work*, 22(2): 338–349.
- Lavalette, M. (2011) *Radical social work today. Social work at the Crossroads*. Bristol: Policy Press.
- Lill, L. & Jacobson Pettersson, H. (2019) Teaching ethnicity in social work education. Teachers' experiences in Sweden. *Social Work Education*, 38(1): 34–46.
- Lindroth, M. & Bondestam, F. (2014) *Godtycklig jämställdhet. Implementeringen av examensordningens mål i professionsutbildningar vid Göteborgs universitet*. Göteborg: Göteborgs universitet, Nationella sekretariatet för genusforskning.
- Listerborn, C. (2018) *Bostads ojämlikhet. Röster om bostadsnöden*. Stockholm: Premiss.
- Mattsson, T. (2015) *Intersektionalitet i socialt arbete. Teori, reflektion och praxis*. Malmö: Gleerups.
- Meeuwisse, A. & Swärd, H. (2005) Hur lär man sig socialt arbete i Norden? *Nordisk Socialt Arbeid*. 2(25): 122–137.
- Morago, P. (2006) Evidence-based practice. From medicine to social work. *European Journal of Social Work*, 9(4): 461–477.
- Morley, C., MacFarlane, S. & Ablett, P. (2017) The neoliberal colonisation of social work education. A critical analysis and practices for resistance. *Advances in Social Work and Welfare Education*, 19(2): 25–40.
- NCK – Nationellt centrum för kvinnofrid (2010) *Nationell kartläggning om hur mäns våld mot kvinnor, hedersrelaterat våld och förtryck samt våld i samkönade relationer beaktas av grundutbildningar vid universitet och högskolor*: Delrapport 2. Uppsala: Nationellt centrum för kvinnofrid.
- Nicotera, N. & Kang, H.K (2009) Beyond diversity courses. Strategies for integrating critical consciousness across social work curriculum. *Journal of Teaching in Social Work*, 29(2): 188–203.
- Penketh, L. (2000) *Tackling institutional racism. Anti-racist policies and social work education and training*. Bristol: Policy.
- Qvarsell, R. (1995) Mellan familj, arbetsgivare och stat. En idéhistorisk essä om det sociala ansvarets organisering under två århundraden. I: E. Amnå (red.) *Medmänsklighet att hyra? Åtta forskare om ideell verksamhet*, 19–46. Örebro: Libris.
- Qvarsell, R. (2003) CSA och socialpolitiken kring sekelskiftet 1900, *Socialvetenskaplig tidskrift*, (2–3): 117–130.
- Righard, E., Wikström, E., Lill, L., Jacobson Pettersson, H. & Montesino, N. (2018) *Etniska relationer i socialt arbete. En studie av styrdokument, undervisning och studenterfarenheter inom sacionomutbildningen*. Resultatdialog 2018. Vetenskapsrådet.
- Røthing, Å. & Engebretsen, E.L. (2019) Maktkritiske perspektiver i høyere utdanning? *Uniped*, 42(03): 251–261.
- Sallnäs, M. & Wiklund, S. (2017) Vårdlandskapet och tvånget. Om tvångsplaceringar i olika former under inledningen av 2000-talet. I: P. Leviner & T. Lundström (red.) *Tvångsvård av barn och unga. Rättigheter, utmaningar och gränzoner*. Stockholm: Wolters Kluwer.

- Salonen, T. (2006) Socialt arbete med arbetslösa. I: V. Denvall & B. Vinnerljung (red.) *Nytta och fördärv. Socialt arbete i kritisk belysning*. Stockholm: Natur & Kultur.
- SCB (2019) *Inkomstrappport 2017. Individer och hushåll*. Örebro: SCB.
- Skolverket (2019) *PM – Slutbetyg i grundskolan våren 2019*. Dnr: 5.1.1-2019:1342. Stockholm: Skolverket.
- Topor, A. (2010) Medikaliseringen av det psykosociala fältet. Om en kunskapssammanställning från Socialstyrelsen, IMS. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 17(1): 67–81.
- UKÄ (2009) *Utvärdering av socionomutbildningen vid svenska universitet och högskolor*. Rapport 2009:36 R. Högskoleverket.
- van Dijk, T.A. (1993) *Elite discourse and racism*. London: Sage.
- van Dijk, T.A. (2008) *Discourse and power*. London: Palgrave Macmillan.
- Webb, S.A. (2019) *The Routledge handbook of critical social work*. London: Routledge.
- Weiss-Gal, I., Levin, L. & Krumer-Nevo, M. (2014) Applying critical social work in direct practice with families. *Child and Family Social Work*, 19(1): 55–64.
- Wingborg, M. (2019) *Fler otrygga jobb och färre fackligt anslutna. Statistik och analyser för åren 2005–2018*. Stockholm: Arena Idé.

Emma Söderman & Anna Lundberg

”Du förstår, men du förstår ingenting.”

Communityteater, utvisningsbarhet och
översättningspolitik

”You understand but you don’t understand a thing.” Community theatre, deportability and the politics of translation

In the following article, based on two years of participatory ethnographic fieldwork with the No Border musical, as well as interviews with 16 of the musical’s 30 participants, community theatre is investigated in a context of deportability. We analyse the working process in the theatre group, in which actors with and without resident permits participated, through the concept of politics of translation. We show how inequalities due to the constant threat of deportation for several members were brought to the forefront during the work process of creating the musical. It concerned risks of detection for the undocumented participants as well difficult living conditions related to deportability (for example insecure access to livelihood, healthcare, housing etc.). The article conceptualizes various dimensions of working together in a group where participants live in unequal conditions as a politics of translation. This concept includes the work of language translation, and also captures translations of the different experiences mentioned above, and how different positions of power can be handled and understood, within a group with the ambition to work together, in this case on a theatrical performance. Our analysis shows how theatre in a context of asylum rights activism can challenge and create alternatives to the conditions of deportability, while these simultaneously condition the activism and translation. The article contributes to knowledge about mobilization in the context of vulnerability and inequality. We hope to also contribute to a development of critical social work both within and outside academia.

Emma Söderman är fil.dr i socialt arbete och universitetslektor vid Socialhögskolan, Lunds universitet.

Anna Lundberg är professor i välfärdsrätt vid Linköpings universitet.

Kontakt: emma.soderman@soch.lu.se

Inledning

[V]i gjorde politik genom musikalen. Som jag sa, att vi kunde klaga mot politiker, mot rasistiska politiker som handlade mot flyktingar på ett dåligt sätt [...] Och vi kunde förändra lite, eller mycket kanske. (Konversation Siamak 2013-09-13)

Citatet är Siamaks beskrivning av det gränsöverskridande samarbetet *No border musical* som skapades och spelades i Malmö mellan 2011 och 2013. Musikalen initierades av den lokala flyktingrättsorganisationen *Asylgruppen*¹ tillsammans med communityteatergruppen *Teater Interakt*². Ensemblen bestod av personer i asylrättsrörelsen samt unga personer med egen erfarenhet av att leva som papperslösa i Sverige. Siamak var en av 30 skådespelare, som tillsammans manifesterade en politisk ambition att synliggöra och förändra de villkor som är förknippade med att leva som papperslös.

Vissa av musikalens skådespelare var svenska medborgare medan andra levde som papperslösa eller gick igenom utdragna asylprocesser. De levde med en ständigt närvarande risk för att utvisas, vilket villkorade musikalens arbete, både i relation till risk för dem som levde som papperslösa att bli upptäckta, frihetsberövade och utvisade och i relation till de prekära levnadsvillkor som kom av att ha osäker tillgång till bostad, osäkra möjligheter att försörja sig samt en oförutsebar framtid.

Syftet med den här artikeln är att *analysera arbete med communityteater i ett sammanhang av utvisningsbarhet och asylrättsaktivism med hjälp av begreppet översättningspolitik*. Med utvisningsbarhet avses erfarenheter av att leva med ett ständigt överhängande hot om utvisning. Asylrättsaktivism innebär här praktiska handlingar och sammanhang där migranter med osäker legal status ges stöd i vardagen och/eller med ansökningar och överklaganden om uppehållstillstånd samt påverkansarbete för att försöka förändra migrationspolitiken på olika nivåer. Med begreppet översättningspolitik vill vi identifiera och förstå olika processer som har det gemensamma syftet att motverka förtryck, utifrån ett antagande om att olika former av att åtskilja och försvåra kommunikation är centralt i förtryck. I musikalens praktiska arbete handlade översättning *dels* om att översätta mellan olika språk och att hantera kon-

1 Asylgruppen är en religiöst och politiskt obunden frivilligorganisation som startades 1991. Asylgruppen arbetar tillsammans med och stöttar personer i asylprocessen och i papperslöshet, vilket ses som del av en global kamp för frihet, jämlikhet och rättvisa (www.asylgruppenimalmo.se).

2 Teater Interakt är en Malmöbaserad teatergrupp, som sedan 2005 skapat föreställningar om frågor om rättvisa och jämlikhet (www.teaterinterakt.se). De arbetar ofta med metoder inspirerade av communityteater, som t.ex. forumteater (Boal 1979) och med icke-professionella skådespelare som har erfarenheter liknande de migrationsrelaterade teman som tas upp i Teater Interakts olika gestaltningar. Communityteater, som är en form av teater skapad genom gränsöverskridande samarbete, ofta med syfte att synliggöra marginaliserade berättelser och röster för att bidra till förändring, har sina rötter i olika radikala och postkoloniala teatrar initierade under 1960–70-talen (Van Erven 2001).

sekvenserna av utvisningsbarhet, *dels* om hur relationer mellan olika maktpositioner kan förstås och hanteras inom en grupp som har ambitionen att arbeta tillsammans, i detta fall för att skapa en teaterföreställning.

Metodologiskt bygger artikeln på drygt två års deltagande etnografiskt arbete tillsammans med musikalgruppen samt intervjuer med 16 av dess cirka 30 deltagare (varav 9 genomfördes av författarna tillsammans, se Söderman 2019 s. 89–108). Under de här två åren deltog Emma som både forskare och deltagare i musikalens ensemble med allt vad det innebar i termer av repetitioner och praktisk organisering, och Anna deltog i praktiskt arbete och repetitioner samt en uppsättning av musikalen på Malmöfestivalen (2013). Författarna har också en bakgrund i och pågående engagemang i asylrättsrörelsen. Vi kan alltså anses vara en del av det sammanhang vi utforskar. Vårt arbete med denna artikel tar avstamp i en syn på kunskap som situerad i tid, rum och verklighetsuppfattning (bl.a. forskarens egen uppfattning) och en idé om att erfarenheter från samhällets marginaler kan ge en djupare förståelse av de fenomen vi studerar (Haraway 1988). Detta samtidigt som ett sådant "underifrån"-perspektiv inte är statiskt eller universellt utan partiellt och bör därför alltid förstås utifrån sin specifika kontext (Mohanty 1988). Den här metodologiska ingången ger förutsättningar för att skapa kunskap om olika former av översättningar som är samhällsrelevanta genom att den förmår identifiera ojämlika maktstrukturer och peka på olika sätt att hantera dem.

Arbetet med att skapa *No border musical* relaterar på flera sätt till kritiska sociala arbeten. Inledningsvis var ambitionen med musikalarbetet att synliggöra och utmana orättvisor och maktstrukturer (Herz 2012). Det gjordes i ett sammanhang av den lokala flyktingrättsrörelsen och kan därmed också relateras till samhällsarbete (*community work*), som är vanligt inom socialt arbete i många länder även om det ännu inte uppmärksammas i någon stor utsträckning som del av socialt arbete i svensk kontext (Sjöberg & Turunen 2018). I relation till just papperslöshet lyfter Jönsson fram kritiska samhällsarbeten som särskilt viktiga, eftersom juridiska och organisatoriska ramverk verkar begränsande för detta sociala arbete (Jönsson 2018). Vi menar också att musikalens översättningspolitik är relevant för kritiska sociala arbeten, eftersom den ger förutsättningar att belysa vikten av strukturella faktorer som påverkar relationer, situationer och livsvillkor, i kombination med individuella erfarenheter. Översättningspolitik avnaturaliserar förment neutrala skillnader (olika språk, olika "kulturer") och belyser politiska dimensioner av socialt arbete genom att synliggöra och utmana olika former av gränsgöranden. I vår analys framkommer att den formen av politiskt arbete inte är enkelt eller fritt från maktrelationer, och översättningspolitik som teoretiskt begrepp fångar komplexa processer inom ramen för gemensam mobilisering gentemot orättvisor, i detta fall migrationskontroll och gränser. Begreppet översättningspolitik kan i någon mån även fånga hur vi arbetat som forskare och aktivister i det sammanhang av communityteater vi undersöker. För oss

handlar akademiskt arbete inte endast om att skapa kunskap som kan förändra utan att även i samarbete med grupper som befinner sig i marginalen bidra till förändring. I musikalen har vi båda deltagit aktivt, och att formulera den kunskapen vi därigenom fått på ett sätt som är begripligt för en akademisk publik, kan även det förstås som en form av översättning. Våra metodologiska reflektioner är dock inte fokus i den här artikeln, utan de olika former av översättningar som skedde i arbetet med musikalen. Samtidigt är våra perspektiv och vår analys tätt sammanlänkade med vår metodologiska ingång, och denna koppling mellan teoretiska reflektioner och praktiskt fältarbete i solidaritet med grupper i marginalen kan inspirera till reflektioner och praktiker för att utveckla kritiska sociala arbeten såväl inom som utanför akademien³.

Nedan presenteras först en bakgrund till musikalen och tidigare forskning inom fältet, följt av en teoretisk diskussion kring översättningspolitik. Sedan följer analysen i tre delar: Under temat *Att förstå men utan att helt förstå* analyseras översättande mellan olika språk, erfarenheter samt positioner. Temat *Olika betydelser av "ungdom" och "vuxen"* är en analys av "vi:n" som fanns och blev föremål för översättning i musikalen. Under det tredje temat, *Nya gemenskaper inom och bortom statens kategorier*, analyseras konstituerandet av sammanhang som skapar förutsättningar för översättningspolitik följt av avslutande diskussion.

Bakgrund – en musikal blir till

[...] Jag tappade vänner från en båt i havet, jag tappade deras ansikten och röster, jag tappade händerna som jag brukade hålla i när jag somnade och när jag låg sömlös med magen full av oro.

[...]

I den nya staden tappade jag tid, jag tappade dagar som kunde ha varit liv. Dagar av arbete som jag inte visste om jag skulle få betalt för, dagar med inget arbete alls och ingenting annat heller, Så mycket svårigheter och problem som vi har upplevt för att kunna ta oss till Europa och nu när vi lyckats finns det folk som säger att vi ska återvända,

[...]

(Manus *No border musical*)

3 Under arbetets gång har reflektioner kring etik i relation till våra roller som aktivister och forskare varit centrala. Exempelvis hade vi, när vår studie genomgick etisk prövning och sedermera fick godkänt, flera diskussioner med etikprövningsnämnden. Vi har inspirerats av "ethics as a process" (Liamputtong 2007 s. 42–43) och har under vårt arbete många gånger talat om studien med deltagare i musikalen, bland annat med syfte att inte reducera informerat samtycke till att endast underteckna ett papper. Vi har även flertalet gånger diskuterat våra preliminära resultat med deltagare i musikalen (se Söderman 2019 s. 98–106 för mer detaljerad diskussion kring fältarbetet och etiska överväganden).

Citatet ovan kommer från en av musikalens bärande scener, *Tappade saker*, som framfördes av skådespelare med egen erfarenhet av papperslöshet och flykt. I musikalens ramberättelse, som tar avstamp i framtiden där inga gränser eller nationer längre finns, ger scenen insikt i hur det var då (dvs. nu) och dess konsekvenser⁴. En del av det förändringsarbete musikalen ville åstadkomma var att sprida kunskap om konsekvenser av migrationskontroll och gränser utifrån en föreställning om att det är okunskap som bidrar till den rådande migrationspolitiken⁵.

Tidigare forskning

Tidigare forskning kring asylrättsaktivism påtalar att även om det ofta finns en uttalad ambition att organisera sig horisontellt, så skapar skilda positioner mellan migranter i osäkra situationer och medborgare/personer med uppehållstillstånd asymmetriska maktförhållanden som är svåra att överbygga (Tazzioli & Walters 2019). Det kan framförallt kopplas till de osäkra levnadsvillkor som kommer av att leva med ett ständigt utvisningshot.

Socialantropologen Shahram Khosravi (2006, 2010) konstaterar i sitt etnografiska arbete med papperslösa i Sverige att deras icke-åtkomst till grundläggande rättigheter för med sig en ökad risk för ”exploatering, sjukdom, övergrepp, ett förstört familjeliv och i slutändan för tidig död” (Khosravi 2010 s. 96 *vår översättning*). Genusvetaren Maja Sager (2011) visar även hur, i sammanhang av papperslöshet i Sverige, avgränsade former av inkludering, kollektivitet och kanaler för aktivt medborgarskap kan skapas genom exempelvis aktivism. Tidigare forskning analyserar även olika former av deltagande teater för att lyfta migrationsrelaterade erfarenheter, där teater används för att ”ge röst” åt människor i utsatta situationer (även om detta också är föremål för kritiska diskussioner), till exempel på grund av papperslöshet, oförutsägbara asylprocesser eller erfarenheter av rasism och diskriminering (se Dennis 2007; Jeffers 2008; Kaptani & Yuval-Davis 2008).

Under senare år har flera studier inom socialt arbete undersökt utvisningsbarhet i ett svenskt sammanhang. Poursan Djampour (2018) beskriver i sin avhandling hur unga migranternas liv genomskärs av olika former av gränser, samtidigt som de också hittar strategier och formulerar motstånd mot de hinder de möter. Socialtjänstens

4 Vi fokuserar i artikeln på själva processen med att skapa och sätta upp musikalen. För den läsare som vill läsa mer om själva framträdandet, se Söderman (2019).

5 Musikalen initierades av personer i Asylgruppen, som ville försöka förändra genom andra metoder än att göra kampanjer och stötta individer i papperslöshet och genom deras asylprocesser. Föreställningen spelades på oberoende teaterscener i Malmö och Norrköping samt i Stockholm på Unga Dramaten, totalt 13 uppträdanden under 2012/13. Vidare spelades delar av föreställningen upp vid ett flertal tillfällen under 2012/13, t.ex. på Malmöfestivalen, på seminarier i både forskningssammanhang och inom ramen för arrangemang av frivilligorganisationer. Publiken var alltså såväl allmänhet som mer avgränsade grupper av professionella och/eller engagerade i frivilligorganisationer.

riktlinjer för arbete med papperslösa och dess konsekvenser har utforskats (Björngren Cuadra & Staaf 2012; Nordling 2017), inklusive hur frånvaron av riktlinjer för socialtjänstens bemötande av papperslösa resulterat i informella allianser mellan socialarbetare och civilsamhället för att förbättra situationen för papperslösa personer (Jönsson 2014). Vanna Nordling (2017) menar att de handlingar socialarbetare utför som svar på behov hos papperslösa personer kan motverka en exkluderande välfärdsregim. Söderman analyserar i sin avhandling (2019) *No border musical* som ett exempel på ett kollektivt alternativt sammanhang som med hjälp av community-teater försökt utmana papperslöshetens villkor. Fokus i den här artikeln är översättningspolitikens utmaning av papperslöshetens villkor genom mobilisering samt vilka svårigheter som kan uppkomma när deltagare har skilda levnadsvillkor. Vi menar att kunskaper om hur människor lever och mobiliserar resurser i samhällets marginaler är ett bidrag till diskussioner om vad kritiska sociala arbeten kan och bör vara.

Asylrättsaktivism i Sverige

Asylrättsrörelsen i Sverige initierades på 1980-talet, i en tid av en framväxande allt mer restriktiv migrationslagstiftning (Jämte 2013). Enligt SOU:n *Olydiga medborgare? Om flyktinggömmare och djurrättsaktivister* från 1999 så var denna nya rörelse del av ett nytt sätt att organisera sig politiskt. Inspirerat av anarkistiska tankegångar betonade den individens engagemang och ansvar, var ”platt” organiserad och präglad av en bristfällig tillit till det parlamentariska systemet. Asylrättsrörelsens relation till staten har sedan den tiden varit ambivalent. Å ena sidan kan en allt mer restriktiv migrationskontroll synliggöra att staten inte kan lösa situationen för migranter (snarare tvärtom). Å andra sidan är ett uppehållstillstånd utfärdat av just staten många gånger vad den enskilda individen som sökt en fristad eftersträvar, och rörelsen behöver då stötta i denna strävan.

När *No border musical* initierades i Malmö var Asylgruppen och dess större nätverk av aktiva i politiska grupper kopplade till utomparlamentarisk vänsteraktivism (Hansen 2019). För de involverade personerna kunde ett engagemang innebära olika saker: att stötta papperslösa personer med att få tillgång till exempelvis bostad, pengar, skola och sjukvård, ge juridisk rådgivning i asylprocessen, arbeta med kunskapsutjämning eller bedriva bredare påverkansarbete.

När musikalens ensemble skulle bildas såg flera av de aktiva i Asylgruppen som hade kontakt med unga som meddelats utvisningsbeslut ett eventuellt nytt socialt sammanhang. Där skulle ungdomar kunna träffa andra i liknande situationer, och andra aktiva, i den lokala asylrättsrörelsen. Ordet spred sig under våren 2012, och över 20 personer, med och utan uppehållstillstånd, kom med i ensemblen. Både musikalgruppens sammansättning med papperslösa unga personer och unga personer med bakgrund i asylrättsrörelsen, och musikalens arbetsprocess, var tätt samman-

länkat med det aktivistiska sammanhang som musikalen hade initierats inom.

Översättningspolitik och utvisningsbarhet

Mezzadra och Neilsen (2013) framhåller översättningspolitik som en central aspekt av politisk organisering, exempelvis kring arbetsvillkor. Översättande omfattar då politisk organisering som syftar till att utmana gränser. Det vill säga, *översättningspolitiken* fångar praktiskt arbete inom politisk organisering för förståelse över och mellan olika erfarenheter, sociala och ekonomiska situationer och ojämlikheter, mellan olika språk etc. Översättning förstås här inte som en likvärdig kommunikation med hjälp av översättare mellan två väl avgränsade parter, så som översättning ofta kanske förstås. I stället är översättning ett politiskt arbete för att skapa en bredare förståelse, som verkar såväl uppbyggande som dekonstruerande (Sakai 2010). I vårt fall är ett talande exempel analysen av de konsekvenser som utvisningsbarhet hade i musikalarbetet (dekonstruerande), i kombination med de praktiker som utvecklades i musikalgemenskapen (uppbyggande).

Musikalens namn *No border musical*, en gränslös musical, där gränser och papperslöshet hade långtgående konsekvenser för många av musicalens deltagare, öppnar för frågan om vad egentligen en *gräns* är. Forskare har länge lyft fram att gränser inte har samma funktion för alla, utan de sorterar och differentierar människor utifrån klass, ras, kön och sexualitet (Balibar 2002; Anzaldúa 2012). Utvisningsbarhetens villkor är sammanlänkade med gränsgörande, både lokalt och internationellt. Begreppet översättningspolitik i vår användning utgår från en syn på gränser som något som görs och vars konsekvenser beror på sammanhang.

Som nämndes inledningsvis bygger vår analys på antagandet att olika former av att åtskilja och försvåra kontakter mellan människor är en utgångspunkt för vad begreppet översättningspolitik vill fånga. För att förstå och kunna motverka detta förtryck är som nämnts ett bredare perspektiv viktigt, som omfattar ekonomiska, kulturella och politiska krafter som interagerar i ett samhälle vid en viss tidpunkt (Mezzadra & Neilson 2013 s. 271) och vilka konsekvenser de får för mobilisering som vill utmana gränser. Inom musikalen handlade det om att hantera omständigheter förknippade med att deltagarna levde under helt skilda förutsättningar samt hade olika erfarenheter av de fenomen som musikalen ville belysa och kritisera. Den kunskap som översättning skapar är enligt Mezzadra och Neilson frukten av ett arbete grundat i de "materiella praktikerna av att samarbeta, organisera och kämpa" (2013 s. 275) tillsammans, vilket även inkluderar att skapa nya former av gemenskaper. Nästa avsnitt tar avstamp i hur olika erfarenheter och levnadsvillkor tog sig uttryck i arbetet med musikalen.

Att förstå men utan att förstå

”Du förstår men du förstår ingenting”, säger Erfan när jag säger att jag förstår. ”Vi pojkar i asylmusikalen, Nima, Siamak, flera, vi säger alla, vi berättar men ingen förstår. Vi ser glada ut men ingen vet vad som finns i våra huvuden, vad vi varit med om”. [...] ”Jag tänker mycket när jag ser andra familjer, syskon, de har mamma och pappa. Jag tänker, varför, varför inte jag, mitt hjärta ...” [Erfan visar, som en knuten näve] ”varför kan vi inte leva i vårt hemland, varför blir vi inte accepterade någon annanstans heller” [säger en replik från musikalen]. (Intervju Erfan 2012-07-17).

I vårt samtal berättade Erfan om hur han hade tappat kontakten med delar av sin familj och försökte beskriva den smärta det innebar för honom. När Emma svarade ”jag förstår”, blev han frustrerad och svarade *du förstår, men du förstår ingenting*. Uttalandet synliggör hur någon som [Emma] är uppvuxen i Sverige och som inte delade hans erfarenheter inte fullt kunde begripa. Vidare relaterade Erfan i sitt resonemang till musikalgruppen, vilket vi tolkar som musikalsammanhanget i stort. Det vill säga att de unga personer med liknande erfarenheter som Erfans inte kunde översätta dem till personer i musikalsammanhanget som saknade de här erfarenheterna. Samtidigt deltog Erfan i en musikal där själva berättandet om erfarenheter av migrationskontroll och gränser samt dess konsekvenser utgjorde en av grundstenarna i det politiska förändringsarbetet. Även om vi tolkar det som att Erfan menade att de som saknade erfarenheter av flykt inte kunde begripa fullt ut, så berättade han ändå delar av det han hade varit med om såväl i samtalet ovan som för deltagare i musikalen och på scen framför publik.

En tolkning av viljan att berätta kan göras i relation till asylsystemet, och till konstruktioner av flyktingskap, där berättelser om lidande och rädsla utgör grundstenarna för att bli ansedd förtjäna skyddsstatus som flykting (Fassin & D’Halluin 2005; Lundberg 2016). Asylsystemet är uppbyggt kring kravet på att den sökande måste berätta; den sökandes berättelse utgör grundvalen i handläggares beslut om avslag eller bifall på en ansökan om asyl. Det åligger individen att berätta i detalj om personliga upplevelser av förföljelse och våld och även att trovärdigt redogöra för risken att det kommer ske igen vid ett återvändande.

Deltagarna i musikalen hade antingen erfarit att Migrationsverket inte lyssnat till deras berättelser, eller tagit del av otaliga beslut och berättelser om hur den sökandes berättelse inte bedömts vara trovärdig, eller, om den ansetts trovärdig, inte räckt för ett uppehållstillstånd. Berättelser om flykt i musikalsammanhanget kan i ljuset av dessa erfarenheter förstås som både en risk att återskapa ett tvång om att berätta (trots att det inte förändrar berättarens situation) och en form av upprättelse, som ett sätt att säga att ”även om ni inte lyssnade så kan ni inte tysta mig”. Berättandet i musi-

kalen kan förstås som en väg för att synliggöra den upplevda orättvisan i utvisningsbeslutet och asylprocessen.

I musikalen kunde erfarenheter av flykt delas på olika sätt, under repetitioner, under promenader till och från musikalträffar, i möten med publiken. Musikaldeltagarna kunde dela andra (både nya och gamla) erfarenheter, inte endast de av flykt och separation, utan också av förälskelser, skolarbete, kompisar, arbete och familj. Även om musikalens berättande inte kunde separeras från de villkor för berättande som asylsystemet skapat, så kunde delandet av erfarenheter (både på scen och i övriga musikalsammanhang) också bli en form av motstånd utifrån erfarenheter av att inte bli lyssnad på. På detta sätt utgjorde musikalen ett sammanhang som skapade möjligheter för att praktisera en, om än ofullständig, översättningspolitik, som Erfan belyser i citatet ovan.

En konkret angelägenhet i musikalen var översättning mellan flera olika språk. Mycket av samtalen mellan deltagarna, särskilt till en början, gjordes möjlig genom översättning. Ofta var det deltagare i musikalen som översatte mellan exempelvis dari och svenska eller somaliska och svenska. Flera som översatte sa att det var lärorikt för dem, att de lärde sig många nya uttryck och ord, men att det samtidigt var ansträngande. Det tog lång tid innan alla deltagare hade förstått manus som helhet och inte endast sina egna repliker. Siamak lyfter nedan andra mer subtila aspekter av att inte ha ett gemensamt språk i musikalen.

Siamak: Om man pratar på samma språk, jag menar svenska. Om alla skådespelarna kunde perfekt svenska, då var det roligare och bättre och alla kunde säga sina åsikter och kunde säga och ja, skoja med varandra. Till exempel om jag är med kompisar som vi pratar samma språk, dari, då vi pratar många timmar, vi skojar om olika saker, men när jag är med en svensk vän, till exempel du, så försöker jag hela tiden att komma på ord att, ja, vad ska jag säga, det är lite svårt.

Emma: man blir väl också kanske trött, eller frustrerad kanske.

Siamak: Ja. Lite grann. Och kanske det är också tråkigt för dig att prata med en person som inte kan språket och du försöker hela tiden att hjälpa med svenskan, och du försöker använda lätt svenska

Emma: Fast ja, jag ser det som att jag lär mig jättemycket. Jag tycker att jag har lärt mig jättejättemycket av att träffa personer som dig till exempel, bland annat språk, men också massa andra saker.

Siamak: Ja, det är klart att folk är som folk är, varje person har olika erfarenheter, olika kunskap, man lär sig från varandra hela tiden [...].

Emma: Men man hittar ju också ett sätt att prata, där det går och skämta, där det går, alltså även om ... när vi hade ännu mindre, alltså när du kunde ännu mindre svenska eller så, så på nåt sätt, å då har ju du ändå kunnat engelska hela tiden, men

andra personer som bara kunnat jättelite svenska, så man hittar ju sätt att skratta tillsammans ändå.

Siamak: Ja. (Intervju Siamak 2014-05-13).

Citatet aktualiserar Erfans ord, *du förstår inte*, på grund av en ovilja att faktiskt höra och ta in det som Siamak säger. Vi tolkar det inte som att Siamak menade att vi inte kunde skratta tillsammans som Emma svarar Siamak ovan. Vad Siamak påtalar här är i stället hur avsaknad av ett gemensamt språk var ett hinder både för nära vänskapsrelationer och för musikalsammanhanget i stort. Vad som går förlorat och vad som försvinner genom översättning går inte att veta, men vad Siamak understryker ovan är den stora inverkan språk hade i musikalen.

Dessa försök att förstå, att skapa relationer över olika former av gränser, både försök till att överbrygga villkor som kom av att ha ett utvisningsbeslut hängande över sig och av att inte ha ett gemensamt språk i musikalen utspelade sig i en övergripande orättvis kontext, som Erfan fångade i sitt inledande citat: *varför inte jag?* (se s. 8). Ett svar på frågan skulle kunna vara att eftersom Erfan, och andra i en liknande situation, blivit exkluderade från nationalstaten, så hade de försatts i en situation av rättslöshet. Med Arendts ord hade Erfan förlorat "the right to have rights" (Arendt 1951 kap. 9), eftersom han inte accepterats som medlem i en nationalstat, det vill säga i en form av politisk gemenskap. Emellertid var Erfan, liksom andra musikalddeltagare, del av ett sammanhang som sökte bygga en ny typ av gemenskap, där ambitionen var att ifrågasätta de skiljelinjer och den exkludering som utvisningsbarheten hade skapat. Musikalen villkorades samtidigt av oförmågan att svara på Erfans fråga *varför inte jag?* eller snarare oförmågan att förändra de övergripande strukturer som gav upphov till frågan. Ifrågasättandet av nationalstatens utestängande mekanismer fanns som nämnts redan i namnet, *No border musical*, och upprepades även i uppträdandet, genom exempelvis repliker som "Om alla är lika mycket värda har väl jag samma rätt att gå på den här marken som alla de som råkat födas här inom en massa ritade streck på en karta" (Manus *No border musical*). I musikalen fanns det också en ambition att utgå från att de som kan lära oss om hur gränser fungerar i dag är de som själva fått sina vägar korsade av gränser. Musikalddeltagare med medborgarskap blev ständigt påmind om sina privilegier, och för många var en motivation att delta i musikalen just att ifrågasätta det system som skapade dessa ojämlikheter. Ifrågasättande fanns också i synen på att delta i musikalen som en process av lärande och försök att sätta sig in i andra erfarenheter än sina egna, vilket är ett uttryck för översättningspolitik. Emellertid var det också komplicerat i relation till risken för att appropriera andras berättelser, som Lena beskriver här:

Lena: Men att det är lite som att lära sig nåns språk, eller lära sig vissa fraser på nåns språk, att liksom möta den på det sättet, det blir ju att berätta en annan persons historia, eller att sätta sig in känslomässigt och konkret i nån annans erfarenheter så, erfarenheter som jag aldrig skulle kunna skaffa mig, eller få själv, är ju också att visa att man vill möta nån, eller att man vill förstå nån.

Flera: Mm, mm, ja.

Lena: Tänker att det, att det är nånting jättestort i det. Jag tycker att det känns fint att musikalen, att den kändes från, alltså om jag tänker utifrån vi som inte har erfarenheter av flykt, att det kändes så opretentiöst liksom, det kändes aldrig som att vi vill ställa oss på scen och bli hajpade, jag har liksom aldrig haft den känslan. Det finns mycket, såhär, problematiskt i att ta nåns historia, att liksom sko sig på nån annans erfarenheter, och det känner jag liksom, att det kan folk kritisera oss för, och det, jag kan förstå, men jag som själv har varit en del, och har sett det från insidan vet att det liksom aldrig, det har aldrig funnits en sån känsla. (Gruppintervju 2015-09-28)

Lena synliggör den politiska dimensionen av översättning, i ett vardagligt sammanhang, när hon lyfter att en del av musikalens arbete handlade om att lyssna och försöka förstå erfarenheter av flykt. Samtidigt menar Lena att det är viktigt att synliggöra och vara medveten om det övergripande sammanhang som översättningspolitik sker inom. Även om hon framhåller att musikalens arbete kan bli kritiserat, utifrån åsikter om att personer med erfarenheter av flykt utnyttjats för att framställa specifika politiska åsikter, så menar hon att den uppfattningen var missriktad. En stor del av intervjun som citatet kommer från ägnades ändå åt kritik av hur musikalen organiserats, specifikt i relation till hur relationerna i musikalen hade utformats och hur de många gånger reproducerat de maktordningar som musikalen ville omkullkasta. En uttryck för att reproducera kategoriseringar inom musikalen var talet om "vuxna" och "ungdomar", vilket vi diskuterar i följande avsnitt.

Olika betydelser av "ungdom" och "vuxen"

Roligaste skämtet var häromdagen när Alireza ringde mig och sa "Hej aziz [ungefär 'kära'], hur mår du?" "Bra", svarar jag, "och du aziz, hur mår du?" "Bra", svarar Alireza och säger: "Jag skulle bara säga att det är samling kl 11 imorgon, så att du inte glömmmer." "Jaaa", säger jag tveksamt, "jag vet". Alireza är tyst och skrattar, "Jag skojar aziz", och säger varför han egentligen ringt, att han ville att jag skulle skicka länken med radioinslaget där han varit med. Sååå roligt skämt men säger också en del om våra relationer, att det är vi "vuxna" som håller koll på tider med mera och påminner ungdomarna. (Fältanteckningar 2013-01-20).

Alireza visste att Emma visste vilken tid vi skulle träffas, så varför berätta? Genom att berätta, och genom Emmas tveksamma svar *Jaaa ... jag vet*, så synliggjorde Alireza de olika positionerna som fanns i musikalen. Han inte bara synliggjorde, utan skämtande också om dem. Som beskrivs i fältanteckningen ovan, så var det mycket prat om "vuxna" och "ungdomar" i musikalen, och vi var placerade i kategorin "vuxna". Dessa kategorier illustrerar även de komplexa relationer som behövde hanteras och översättas i musikalgruppens praktiska arbete. Bland musikaldeltagarna sammanföll kategorierna "ungdom" och "vuxen" med kategoriseringar utifrån: medborgare (vuxen)–icke-medborgare (ungdom), vit (vuxen)–brun/svart (ungdom) och generellt också med kvinna (vuxen)–man (ungdom). I det här avsnittet tar vi avstamp i musikalgruppens tal och användning av kategorierna "vuxen" och "ungdom" för att undersöka vad de betydde och representerade i musikalens arbete.

I en intervju med Nima som hade erfarenhet av papperslöshet, frågade Emma om han någon gång känt sig obekvämt med att stå på scen, varpå Nima svarade att det hade hänt om det hade varit "tjafs" mellan "ungdomar" och "vuxna". Nima berättade att det rörde sig om för honom oviktiga saker och fortsatte resonera kring organiseringen av musikalen. Nima var inte den enda som diskuterade kategorierna "ungdom" och "vuxen" under våra intervjuer, många tog upp att det hade varit en ojämlig fördelning av ansvar.

"Ungdomar" i sammanhanget hade kategoriserats som ensamkommande flyktingbarn när de anlät till Sverige. Därefter hade flera fått sin ålder uppskriven till över 18 år. Flera av dem var emellertid också del av andra grupper där kategorin ungdom och att vara under 18 år användes för att mobilisera rättigheter och för att kritisera Migrationsverkets bedömningar av både ålder och asylskäl. Musikalens framträdande innehöll exempelvis en raplåt som specifikt kritiserade Migrationsverkets godtyckliga åldersuppskrivningar. Det verkar således som att ålder, eller konstruktioner av betydelser av ålderskategorier, är relevant för att förstå talet om "ungdomar" och "vuxna" i musikalen. I gruppintervjun där deltagare utan erfarenhet av papperslöshet reflekterade kring talet om "vuxna" och "ungdomar", framhölls att de här kategorierna hjälpte till att göra fördelning av ansvar och arbete mindre komplicerat i musikalgruppen. Ålder påtalades vara en faktor som skapat den här kategoriseringen, men det lyftes också fram att mellan den yngsta "vuxna" och den äldsta "ungdomen" så var ålderskillnaden väldigt liten. I gruppintervjun diskuterades hur ambitionen med musikalgruppen hade varit att skapa ett sammanhang där unga personer som levde som papperslösa kunde komma och slippa ta samma "vuxenansvar" de kunde tänkas få ta i resten av tillvaron. Detta behov av att "skydda" motiverades utifrån de svåra erfarenheter de unga deltagarna som levde som papperslösa hade fått före och under flykten samt deras utsatta situation i Sverige.

Det "trygga" rum som vissa deltagare velat skapa för andra deltagare i musikalen hade konsekvenser för fördelandet av ansvar, och då i förlängningen även för upp-

levelser av inflytande. Det som för Nima var oviktigt "tjafs", var för andra deltagare tecken på att inte bli lyssnad till och att inte ha samma inflytande som de "vuxna".

Erfan: Det var inte bra att jag tänker mig när vi skulle äta. Kolla hur många gånger vi har sagt att vi ville ha kött till maten, men ingen som lyssnade ...

Emma: Nä.

Erfan: ... eller bryr sig. Men hundra gånger alla har sagt en dag vi vill också äta kött. Men när vi åkte, när vi gick till restaurang vi åt bara kött där [när vi var ute och åt med musikalen]. Men i musikalen åt vi inte [kött]. Det betyder att inte att vi gillar mycket kött. Det betyder att en gång vi vill äta kött, eller hur kan man säga, ha en bra tid med kött, alltså, vet du, vi åt mycket vegetarisk mat. (Intervju Erfan 2014-02-15)

Erfan synliggör här det specifika sammanhang som översättande inom musikalen förhöll sig till. Bland deltagare som hade sin bakgrund i asylrättsaktivism så var en majoritet vegetarianer/veganer, och det var vegansk/vegetarisk mat som serverades i samband med repetitioner och uppträdanden. Erfan påtalar här hur han upplevt att hans (med fleras) önskan om att äta kött blivit ignorerad och att han tolkade det som att ingen brydde sig eller lyssnade. Citatet synliggör också hur olika "vi" konstruerades inom musikalens större "vi". Det är inte hela musikalens "vi" som vill ha kött, men det är ett "vi" som Erfan tydligt identifierar sig med. Det är delvis dessa olika "vi:n" som vi får syn på genom att analysera hur kategorierna "ungdomar" och "vuxna" konstruerades och användes, och hur deltagarna på olika sätt arbetade för att översätta sina erfarenheter över dessa olika "vi:n". I vårt samtal pratade Erfan om hur han upplevt att han inte kom till tals eller blev lyssnad till i samma utsträckning som "vuxna".

för vi kunde inte prata svenska så bra att ingen som lyssnade, och vet du då jag tänkte vi är som barn, vi är som 9, 10 år gammal, alltså dom bryr sig ingenting. Men vi är unga, inte som barn, som man säger tyst till ... (Intervju Erfan 2014-02-15)

Det Erfan tar upp här kom upp ett flertal gånger under musikalens arbetsprocess. Förutom att fördelningen av ansvar och inflytande motiverades utifrån konstruktioner av kategorierna "ungdom" och "vuxen", berör Erfan också i citatet att det för honom handlade om att *inte prata svenska så bra*. På liknande vis var musikal deltagare utan erfarenhet av utvisningsbarhet/papperslöshet också mycket kritiska till hur uppdelningen mellan "vuxna" och "ungdomar" förstärkt vissa strukturer:

Där var ju såhär "dom vuxna och ungdomarna" pratade ju vi om, fast det handlade ju också om dom vita och dom icke-vita. (Gruppintervju Lena 2015-09-28)

Erfans frustration, ovan uttryckt i relation till mat och till upplevelser av att inte bli lyssnad till, kan också förstås i relation till Lenas reflektion, att konstruktioner kring kategorin ålder användes för att dela upp efter kategorier utifrån hudfärg eller legal status. Musikalgruppen hade också flera möten där problemen med upplevelser av att olika deltagare hade olika mycket inflytande diskuterades för att finna en lösning. Analysen av hur kategorierna "ungdom" och "vuxen" kom att användas och uppfattas visar på hur översättning mellan olika erfarenheter, språk och positioner kan ske i ett sammanhang av asylrättsaktivism. Samtidigt gjorde musikalsammanhanget det möjligt att synliggöra asymmetriska delar av asylrättsorganisering och för personer i underordnad position utifrån papperslöshet att framföra kritik. Det är en viktig del av vad vi förstår som en översättningspolitik. Vi fortsätter diskussionen kring hur musikens sammanhang bidrog till att skapa nya gemenskaper.

Nya gemenskaper inom och bortom statens kategorier

Att skapa en teaterföreställning tillsammans erbjöd många möjligheter för lek, umgänge, samtal och byggande av relationer. Flera av deltagarna lyfte hur viktig musikalens varit för gemenskap och stöd.

Det är därför att alla jobbar tillsammans och alla har roligt tillsammans och alla skrattar tillsammans. Så är det, jag har aldrig varit 35 personer tillsammans och ingen blir ledsen och alla var glada och alla visar respekt. (Intervju Amin 2014-02-25)

Amin berättar här om ett tillfälle när musikalgruppen rest iväg tillsammans över helgen för att repetera intensivt. Dessa tillfällen när vi reste iväg med musikalgruppen lyfts fram som mycket betydelsefulla av flera deltagare, för känslan av sammanhang. Under de mest intensiva perioderna av repetitioner inför föreställningar sågs musikalgruppen och repeterade en till två gånger i veckan, plus reste iväg över helgerna. Musikalgruppen firade också varandras födelsedagar ihop, firade när någon fick uppehållstillstånd, såg andra teaterföreställningar tillsammans, sågs för att gå igenom manus mellan repetitionerna, fikade och lagade mat. De här olika aktiviteterna och att skapa sammanhang var viktiga delar för att ge förutsättningar för en översättningspolitik, eftersom de erbjöd gemensamma erfarenheter som utmanade stereotypa roller av "utsatt papperslös" och "hjälpande aktivist". Samtidigt fanns det genom musikalgruppen möjlighet att få stöd i asylprocessen, både med rådgivning och i relation till svåra levnadsvillkor på grund av papperslöshet. Flera musikalmedeltagare delade exempelvis under perioder bostad och/eller hjälpte deltagare utan möjlighet att försörja sig med pengar. Dessa praktiker kan förstås som en utmaning av statens kate-

goriseringar samtidigt som de bidrog till att förstärka asymmetriska maktrelationer inom musikalerna.

Av stor vikt var naturligtvis det övergripande målet med allt tragglande av repliker och oändliga repetitioner, att spela föreställningen inför publik. Föreställningen som musikaldeltagare tänkte sig skulle kunna bidra till att förändra den restriktiva migrationspolitiken. Det var också den förändringspotentialen som många deltagare pratade om som anledningen till att de från första början gått med. I intervjun nedan formulerar Erfan först sin vilja att gå med i musikalerna utifrån dess tema kring papperslöshet och rättigheter, men fortsätter sedan med ett resonemang som berör en motivering att delta i musikalerna i relation till en annan upplevd utestängning, nämligen från "svenska" sammanhang.

Emma: Ok. Vad var det mer då?

Erfan: Ja, men skriv inte det som jag säger.

Emma: Okej.

Erfan: Det var jätteroligt för mig för innan jag hade inte kompisar i Malmö. Jag kände inte någon här. Jag ville ha kontakt med svenska människor och börja prata med dom. Och därför jag tänkte det här är bra sätt att jag ska känna människor, börja ha kontakt för det var länge som jag bodde i Sverige och jag hade inte kontakt med människor och eftersom jag hörde att det var många svenskar som också var med i den här gruppen så därför jag gillade mest att vara med och bara spela ...

Emma: Lära känna ...

Erfan: Ja. Mm.

Emma: Men det tänker jag är en jätteviktig anledning som jag gärna skulle skriva om. För det är ju en anledning till att jag också är med, att lära känna folk liksom, eller så. Så det är inget konstigt Erfan ...

Erfan: Ja, okej, skriv det. (Intervju Erfan 2014-02-15)

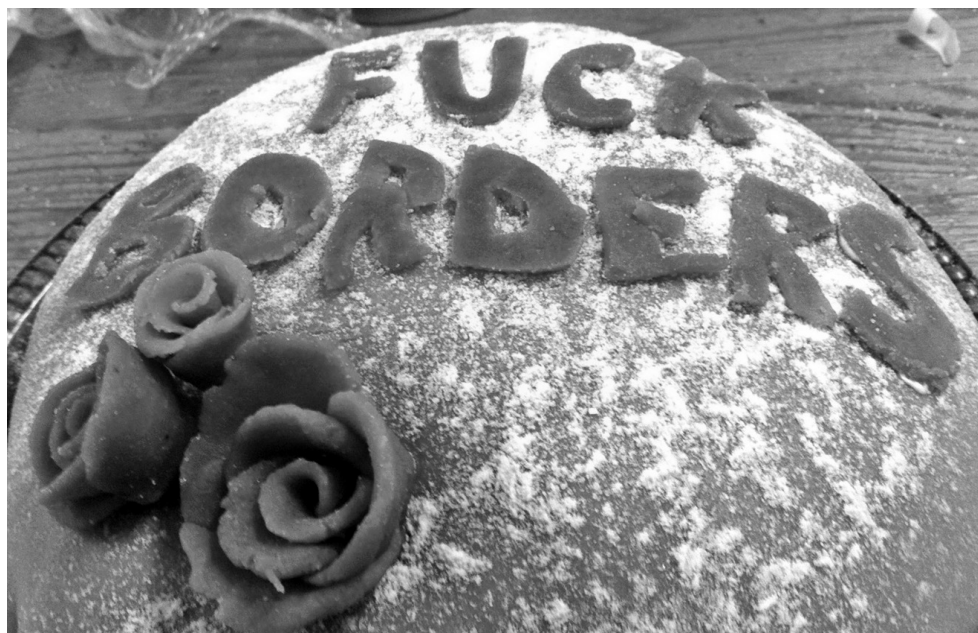
Erfan vill först inte att Emma ska skriva att han började i musikalerna för att få kontakt med "svenska människor", men när hon säger att det även för henne fanns en önskan om att "lära känna folk", så säger Erfan att det är okej att skriva. Det är dock en skillnad i ett generellt uttryck av att vilja lära känna människor och i att vilja lära känna specifikt "svenska" människor. Att Erfan först inte vill att Emma ska skriva om det verkar vara förknippat med en viss känsla av skam. Erfans vilja att lära känna "svenska människor" kan förstås i relation till bredare samhällsliga diskurser kring "integration", där de som är kategoriserade som "migranter" bör "integreras" (uttryckt som att träffa svenskar), medan det inte existerar liknande krav på majoritetssamhället att förändras eller anpassas till de som nyligen anlant. Vidare kan Erfans resonemang också förstås i relation till hur mottagande av flyktingar ser ut i Sverige där det exis-

terar få möjligheter att träffa och lära känna ungdomar som vuxit upp här (Wernesjö 2015). Till detta kommer erfarenheter av papperslöshet, vilket många gånger bidrar till en känsla av ensamhet och av att vara långt från samhället (se Söderman 2019 s. 129; Sager 2011 s. 177 ff.). Erfans beskrivning belyser hur även musikalen med dess gränslösa vision inte kunde frigöra sig från diskurser om "integration".

För att kunna mobilisera i detta sammanhang kantat av svårigheter och utmaningar krävdes praktiskt arbete. Tårtan bakades av musikalmedtagare för att fira att en annan deltagare klarat sig genom en del av en svår asylprocess. Dekorerad med rosor för tårtan tankarna till kalas och festligheter, samtidigt som det som står skrivet – "FUCK BORDERS" – ger mer konfrontativa associationer. Bilden nedan av en hembakad tårta kan illustrera det arbete (att baka tårtan), den omsorg (att ge en tårta till någon) och det motstånd mot gränser (texten FUCK BORDERS) som vi menar utgjorde ett centralt inslag i musikalens översättningspolitik.

Avslutande diskussion

I artikeln har vi diskuterat olika aspekter av översättningspolitik (Mezzadra & Neilson 2013) i en kontext av utvisningsbarhet. Vi inledde med att analysera hur översättande inom musikalen hade en dimension av översättning mellan olika språk, men också element av (ofullständig) översättning av olika erfarenheter och positioner i relation till gränser och papperslöshet. Därefter analyserade vi hur olika "vi:n" inom musikalen

skapades och hur de var relaterade till asylsystemets strukturer och institutioner. En analys av dessa ”vi:n” gav även en inblick i översättningspolitikens komplexitet, där att synliggöra konflikter och hantera dem var centrala inslag i musikalens arbete. Slutligen analyserade vi musikalen som skapande av gemenskap, men en gemenskap med ojämlika utgångspunkter, vilket till exempel syns i Erfans önskan om att träffa ”svenskar”. Musikalgruppens arbete, karakteriserat såväl av politiska visioner om en gränslös värld som av utsatthet och underordning, lämpar sig för att analyseras genom begreppet översättningspolitik. Begreppet synliggör det arbete som det innebär att vara del av och organisera arbetet med musikalen och fångar delar av politiskt arbete, exempelvis omsorg, skapande av relationer, hanterande av ojämlikheter inom politiska grupper, översättning mellan olika språk, som ofta tenderar att hamna i skymundan.

Sammanfattningsvis menar vi att en viktig del av kritiska sociala arbeten är att ifrågasätta olika former av att gränsgöra, åtskilja människor och begränsa möjligheter att mötas och potentiellt förstå varandra. Vi visar i vår analys komplexiteten i ett sådant arbete. Att analysera med hjälp av begreppet översättningspolitik, och skapa förutsättningar för olika former av översättande, i olika sammanhang, kan bidra till en förståelse och utveckling av kritiska sociala arbeten. Vidare är att analysera och synliggöra praktiskt politiskt arbete i ett sammanhang som denna tidskrift också en form av översättningsarbete. Avslutningsvis, givet den politiska utvecklingen i Sverige, Europa och även andra delar av världen, behövs mer och fördjupad kunskap kring hur förutsättningar kan skapas för gränsöverskridande mobilisering i sammanhang av repression och restriktivitet.

Referenser

- Anzaldúa, G. (2012) *Borderlands. The new mestiza = la frontera*. 4 uppl. 25th anniversary. San Francisco: Aunt Lute Books.
- Arendt, H. (1951). *The origins of totalitarianism*. New York: Harcourt, Brace and Co.
- Balibar, É. (2002) *Politics and the other scene*, 75–86. London: Verso.
- Björngren Cuadra, C. & Staaf, A. (2012) Public social services' encounters with irregular migrants in Sweden. Amid values of social work and control of migration. *European Journal of Social Work*, 17(1): 88–103.
- Boal, A. (1979). *The theatre of the oppressed*. London: Pluto Press.
- Dennis, R. (2007) Inclusive democracy. A consideration of playback theatre with refugee and asylum seekers in Australia. *Research in Drama Education*, 12(3): 355–370.
- Djampour, P. (2018). *Borders crossing bodies. The stories of eight youth with experience of migrating*. Malmö: Malmö universitet.
- Fassin, D. & D'Halluin, E. (2005) The truth from the body. Medical certificates as ultimate evidence for asylum seekers. *American Anthropologist*, 107(4): 597–608.
- Hansen, C. (2019) *Solidarity in diversity. Activism as pathway of migrant emplacement in Malmö*. Avhandling. Malmö: Malmö universitet.

- Haraway, D. (1988) Situated knowledges. The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3): 575–599.
- Herz, M. (2012) *Kritiskt socialt arbete*. Stockholm: Liber AB.
- Jeffers, A. (2008) Dirty truth. Personal narrative, victimhood and participatory theatre work with people seeking asylum. *Research in Drama Education*, 13(2): 217–221.
- Jämte, J. (2013) *Antirasismens många ansikten*. Avhandling. Umeå: Umeå universitet.
- Jönsson, J. (2014) Local reactions to global problems. Undocumented immigrants and social work. *British Journal of Social Work*, 44(1): i35–i52.
- Jönsson, J. (2018). Valfärdsstatens försvagning, ökade sociala problem och social mobilisering. I: S. Sjöberg, P. Turunen (red.) *Samhällsarbete, aktörer, arenor och perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Kaptani, E. & Yuval-Davis, N. (2008) Participatory theatre as methodology. Identity, performance and social action among refugees. *Sociological Research Online*, 13(5).
- Khosravi, S. (2006) Territorialiseraad mänsklighet. Irreguljära immigranter och det nakna livet. I: P. de los Reyes (red.). *Välfärdens gränser. Ett villkorat medborgarskap i diskrimineringens skugga*. (SOU).
- Khosravi, S. (2010) An ethnography of migrant "illegality" in Sweden. Included yet excepted? *Journal of International Political Theory*, 6(1): 95–116.
- Liamputtong, P. (2007) *Researching the vulnerable. A guide to sensitive research methods*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Lundberg, A. (2016) Humanitära överväganden i asylprocessen. Balansövningar i spänningsfältet mellan solidaritet och ojämlikhet. *Socialvetenskaplig tidskrift*, (3–4): 193–218.
- Mezzadra, S. & Neilson, B. (2013) *Border as method, or, the multiplication of labor*. Durham: Duke University Press.
- Mohanty, C. (1988) Under Western eyes. Feminist scholarship and colonial discourses. *Feminist Review*, 30: 61–88.
- Nordling, V. (2017) *Destabilising citizenship practices? Social work and undocumented migrants in Sweden*. Diss. Lund: Lunds universitet.
- Sager, M. (2011) *Everyday clanidistinity. Experiences on the margins of citizenship and migration policies*. Lund: Lunds universitet.
- Sakai, N. (2010) Translation and the figure of border. Toward the apprehension of translation as a social action. *Profession*, 25–34.
- Sjöberg, S. & Turunen, P. (red.) (2018) *Samhällsarbete. Aktörer, arenor och perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- SOU 1999:101 Olydiga medborgare. Tillgänglig via [https://www.riksdagen.se/sv/dokument-lagar/dokument/statens-offentliga-utredningar/sou-1999-101-_GNB3101_]. Hämtat: 2019-01-13].
- Söderman, E. (2019) *Resistance through acting. Ambivalent practices of the No border musical*. Avhandling. Lund: Lunds universitet.
- Tazzioli, M. & Walters, W. (2019) Migration, solidarity and the limits of Europe. *Global Discourse*, 9(1): 175–190.
- Van Erven, E. (2001). *Community theatre. Global perspectives* [Electronic resource]. London: Routledge.
- Wernesjö, U. (2015) Landing in a rural village. Home and belonging from the perspectives of unaccompanied young refugees. *Identities*, 22(4): 452–467.

Anna Ryan Bengtsson

Motståndets motstånd

– reaktioner på socionomer och barnmorskors mobilisering

Resisting resistance – responses to collective mobilization among social workers and midwives

This article focuses on how gendered power operates in the neoliberal welfare regime and the circumstances created for welfare professionals in Sweden to act politically. Based on interviews with key informants in two cases of collective resistance among midwives and social workers, attention is focused on the practices of power used by politicians and managers. Drawing on resistance theory and concepts developed through previous research on equality, the result shows how fear is created and used and how distance is upheld through different techniques of power, which serve to prevent both collective mobilization and avoid these issues of deteriorated working conditions and care being politicized in terms of inequality

Anna Ryan Bengtsson är doktorand vid institutionen för socialt arbete vid Göteborgs universitet.
Kontakt: anna.ryan.bengtsson@socwork.gu.se

Inledning

I det här temanumret lyfts de akuta behoven av att erövra det sociala arbetets visionära kraft och hur vi kan utveckla en professionell praktik som, givet förändrade omständigheter, har siktet inställt på social rättvisa. I förhållande till denna ansats, placeras här fokus på de strukturella villkor som präglar socionomers och andra välfärdsprofessionella yrkesgruppers förutsättningar att verka som politiska aktörer inom ramen för nyliberal politik och styrning.

Utifrån en närstudie av två kollektiva uppror, *Nu bryter vi tystnaden bland socialarbetare* (NBVT) och *Nu är det nog – barnmorskor för trygg och säker vård* (BMFS), fokuserar den här artikeln, med utgångspunkt i en feministisk kunskapssyn om situerad kunskap (Haraway 1988), på hur nyckelinformanter i dessa två uppror beskriver det *motstånd* som de mött från både chefer och politiska företrädare.

De förändrade omständigheterna handlar både om nyliberala politiska omsvingningar i den ekonomiska politiken under 1970-talet, med en transnationalisering av kapital, avregleringar på arbetsmarknaden och olika former av åtstramningspolitik (Bauman 2012) och en förändrad styrning. En styrning som förutom vertikala förskjutningar av makt både nedåt och uppåt i det politiska systemet (Bache & Flinders 2004) har inneburit att välfärdsstaterna har luckrats upp genom marknadsorientering och privatisering av offentlig service.

Dessa processer har förändrat förutsättningarna för välfärdens professioner både i förhållande till välfärdspolitikens innehåll, genom en tilltagande individualisering av sociala omständigheter med ett förstärkt fokus på ansvariggörande och kontroll (se t.ex. Dahlstedt & Lalander 2018), och i förhållande till arbetsvillkor och arbetsförhållanden. Styrningens inriktning på kostnadseffektivitet, produktivitet och mätbarhet har visat sig bli överordnad andra värden i arbetet. Det beskrivs ofta som att en yrkesbaserad professionalism utmanas av en organisatorisk motsvarighet (Evetts 2011; Svensson 2010). De tilltagande kraven på dokumentation har även inneburit att långa kedjor av återrapporteringssystem utvecklas, vilka bidrar till en ökad distans, att aktörer osynliggörs och att anställda tystnar inom välfärdens organisationer (Astvik, Welanders & Isaksson 2017; Hall 2012; Hedin, Månsson & Tikkanen 2008). Flera studier visar även hur de historiskt könade villkor som präglar välfärdsprofessionerna, däribland föreställningarna om yrket som ett kall, riskerar att förstärkas genom allt snävare tidsramar för arbetet (se t.ex. Ryan Bengtsson 2018; Lauri 2016).

Syftet med den här artikeln är att fördjupa förståelsen av de könade villkor och förutsättningar som finns för välfärdsprofessionella att handla politiskt. Genom en foucauldiansk maktförståelse och motståndsteori analyseras hur två kollektiva uppror beskriver att de har bemötts av chefer och politiska företrädare. De två frågeställningarna är följande:

1. Hur har de kollektiva upprorens mobilisering bemötts av chefer och politiska företrädare?
2. Hur kan bemötandet från chefer och politiker tolkas som makttekniker för att bevara och upprätthålla rådande patriarkala maktförhållanden?

I följande avsnitt presenteras tidigare forskning om motstånd bland välfärdsprofessionella i Sverige som visar på hur professionalitetens och välfärdens gränser befinner sig under omförhandling. Sedan presenteras artikelns teoretiska perspektiv och de begrepp som används och varför motståndets motstånd placeras i centrum för denna analys. Därefter diskuteras det empiriska materialet och de metoder som används, innan analysens resultat presenteras och slutsatser dras.

Professionalitetens och välfärdens gränser under omförhandling

Studien som presenteras i den här artikeln om motståndets motstånd är del i ett ökat akademiskt intresse för de motrörelser och protester som uppstår bland välfärdsprofessionella i spåren av nyliberal politik och styrning. Nordling (2017) visar genom sin avhandling hur gränserna för det sociala medborgarskapet kan destabiliseras genom lokala (motstånds)praktiker bland socialarbetare i förhållande till migranter. En viktig slutsats är att den välfärdsprofessionella positionen upplevs som begränsande både utifrån organisatoriska förväntningar och krav på lojalitet och till följd av bristande resurser och försämrade arbetsvillkor. De destabiliserande handlingarna görs därför ofta dolt, vilket även relateras till risker för repressalier och rädslan att förlora jobbet (s. 235).

Andra studier problematiserar hur individuella motståndspraktiker utifrån en professionsetisk grund, inom ramen för ett system av tynande resurser, riskerar att både underlätta fortsatt exploatering och att reproducera historiskt patriarkala föreställningar om omsorgsyrken som ett kall (Lauri 2016; Selberg 2013). Det handlar om hur evidensbaserad, standardiserade modeller och krav på dokumentation tenderar att förstärka patriarkala föreställningar om en rationell, objektiv och neutral kunskapsproduktion (Lauri 2016) – föreställningar som historiskt har villkorat de välfärdsprofessionellas status och som har visat sig passa dåligt för att beskriva och hantera omsorgspraktiker (Dahle 2012; Davies 1996). Det handlar även om den svåra sats som arbetets intensifiering innebär för den enskilde yrkesutövaren som tvingas förhandla mellan ett etiskt politiskt ansvar och vad som faktiskt ryms inom ramen för arbetstiden (Lauri 2016). Det synliggör också hur förändrade arbetsvillkor bland välfärdens professioner och välfärdspolitikens innehåll är intimt sammanlänkade.

Utifrån ett aktörsinriktat perspektiv studeras hur kollektiva protester mobili-

seras i förhållande till försämrade arbetsvillkor och en förändrad välfärdspolitik (Scaramuzzino & Meeuwisse 2019; Ryan Bengtsson 2018). Dessa studier beskriver hur välfärdsprofessionella försöker att förhandla om gränserna för professionaliteten, men också för hur välfärden fördelas i samhället. Det är också för att synliggöra hur kraven på arbetsvillkor hänger intimt samman med frågor om hur omsorgen fördelas i samhället som begreppet *politisering av omsorg* är användbart. Begreppet kommer från tidigare forskning om sjuksköterskors kamptraditioner, ofta med fokus på massuppsägningar (Briskin 2012) och öppnar upp för att studera dessa processer av politisering utifrån ett feministiskt perspektiv. I Ryan Bengtsson (2018) menar jag med utgångspunkt i detta begrepp att de två kollektiva upproren *Nu bryter vi tystnaden bland socialarbetare* (NBVT) och *Barnmorskor för trygg och säker vård* (BMFS) politiserar omsorg genom att hävda ett kollektivt ansvar för omsorgen och därifrån ställa krav på villkor som möjliggör en professionalitet grundad i yrkesmässiga etisk-politiska ställningstaganden. Jönsson (2018) menar utifrån delvis samma studieobjekt att NBVT behöver ses som ett praktiskt uttryck för ett kritiskt socialt arbete och ett välkommet kollektivt motstånd mot nyliberal politik och styrning.

Det finns få studier som fokuserar på vad som sker när kollektivt motstånd väl har mobiliserats. Hedin, Månsson och Tikkanen (2008) studerar visselblåsare och hur individuella kritiker tenderar att hamna i en svår sits antingen genom tystnad och/eller andra repressalier och hur dessa förr eller senare lämnar sina arbetsplatser (s. 212). Flera av de ovan nämnda studierna nämner också risker för repressalier. Risker som länkas till framväxten av en tystnadskultur och som ses som en anledning till att få protester överlag mobiliseras bland socionomer (Scaramuzzino & Meeuwisse 2019; Astvik, Welanders & Isaksson 2017). Både Nordling (2017) och Lauri (2016) beskriver olika makttekniker: som att inte få del av lönehöjningar eller fasta tjänster, att bli betraktad som obekvämt eller göras till problemen när kritik reses. De relateras också till hur en kultur av rädsla skapas i de här arbetsorganisationerna (Lauri 2016 s. 208).

De här studierna uppehåller sig samtidigt huvudsakligen vid de omständigheter och maktförhållanden som skapar motstånd, med fokus på vad som sker inom arbetsorganisationer och inte på en politisk arena. Det är också en central anledning till att jag i den här artikeln fokuserar på hur upproren bemöts av både chefer och politiker. Att fokusera på båda två nivåer parallellt relaterar även till frågan om hur nyliberal politik och styrning kan förstås och till de teoretiska perspektiv som studien bygger på.

Makt och motstånd

Nyliberalism, lika undflyende som begrepp som det är påtagligt i vardagen, kan ses både som en form av politik, som en ideologi och utifrån ett foucauldianskt perspektiv som en styrningsmentalitet eller governmentaltitet. Flera diskuterar hur governmentaltitybegreppet ska översättas till svenska (se t.ex. Lundstedt 2005). I den här artikeln väljs begreppet *governmentaltitet* eftersom det på ett tydligare sätt leder tankarna till staten (*government*), vilket för den här artikeln är relevant eftersom det är styrning inom staten som befinner sig i fokus. De två senare ansatserna för att förstå nyliberalism innebär ett kritiskt perspektiv på makt men utifrån olika teoretiska utgångspunkter: ett nymarxistiskt och ett poststrukturalistiskt (se Larner 2000 för fördjupning). En av Larners centrala poänger är att vi genom att kombinera dessa perspektiv också kan skriva fram en förståelse av nyliberala politiska system som varken är enhetliga eller fria från omförhandlingar och motstånd (ibid.). Betraktad som en ideologi kan vi problematisera de processer där ekonomiska problem blir till politiska motsvarigheter och hur strukturella problem och ojämlika maktförhållanden görs om till individens tillkortakommanden (se t.ex. Newman 2017). Betraktade utifrån ett foucauldianskt perspektiv hänger dessa processer intimt samman med en specifik form av politisk styrning som får avpolitiserande effekter (Brown 2015). En styrning på distans som förflyttar ansvaret för både genomförande och görande av politik från politikens centrum till en framväxande byråkrati (Olivius & Rönblom 2017; Hall 2012). Det är också för att synliggöra detta samspel mellan politikens form och innehåll och hur det villkorar välfärdsprofessionella som handlar politiskt som den här studien tar sin utgångspunkt i ett motståndsperspektiv.

En foucauldiansk syn på makt innebär att där makt finns, där finns också motstånd, och det står aldrig utanför makten (Foucault 2002 s. 105). Det handlar grundläggande om att makt betraktas som en *relation*, men också som en *aktivitet* som måste *utövas* (Foucault 2002; Foucault 1982 s. 337). Det sistnämnda relaterar även till att ingen anses besitta eller inneha makt utan hur den snarare passerar genom oss (Foucault 2008 s. 41). Det är mot bakgrund av denna syn som Foucault (1982) menar att vi genom fokuserade studier av olika motståndspraktiker i samhället kan synliggöra hur makttekniker uppenbarar sig.

To use another metaphor, it consists in using this resistance as a chemical catalyst so as to bring to light power relations, locate their position, find out their point of application and the methods used. Rather than analyzing power from the point of view of its internal rationality, it consists of analyzing power relations through the antagonism of strategies. (Foucault 1982 s. 339).

I anslutning till citatet härleder Foucault olika motståndspraktiker i samhället till hur olika makttekniker uppenbarar sig i vardagslivet och hur de kategoriserar individer genom att producera subjekt. Poängen med att analysera makt på det här sättet handlar framförallt om att inte reducera dessa processer till de exploaterande mekanismer och dominansförhållanden som omger dem, utan att visa på både maktens och motståndets *hur* (Foucault 1982 s. 331). Det är utifrån den ansatsen som de två upprorens beskrivningar av chefers och politikernas bemötande förstås som makttekniker.

Motståndet behöver i det här avseendet relateras till de olika former av makt som Foucault beskriver utifrån sina historiska studier. Han beskriver den suveräna makten som genom *repression* (våld och ideologi) installeras när de moderna staterna tar form och som utgör den formella eller juridiska makten. *Disciplinen* som uppstår under den tidiga kapitalismen i form av institutioner som fängelset, fabriken och skolan och där subjekten snarare disciplineras genom avskiljande, grupperande och övervakning (t.ex. scheman och tidtabeller). En viktig aspekt av den disciplinära makten är att den också ses som produktiv och utövas genom både normaliserande omdömen och via hierarkisk övervakning (Foucault 2008 s. 48; Nilsson 2008 s. 106). Det är i relation till den moderna styrningens framväxt som governmentalitetsbegreppet introduceras med sikte på de *reglerande makttekniker* och subjektiviseringsstrategier som inrättas för att styra beteenden i en önskvärd riktning, däribland välfärdsstaternas framväxt (Foucault 2008 s. 222; Foucault 1982 s. 217f.; Dean 1999). Begreppet sätts även i historisk belysning, vilket synliggör hur dessa reglerande makttekniker bär drag av både repression och disciplin (ibid.). Det är också utifrån begreppen *repression*, *disciplin* och *reglerande makt* som de olika makttekniker som chefer och politiker använder analyseras (för liknande ansats, se Amundsdotter, Ericson, Jansson & Linghag 2015; Lilja & Vinthagen 2014). Det kan beskrivas som en maktens triad (makt-motstånd-makt) där analytiskt fokus här befinner sig på den tredje delen av processen.

Att benämna det som studeras *motståndets motstånd* handlar om att betona att dessa makttekniker är *reaktioner* på ett kollektivt motstånd som både *destabiliserar styrningen som form* och *politikens innehåll* genom att adressera de här frågorna i termer av ojämlika maktförhållanden. Analytiskt sikte tas därför här både på de makttekniker som används för att hantera den situation som uppstår när upproren utmanar och omförhandlar det påbudna välfärdsprofessionella subjektet, som är tyst, lojalt och organisationsprofessionellt (Nordling 2017; Lauri 2016), och de makttekniker som används för att dessa frågor om villkor och välfärd inte ska tolkas i termer av ojämlika maktförhållanden. I förhållande till det sistnämnda har tidigare forskning om hur frågor om jämställdhet hålls borta från den politiska och organisatoriska dagordningen varit viktig (Lombardo & Mergaert 2013; Pincus 1997). En återkommande maktteknik är att tystnad riktas både mot frågan och den som lyfter eller påtalar problem. Tystnader som även kan återinträda så snart beslut har tagits

om att något ska åtgärdas eller arbetas med (Pincus 1997). Det leder också tillbaka till frågorna om styrning där byråkratin i form av nätverk och olika nivåer både kan osynliggöra och urholka reformers förändringspotential så att de inte stör eller förändrar de dagliga rutinerna (Eriksson-Zetterquist & Renemark 2011 s. 174).

Empiriskt material och forskningsmetod

Den här artikeln bygger på en kvalitativ jämförande fallstudie av två kollektiva uppror bland två olika välfärdsprofessionella yrkesgrupper i Sverige. De två upproren är strategiskt valda utifrån det empiriska intresset att utforska kollektiva motståndstrategier bland olika feminiserade välfärdsprofessionella yrkesgrupper (Granskär & Höglund-Nielsen 2008) i en svensk kontext. Denna studie är del i en kommande avhandling om kollektivt motstånd bland välfärdsprofessionella i det samtida Sverige, vilken även inkluderar ett netnografiskt material och en händelsekatalog som konstruerats genom data från sociala medier (Ryan Bengtsson kommande).

Nu bryter vi tystnaden bland socialarbetare (NBVT) startades 2011 och var ett tvärfackligt nätverk för medlemmar i Vision och SSR. Nätverket var aktivt till i början av hösten 2015. *Nu är det nog – barnmorskor för trygg och säker vård* (BMFS) mobiliserades under senhösten 2012 efter att en anmälan från huvudskyddsombudet vid ett av sjukhusen i Stockholms läns landsting (SLL) inte ledde till några förbättringar. De var aktiva till hösten 2014.

Urvalet av de här upproren styrdes av en önskan om likhet i förhållande till form för motstånd och mobilisering men variation med avseende på yrkesgrupper. De båda upproren startades som en reaktion på en arbetssituation med försämrade förutsättningar för att bedriva ett professionellt arbete. De enades båda kring ett antal specifika krav och arbetade på likartade sätt genom att träffa landstings- respektive kommunpolitiker, publicera debattartiklar och använda olika medier för att sprida erfarenheter och berättelser från sina arbetsplatser. Sociala medier var en viktig arena för dialog både med kollegor och politiska företrädare. BFMS sida på Facebook hade närmre 17 000 följare när de var aktiva, medan NBVT hade cirka 8 000 (se även Scaramuzzino & Meeuwisse 2019). NBVT fokuserade både på mängden arbete i form av rimliga delegationer, villkor i form av löner, handledning och introduktion för nyanställda och på att styr- och mätsystemen ska ersättas med en helhetssyn och att budgeten behöver kompensera för pris- och löneökningar i verksamheten. BFMS ställde krav på en barnmorska per kvinna i aktiv förlossning, att häva sparbetingen för förlossningsvården och höja förlossningspengen, men också krav på fler barnmorskor i beslutande organ (se även Ryan Bengtsson 2018).

Analysen bygger på en foucauldiansk ansats om att utifrån motståndspraktiker studera hur makttekniker uppträder. Det kan beskrivas som en *teoretisk-reflexiv*

användning av Foucault, som innebär att utifrån vissa teoretiska ansatser och begrepp forma en metod som är lämplig för ändamålet med studien (Nilsson 2008 s. 183). Denna studie är i det avseendet sprungen ur en feministisk kunskapssyn om *situerad kunskap*. Det innebär att all kunskap ses som partiell och som beroende av vilken blick eller från vilken position som någonting studeras. Det är en metodologi som tar sikte på det kunskapande subjektet och hur vi genom våra utgångspunkter i partiella perspektiv och röster, som ses som aktörer, kan skapa just en situerad kunskap om världen (Haraway 1988). I förhållande till den här analysen innebär det att jag analyserar hur motståndets motstånd tar sig uttryck i form av olika makttekniker, utifrån hur nyckelinformanter i två kollektiva uppror beskriver att de har bemötts av chefer och politiska företrädare.

Det empiriska materialet samlades in genom kvalitativa, semistrukturerade intervjuer med elva nyckelinformanter i de båda upproren: fem socionomer och sex barnmorskor. Intervjuer med nyckelinformanter inom rörelser används ofta för att förstå en specifik rörelse, vilka strategier som valts under vägen och den dynamik som präglat mobiliseringsprocessen. Det är på så vis en forskningsmetod som kan generera detaljerade beskrivningar av en process utifrån informanternas perspektiv (Della Porta 2014). Intervjuerna genomfördes mellan december 2015 och juni 2016 och samtliga informanter har varit aktiva i upprorens styrgrupp (NBVT) respektive strategigrupp (BMFS). Intervjuerna har transkriberats i sin helhet och informanterna har getts fingerade och könsneutrala namn i analysen utifrån en ambition om konfidentialitet (Vetenskapsrådet 2017). Vad som avses är att enskilda citat inte ska kunna spåras till enskilda individer och att det var ett sätt att hantera att det bland respondenterna finns flera kön. I förhållande till citaten har jag försökt att göra dem så icke-identifierbara som möjligt, till exempel i förhållande till arbetsplatser eller andra potentiella faktorer för igenkänning. Samtidigt är det en liten grupp människor som också agerat i en offentlighet, vilket innebär att förutsättningarna för konfidentialitet är begränsad.

Valet att använda könsneutrala namn relaterar också till min syn på kön som ett socialt konstruerat fenomen. Med detta menas inte att det inte skulle existera biologiska skillnader mellan olika kön utan att vår förståelse av dessa skillnader är sociala (Barron 2016). Det är processer av feminisering i form av göranden och sociala föreställningar som präglar hur olika praktiker tolkas, värderas och organiseras i ett samhälle. Det handlar här om hur de makttekniker som används reproducerar patriarkala maktförhållanden oavsett vilket kön som den enskilde informanten identifierar sig med.

Den analysmetod som används är tematisk innehållsanalys (Widerberg 2002). Det empiriska materialet har analyserats både som elva individuella intervjuer och som två fall av kollektiva uppror. Ett första led i analysarbetet var att sortera hur informan-

terna beskriver att deras kollektiva mobilisering och krav har bemötts av chefer och politiska företrädare. Utifrån denna sortering analyserades i nästa steg beskrivningarna utifrån de foucauldianska begreppen *repression*, *disciplin* och *reglerande makt* (jmf Amundsdotter m.fl. 2015; Lilja & Vinthagen 2014). Det blev genom den processen tydligt hur olika makttekniker används parallellt, på olika nivåer, både för att stabilisera den *nyliberala styrningen som form* och för att förhindra att *dessa frågor politiseras* i termer av ojämlika maktförhållanden i förhållande till *politiskt innehåll*. I förhållande till det senare, analyserades det genom begreppen *icke-handling* och *tystnad* (Lombardo & Mergaert 2013; Pincus 1997) och hur reformers förändringspotential kan *urholkas* (Eriksson-Zetterquist & Renemark 2011).

Utifrån denna process identifierades två huvudteman för att beskriva chefers och politikers olika makttekniker. Chefers makttekniker samlas under temat *rädsla*, vilket handlar om hur rädsla skapas och används både för att förhindra kollektiv mobilisering och för att förskjuta fokus bort från de frågor om villkor och välfärd som lyfts. Politikers makttekniker samlas under temat *att upprätthålla distanser*, som tar sikte på hur de skilda nivåerna är avgörande både för att upprätthålla styrningen som form och för att dessa frågor inte ska politiseras i termer av ojämlika maktförhållanden. I förhållande till den jämförande ansatsen har analysen fokuserat på makttekniker som flera informanter beskriver och som båda upproren upplevt. Det finns samtidigt skillnader mellan hur företrädare för de två upproren upplever vissa saker. Ett exempel är relationerna till politiker, vilket är en spänning som jag återkommer till i analysen. De citat som har valts ut är illustrationer för att beskriva makttekniker som är återkommande i de olika intervjuerna.

Makttekniker för att skapa rädsla

I det här avsnittet beskrivs motståndets motstånd i form av de makttekniker som chefer och politiker använder mot både de kollektiva upproren som helhet och mot enskilda personer. Analysen kretsar kring två identifierade teman: rädsla och distans.

Att göras rädd

Ett begrepp som återkommer bland informanterna är *rädsla* och flera av de makttekniker som beskrivs tolkas som olika sätt för att skapa rädsla både hos individer och kollektiv. Mika och Kim beskriver utifrån frågor om vilka reaktioner de fått på sitt engagemang hur cheferna förhöll sig.

Från min närmsta chef var det ju tydligt att det inte var uppskattat.

Anna: Hur kom det till uttryck?

Hen hälsade inte på sina medarbetare i korridoren, gav inte löneförhöjningar eller

fast tjänst ... det var försök att göra det skämtsamt men det ligger ju allvar i det. "Nu ska du sitta i samverkan här i dag och då får du vara lite snäll mot mig." (Mika, NBVT)

Förra cheferna var ganska tysta. Några fick inte politikerpengarna, vilket vi tänkte var lite straff ... Det var ingen som sa att jag skulle vara tyst, men det var lite konstig stämning. När jag sökte mig vidare sen, de visste ju vem jag var, men jag fick jobbet ändå, så jag tänkte att kanske var det bra ändå. Att man visar vad man står för. (Kim, BFMS)

De två citaten illustrerar hur makttekniker av olika slag används parallellt för att skapa rädsla på individnivå. De visar hur tystnad kan skapa osäkerhet i form av konstiga stämningar, som i Kims citat, eller användas för att bestraffa, som i exemplet med chefen som slutar hälsa på medarbetare. I tillägg till tystnad och en konstig stämning nämner Kim också uteblivna löneökningar i form av "politikerpengarna", vilket i det här fallet tolkas som ett straff och som jag återkommer till nedan i förhållande till distanser.

Informanterna beskriver återkommande, i likhet med Kim och Mika, hur makttekniker med materiella effekter, som att inte bli föremål för rekrytering eller få tillgång till trygga anställningsförhållanden, används på flera arbetsplatser. Genom Mikas citat ovan blir det även synligt hur chefers prat i möten eller korridorer är en del i de makttekniker som används för att skapa rädsla på individnivå. Kommentarna om att Mika ska vara snäll kan dels tolkas som ett implicit sätt att kommunicera att det Mika gör inom ramen för det kollektiva upproret är att vara "stygg". Kommentaren innebär vidare att det konstrueras en illusion om hur maktförhållandena ser ut då ansvar för den goda stämningen förläggs hos Mika.¹ Vidare är det som beskrivs ett fackligt samverkansmöte, vilket innebär att Mika i positionen som facklig representant reduceras genom att hans grad av snällhet görs till föremål för granskning av chefen. Det visar även på hur könade föreställningar om olika egenskaper, som snällhet, används för att reglera beteenden och handlingar inom ramen för denna styrning.

Det är också ett exempel på hur gränserna mellan det offentliga och privata suddas ut på fler sätt än genom att du riskerar att bära upp arbetet på fritiden, vilket tidigare studier av arbetets intensifiering har problematiserat (jmf Lauri 2016; Selberg 2013). Det är snarast så att det påbudna professionella subjektet som visar lojalitet med arbetsorganisationen utsträcks till den privata sfären, när du riskerar att hållas ansva-

¹ Att göras ansvarig för den goda stämningen kan också relateras till begreppet kill-joy som beskriver hur det är i den goda stämningen som strukturell ojämlikhet reproduceras. Det är ett begrepp som utvecklats utifrån en fenomenologisk ansats med fokus på mikrointeraktioner i organisationer av olika slag (Ahmed 2012).

rig på arbetsplatsen för vad du sysslar med på fritiden. En tendens som även Nordling (2017) visar på, när chefer vid anställningsintervjuer i hennes studie inte betraktade tidigare erfarenheter av att verka i civilsamhället som positivt utan som ett potentiellt problem i arbetet med ensamkommande.

De här olika maktteknikerna för att göras rädd får också reglerande effekter i sin förlängning. Det vill säga att du anpassar ditt beteende utifrån risken att utsättas för repressalier oavsett om du själv utsätts för dem eller inte. Det blir synligt genom Kims citat ovan och resonemanget om byte av arbetsplats. Även om hen har kunnat byta arbetsplats utan problem så framträder rädslan för att bli bortvald på grund av engagemanget i upproret. Det visar också hur skapande av rädsla inte endast fyller en funktion för att hindra eller tysta ett uppror i stunden, utan även andra potentiella uppror i framtiden. Det leder vidare till hur rädsla kan användas mot upproren som kollektiv i form av anklagelser om att *göra andra rädda*.

Ni gör andra rädda

Återkommande beskriver informanterna hur både de som individer och det kollektiva upproret anklagas för att *göra andra rädda*. Det är en maktteknik som handlar både om att upprätthålla styrningen som form och förhindra att frågorna politiseras i termer av ojämlika maktförhållanden. Barnmorskan Eli beskriver dessa reaktioner utifrån frågor om hur de gick till väga för att mobilisera upproret, medan socionomen Pim beskriver anklagelserna utifrån frågor om de upplevt något motstånd.

Det var ju många ledare, men också kollegor som kritiserade oss för att vi skrämde kvinnorna – vissa kollegor som tyckte att det var en överdrift. (Eli, BFMS)

Ja, jag har fått höra på arbetsplatsen att man bidrar till fortsatt instabilitet om man pratar om hur det är på sin arbetsplats ... då har man fått höra att du bidrar till att upprätthålla personalomsättningen för det ges dåligt rykte när man pratar om det. (Pim, NBVT)

Rädslan opererar genom dessa anklagelser på ett subtilt sätt genom att förskjuta fokus bort från de strukturer och omständigheter som skapar en ohållbar arbetssituation och en osäker patient- eller klientsäkerhet till att det är de uttalade erfarenheterna av omständigheterna som är problemet. Anklagelserna bidrar på så vis både till att frågorna inte politiseras i termer av ojämlika maktförhållanden och till att rikta om ansvaret så att det landar hos dem som uttrycker att det finns problem i verksamheten. Anklagelserna om att göra andra rädda skjuter in sig på välfärdspensionernas yrkesidentitet, som går ut på att visa omsorg om andra. Det blir samtidigt i detta avseende tydligt hur de två upproren arbetar med olika grupper i samhället då BFMS

anklagas för att göra de blivande föräldrarna rädda, medan NBVT snarare görs ansvariga för den höga personalomsättningen inom socialtjänsten. Detta är också en maktteknik som blottlägger hur den historiska kall-tankens nya uttryck inom ramen för en nyliberal styrning genom att de välfärdsprofessionella under tystnad förväntas fortsätta att bära upp ett system präglad av bristande resurser och inte göra patienterna eller blivande kollegor rädda genom att berätta hur de har det.

Det återspeglar hur normerna om att vara tyst är inbyggda i föreställningarna om vad det innebär att vara professionell och hur dessa yrkesgrupper inte förväntas adressera de förhållanden som ligger till grund för att de här situationerna uppstår. Det visar vidare på hur anklagelser om rädsla kan användas för att ifrågasätta de kollektiva upprorens legitimitet men också hur omsorgen om kollegor och patienter används för att reglera de välfärdsprofessionella och för att tysta den kritik som lyfts. Dessa makttekniker, som på olika sätt har med rädsla att göra, blottlägger hur intimt sammanlänkade frågorna om politikens innehåll och form är och hur rädsla används både för att förhindra att röster mobiliseras och för att de ska nå fram och politisera ojämlika maktförhållanden på en politisk arena.

Rädsla på en mer övergripande nivå

Ett av skälen till att de kollektiva upproren mobiliseras är för att utgöra en motvikt till det som chefer kommunicerar till den politiska nivån. Förutom att offentliggöra sina erfarenheter från arbetet, bjuder upproren in sig till de lokala politikerna. En anledning till de här mötena är att de vill ge politikerna sitt perspektiv på verksamheten. Robin och Chris resonerar här kring varför upproren mobiliserades.

Det var det som vi benämnde ”glappet”. Verksamhetscheferna säger en sak till politikerna även om det inte stämmer ... i stället för att gå med oss och säga ”Nej, vi måste få mer resurser”, så har de sagt att vården är säker. Jag tänker att man är rädd om sitt eget skinn. (Robin, BFMS)

Många i de nedre chefsleden vågar inte tala om att med den här budgeten då räcker pengarna till det här, men inte till det här.

Anna: Varför vågar man inte det?

Man är rädd om sina jobb. Det var en chef på en av stadsdelsnämnderna, som kom med en rapport som beskrev hur illa det var inom verksamheten. Men det gillade inte socialborgarrådet så det blev ett jädrans liv och det slutade med att chefen gick i pension. (Chris, NBVT)

Informanterna menar att det är av ”rädsla om sitt eget skinn” som cheferna kommunicerar glädjekalkyler om vad som kan levereras till den politiska nivån. Det blir tyd-

ligt att de tolkar chefernas tystnad om ekonomiska frågor som en konsekvens av att de också är rädda och att makttekniker med materiella konsekvenser används på alla nivåer. Citaten bidrar i detta avseende med en kontextualisering av de makttekniker som jag i tidigare avsnitt visar att chefer använder. Beskrivningen av stadsdelsnämndschefen visar vidare hur det finns utrymme för chefer att bryta mot det påbjudna sättet och hur det i sin tur bidrog till att blottlägga den politiska makthavarens (socialborgarrådets) handlingar. Det visar även på relevansen av att inkludera den politiska nivån i analyserna och hur de två upproren genom att ta initiativ till direkta möten med politikerna utmanar styrningens distanserade form.

Makttekniker för att upprätthålla distans

Genom informanternas beskrivningar av möten med politikerna blir det tydligt hur de använder olika makttekniker för att upprätthålla distans, både till de kollektiva upproren som aktörer och till de frågor som de lyfter fram. I förhållande till det förstnämnda beskriver informanter i båda upproren att det var enklare att få träffa oppositionspolitikerna. Det kan relateras till begreppet icke-handling då oppositionspolitikerna vid detta tillfälle inte var ansvariga för verksamheten med möjlighet att genomföra åtgärder (Lombardo & Mergaert 2013; Pincus 1997). Samtidigt bidrar de här mötena till att upprorens frågor, erfarenheter och krav lyfts till den politiska dagordningen genom interpellationer i olika fullmäktigen och i riksdagen. Det visar hur upproren genom att närma sig politikerna direkt förmådde att politisera omsorgen på en politisk arena där de styrande politikerna fick svårare att värja sig från ansvar.

En maktteknik som de styrande politikerna använde, förutom att dröja med att träffa de kollektiva upproren, var att träffa dem informellt över en lunch eller fika. Ett sådant möte i form av en fika mellan barnmorskorna och det före detta landstingsrådet beskrivs här av Alexis utifrån frågan om hur upproret arbetade.

Sen började vi träffa alla partierna och då var vi en, två, tre personer tillsammans med vårdförbundets representant ... Filippa Reinfeldt träffade ju två stycken. Men då var det väldigt hysch, hysch.

Anna: Var det från politikerns sida att det inte skulle sägas?

Ja. Men det följde vi inte riktigt, för det var då vi bakade de här snipp-cupcakesen.

Vilket blev, ja, bilder från Facebook blev borttagna ...

Anna: För att?

Folk blev så jätteupprörda över ...

Anna: Folk?

Allmänheten blev, ja, vad säger man, inte kränkt, men upprörd över att man gjorde bakverk av snippor. (Alexis, BMFS)

Situationen som beskrivs ovanför visar återigen hur processer av makt och motstånd är dynamiska (Foucault 1982) och hur barnmorskorna genom bilder på sitt särskilda fikabröd offentliggör mötet via sociala medier. Tack vare Twitterstormen blir mötet med den ansvariga politikern välkänt. Barnmorskorna fick efter "fikan" ett telefonsamtal om att de fått ytterligare en plats i beställarrådet för förlossningsvården, vilket var ett av deras sex krav. Det visar hur närheten till den politiska nivån kan vara en viktig aspekt för att åstadkomma förändringar, även om det sker genom en informell fika. Barnmorskornas erfarenheter från sina möten med landstingspolitikerna är överlag mer positiva, medan socialarbetarna ger uttryck för att ha fått sina erfarenheter och krav ifrågasatta på mer direkta sätt. Mio beskriver här ett sådant möte med en politiker utifrån frågor om vilka reaktioner som upproret fått från olika aktörer.

Vi berättade om hur det är socialtjänsten i Stockholm ... och sen brukade de landa i ... "jag förstår inte – barnen i Afrika kan gå två mil till skolan och sen är de i skolan hela långa dagen och så går de två mil hem men de är nöjda och glada. Och jag har minsann erfarenhet från socialtjänsten på 1980-talet – då jag var familjehemsförälder och ni på soc. betalade ut pengar till föräldrarna fast de drack alkohol."
(Mio, NBVT)

Citatet synliggör hur politikern genom sin respons upprätthåller distanser till de problem och erfarenheter som socionomerna beskriver. Jämförelser används här på olika sätt som en maktteknik för att förhindra att dessa frågor politiseras i termer av ojämlika maktförhållanden. Jämförelsepunkterna är både de egna erfarenheterna från hur socialtjänsten fungerade på 1980-talet och föreställningar om andra platser och människor. I I förhållande till den andra jämförelsepunkten är det en rasistiskt impregnerad kommentar, som reproducerar en homogen och kolonialt präglad bild av både platser och människor. Det visar på hur stereotypisering av platser och människor kan användas för att bevara och befästa maktförhållanden på en rad olika sätt. I det här fallet genom att förskjuta fokus från det som socionomerna försöker förmedla om arbetsvillkor och välfärd, men också att de inte har någon rätt att ställa krav. Dessa jämförelsepunkter verkar i det här avseendet kunna användas både som en anklagelse och som en ursäkt för att inte lyssna eller ta in. Det tydliggör också att närhet inte nödvändigtvis innebär att man möts, varken som människor eller aktörer.

Det går även att tolka de här skilda upplevelserna i bemötande som en fråga om distans där landstingspolitikerna befinner sig längre bort från verksamhetsgolvet, medan kommunpolitikerna är mer direkt inblandade i beslutsfattandet eftersom myndighetsutövningen sker via socialnämnden (Johansson 2012). Kommunpolitikerna kan i det här avseendet inte lika lätt avhända sig ansvaret utan behöver på ett mer aktivt sätt distansera sig från de erfarenheter som socionomerna lyfter fram.

Det kan också relateras till hur ”politikerpengarna”, som Kim beskrev ovan, kom att användas och som är ett exempel på hur olika makttekniker används parallellt. Pengarna var en lönesatsning som gjordes på specialistsjuksköterskor och där BMFS, genom att twittra till politikerna under budgetprocessen, såg till att även barnmorskor skrevs med. Satsningen syftade till att öka lönespridningen och belöna personer som visat engagemang och bidragit till förändringar i verksamheten. Pengarna kom dock snarast att användas för att disciplinera en del av de barnmorskor som engagerat sig i upproret, vilket Rio tar upp i förhållande till hur upproret lade upp sitt arbete.

Då skulle chefsbarnmorskorna bestämma vilka som skulle få de här extra 1 500 kronorna i månaden. Politikerna menade att de som bidrog med kunskap, var engagerade och försökte skapa någon slags förändring. Och det var ju väldigt intressant för då kan man ju tycka att det var vi som hade gjort det här – vi fick inte ett öre av de här pengarna. (Rio, BFMS)

Den här processen med politikerpengarna visar hur en politisk eftergift med enkelhet kan omvandlas till någonting annat genom formerna för hur politiken genomförs. Politikerna kan på detta sätt svara på barnmorskornas krav, visa handlingskraft och skapa goda relationer med företrädare i det kollektiva upproret samtidigt som utformningen på åtgärden och en viss styrning på plats bidrar till att skjuta projektet i sank. Detta genom att chefer använder pengarna till att disciplinera dem som valt att engagera sig och för att så split i barnmorskekollektivet. Det är på så vis ett exempel på hur politikens maktövning osynliggörs genom att genomförande av politik och den ekonomiska fördelningskonflikten förskjuts till nästa nivå (Olivius & Rönnblom 2017; Hall 2012).

Företrädare för de båda upproren lyfter oavsett deras skilda erfarenheter av mötet med politiker fram likartade framgångar. Barnmorskorna framhäver, förutom platsen i beställarrådet och ”politikerpengarna”, den genomlysning av förlossningsvården som konsultfirman McKinsey genomförde och det kriterium för närvaro av barnmorska under förlossningen som införts i det så kallade förfrågningsunderlaget som styr resurstilldelningen till klinikerna. De lyfter också den nationella överenskommelsen mellan regeringen och SKL 2015–2016, *En förbättrad förlossningsvård och insatser för kvinnors hälsa* (Socialdepartementet 2015) och de extra medel som därigenom skjuts till och som ska fortsätta till 2022.

Socialarbetarna lyfter nationellt fram samordnaren för den sociala barnvården, de processer som initierats kring förändringar av den offentliga styrningen (t.ex. till-litsdelegationen) och översynen av socialtjänstlagen. Även den handlingsplan för att förbättra arbetssituationen för socialsekreterare och biståndsbedömare med tretton förbättringsområden som antogs av Stockholms stad 2015 lyfts. Det är fortfarande

(2020) ett pågående arbete i kommunen trots att den politiska majoriteten skiftade i samband med valet 2018. Dessa framgångar leder samtidigt tillbaka till frågorna om styrning och hur byråkratin kan osynliggöra och urholka reformers effekter så att de varken stör eller förändrar de dagliga rutinerna (Eriksson-Zetterquist & Renemark 2011).

Slutsatser

Den här artikeln handlar om de strukturella villkor som präglar välfärdsprofessionella yrkesgruppers förutsättningar att verka som politiska aktörer. Analysen utgår från hur nyckelinformanter i två kollektiva uppror beskriver att chefer och politiker har bemött deras kollektiva mobilisering och krav på villkor och välfärd. Genom informanternas ståndpunkter och deras specifika perspektiv och erfarenheter av att göra kollektivt motstånd, studeras de makttekniker som chefer och politiker använder. Maktteknikerna handlar både om att upprätthålla styrningen som form och förhindra att dessa frågor politiseras i ojämlika maktkonstellationer på en politisk arena. Det är också i förhållande till denna dubbla ansats som den här studien bidrar med ytterligare perspektiv, både genom att fokusera empiriskt på *motståndets motstånd* och genom att inkludera den politiska nivån i analysen av makttekniker.

Maktteknikerna presenteras i analysen tematiskt utifrån två begrepp: *rädsla* och *distans*. Det är ett sätt att synliggöra hur maktteknikerna är både repressiva, disciplinerande och reglerande (Lilja & Vinthagen 2014; Foucault 2008, 1982) och fördjupa förståelsen av hur dessa praktiska uttryck för maktutövning, inom ramen för nyliberal politik och styrning, villkorar välfärdsprofessionellas förutsättningar att handla politiskt.

Vad gäller *styrningens form* visar studien hur rädsla på individnivå skapas genom tystnader, tillsägelser och kommentarer likväl som genom makttekniker med materiella effekter som uteblivna lönehöjningar eller att inte få fasta tjänster. De liknar också dem som tidigare studier har lyft fram (Nordling 2017; Lauri 2016). Det blir även synligt hur den historiskt patriarkala kalltanken genomsyrar de reaktioner som upproren får på sitt engagemang. Det handlar både om feminiserande kommentarer om att vara snäll och hur gränserna mellan det offentliga och privata suddas ut på fler och nya sätt genom att informanterna görs ansvariga på arbetsplatsen för aktiviteter som görs på fritiden. Rädsla används även reglerande i form av anklagelser om att göra andra rädda. Det är då en maktteknik som utnyttjar de välfärdsprofessionellas omsorgsansvar för att skuldbelägga dem som höjer sin röst och förskjuta fokus från de frågor om villkor och välfärd som upproren söker politisera i termer av ojämlika maktförhållanden (Newman 2017). Den visar också hur de kollektiva upproren genom sin mobilisering utmanar det välfärdsprofessionella subjektet, som förväntas

vara tyst, lojal och organisationsprofessionell (jmf Scaramuzzino & Meeuwisse 2019; Lauri 2016). Den här studien av motståndets motstånd blottlägger därigenom hur dessa subjekt varken uppträder av sig själva eller står oemotsagda och hur en rad olika makttekniker används för att upprätthålla den nyliberala styrningen som form. I det avseendet visar studien även hur styrningens inbyggda distans med olika former av återrapporteringsystem bidrar till rädsla på en mer övergripande nivå bland chefer (jmf Hall 2012). Distansering är vidare ett av skälen till att upproren i sin mobilisering tar direkt kontakt med de ansvariga politikerna.

Att träffa politiker är på så vis en motståndsstrategi som synliggör flera av de makttekniker som politiker använder för att *upprätthålla distans*, både till upproren som aktörer (bokstavligen) och till de frågor som de lyfter (bildligt). Den bokstavliga distansen upprätthålls genom att de styrande, till skillnad från oppositionen, dröjde längre med att träffa dem. Flera av de styrande politiska företrädarna valde även att träffa representanter från upproren informellt över en lunch eller fika, vilket inte innebär några förpliktelser. I förhållande till hur de bemötts av politiker har upproren delvis skilda erfarenheter och barnmorskorna är överlag mer positiva till mötet med politiker än socionomerna.

Socionomerna beskriver hur de blivit direkt avfärdade i samband med möten. Dessa avfärdanden bär på flera olika makttekniker för att distansera sig från de erfarenheter och krav som ställs. De är på så vis ett exempel på hur både fokus och ansvar förskjuts, vilket är i linje med tidigare forskning om hur politik för att utjämna maktförhållanden i förhållande till jämställdhet hålls borta från den politiska och organisatoriska dagordningen (Lombardo & Mergaert 2013; Pincus 1997). Styrning på distans och politikens förflyttning gör sig också påmind, inte minst i förhållande till eftergiftspolitik (Olivius & Rönnblom 2017). En eftergiftspolitik som visar sig kunna bära på makttekniker som, med viss fördröjning, bidrar till att återupprätta styrningen som form, vilket "politikerpengarna" är ett exempel på.

Mot bakgrund av denna analys står det klart att det finns stora utmaningar för välfärdsprofessionella yrkesgrupper som vill verka politiskt för social rättvisa. Min förhoppning är samtidigt att jag genom att analysera de här maktteknikerna ur ett motståndsperspektiv kan bidra med inspiration. Detta genom att visa hur systemen är långt från enhetliga och hur det finns utrymme för motstånd på alla nivåer – ett motstånd som gör skillnad, inte minst genom att det blottlägger rådande maktförhållanden. De två upproren lyfter också fram ett antal reformer och satsningar som ett resultat av sin mobilisering. Det framstår som en angelägen samhällsvetenskaplig forskningsuppgift för framtiden att studera hur de kan förändra förutsättningarna för både välfärdsprofessionerna och välfärdens innehåll. I förhållande till detta vill jag slutligen betona vikten av att inte låta den politiska nivån undslippa kritiska analyser. Det är politiker som inom ramen för den represen-

tativa demokratin bär det formella ansvaret för vilken professionalitet som görs möjlig genom de arbetsvillkor som skapas och som direkt och indirekt påverkar vilken välfärd som människor får del av. Det är därför också en angelägen uppgift för oss forskare i socialt arbete.

Referenser

- Ahmed, S. (2012) *On being included. Racism and diversity in institutional life*. Durham: Duke University Press.
- Amundsdotter E., Ericson, M., Jansson, U. & Linghag, S. (2015) *Motstånd och strategier i jämställdhetsarbete*. Karlstad: Karlstad University Press.
- Astvik, W., Welander, J. & Isaksson, K. (2017) Sorti, tystnad och lojalitet bland medarbetare och chefer i socialtjänsten. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 23(3): 41–61.
- Bache, I. & Flinders, M. (2004) *Multi-level governance*. Oxford: Oxford University Press.
- Barron, K. (2016) Kön och funktionshinder. I: M. Söder & A. Hugemark (red.) *Bara funktionshindrad? Om funktionshinder och intersektionalitet*. Malmö: Gleerups.
- Bauman, Z. (2012) *Collateral damage. Social ojämlikhet i en global tidsålder*. Göteborg: Daidalos.
- Briskin, L. (2012) Resistance, mobilization and militancy. Nurses on strike. *Nursing Inquiry*, 19(4): 285–296.
- Brown, W. (2015) *Undoing the demos. Neoliberalism's Stealth Revolution*. New York: Zone Books.
- Dahle, R. (2012) Social work. A history of gender and class in the profession. *Ephemera – Theory and Politics in Organizations*, 12(3): 309–326.
- Dahlstedt M. & Lalander P. (red.) (2018) *Manifest – för ett socialt arbete i tiden*. Lund: Studentlitteratur.
- Davies, C. (1996) The sociology of professions and the professions of gender. *Sociology*, 30(4): 661–78.
- Dean, M. (1999) *Governmentality. Power and rule in modern society*. London: Sage.
- Della Porta, D. (2014) *Methodological practices in social movement research*. Oxford: Oxford University Press.
- Eriksson-Zetterquist, U. & Renemark, D. (2011) *Jämställdhet i organisationer. Hur förändring görs hållbar*. Malmö: Liber.
- Evetts, J. (2011). A new professionalism? Challenges and opportunities. *Current Sociology*, 59(4): 406–422.
- Foucault, M. (1982) The subject and power. I: J.D. Faubion (red.) *Power*. New York: The New Press.
- Foucault, M. (2002) *Sexualitetens historia. Band 1. Viljan att veta*. Göteborg: Daidalos.
- Foucault, M. (2008) *Samhället måste försvaras. Collège de France 1975–1976*. Hägersten: Tankekraft.
- Granskär, M., & Höglund-Nielsen, B. (2008) *Tillämpad kvalitativ forskning inom hälso- och sjukvård*. Lund: Studentlitteratur.
- Hall, P. (2012) *Managementbyråkrati. Organisationspolitisk makt i svensk offentlig förvaltning*. Malmö: Liber.
- Haraway, D. (1988) Situated knowledges. The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist Studies*, 14(3): 575–599.
- Hedin, U.-C., Månsson, S.-A. & Tikkanen, R. (2008) *När man måste säga ifrån. Om kritik och whistleblowing i offentliga organisationer*. Stockholm: Natur & Kultur Akademisk.

- Johansson, S. (2012) Who runs the mill? The distribution of power in Swedish social service agencies. *European Journal of Social Work*, 15(5): 679–695.
- Jönsson, J.H. (2018) Vårdförsväring, ökade sociala problem och social mobilisering. I: P. Turunen & S. Sjöberg (red.) *Samhällsarbete. Aktörer, arenor och perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Larner, W. (2000) Neo-liberalism. Policy, ideology, governmentality. *Studies in Political Economy*, 63(1): 5–25.
- Lauri, M. (2016). *Narratives of governing. Rationalization, responsibility and resistance in social work*. Diss. Umeå University, Department of political science & Umeå Centre for Gender Studies. [<https://www.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A923799&dsid=3844>].
- Lilja, M. & Vinthagen, S. (2014) Sovereign power, disciplinary power and biopower. Resisting what power with what resistance. *Journal of Political Power*, 7(1): 107–26.
- Lombardo, E. & Mergaert, L. (2013) Gender mainstreaming and resistance to gender training. A framework for studying implementation. *NORA – Nordic Journal of Feminist and Gender Research*, 21(4): 296–311.
- Lundstedt, A. (2005) *Vit governmentalitet. "Invandrarkvinnor" och textilhanterverk. En diskursanalys*. Diss. Arbetsliv i omvandling 2005:14. Göteborgs universitet, Etnologiska institutionen.. Stockholm: Arbetslivsinstitutet. [<https://journals.lub.lu.se/aio/issue/view/2393/304>].
- Newman, J. (2017) Re-gendering governance in times of austerity. Dilemmas of feminist research, theory and politics. I: C. Hudson, M. Rönnblom & K Teghtsoonian (red.) *Gender, governance and feminist analysis. Missing in Action?* Oxon: Routledge.
- Nilsson, R. (2008) *Foucault – en introduktion*. Malmö: Égalité.
- Nordling, V. (2017) *Destabilising citizenship practices? Social work and undocumented migrants in Sweden*. Diss. Dissertations in Social Work 51. Lunds universitet. [https://portal.research.lu.se/ws/files/31006289/Destabilising_Citizenship_Practices.pdf].
- Olivius, E. & Rönnblom, M. (2017) Feminism i företagsform? Konsultbranschen som en arena för jämställdhetsarbete. *Tidskrift för kvinnoforskning*, 41(1): 73–94.
- Pincus, I. (1997) Män som hindrar och män som främjar. I: A.G. Jónasdóttir (red.) *Styrssystem och jämställdhet. Institutioner i förändring och könsmaktens framtid*. SOU 1997:114. Stockholm: Arbetsmarknadsdepartementet.
- Ryan Bengtsson, A. (2018) Collective mobilization among welfare professionals in Sweden. The politicisation of caring. I: F. Sowa, R. Staples & S. Zapfel (red.) *The transformation of work in welfare organizations. New Public Management and the institutional diffusion of ideas*. Oxon: Routledge.
- Scaramuzzino, G. & Meeuwisse, A. (2019) Socialarbetares protester genom nätverk på sociala medier. *Sociomens forsknings supplement*, 45(1): 4–17.
- Selberg, R. (2013). Nursing in times of neoliberal change. An ethnographic study of nurses' experiences of work intensification. *Nordic Journal of Working Life Studies*, 3(2): 9–35.
- Socialdepartementet (2015) *Godkännande av en överenskommelse om en förbättrad förlossningsvård och insatser för kvinnors hälsa*. Stockholm: Socialdepartementet. [<https://www.regeringen.se/4ae55d/contentassets/29d6bf47c7b94b1282bfbfc20303c3d9f/overenskomme-om-en-forbattrad-forlossningsvard-och-insatser-for-kvinnors-halsa.pdf>].
- Svensson, L.G. (2010) Professions, organizations, collegiality and accountability. I: L.G. Svensson & J. Evetts. (red.) *Sociology of professions. Continental and Anglo-Saxon traditions*. Göteborg: Daidalos.
- Vetenskapsrådet (2017) *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet [<https://www.vr.se/>]

download/18.2412c5311624176023d25b05/1555332112063/God-forskningssed_VR_2017.pdf].

Widerberg, K. (2002) *Kvalitativ forskning i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.

Forum

Möjligheter och svårigheter för kritisk forskning i socialt arbete

Tina Mattsson är socionom, genusvetare och docent i socialt arbete vid Socialhögskolan, Lunds universitet.

Kontakt: tina.mattsson@soch.lu.se

Inledning

En av de mest tummade och nedklottrade metodböcker jag har är ett gammalt exemplar av organisationsforskarna Mats Alvesson och Stanley Deetz (1999) *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Jag minns när jag läste den som doktorand, jag kände spänning och nyfikenhet. Alvesson och Deetz talade om den samhällsvetenskapliga forskningens kritiska potential och om målet att bedriva forskning som förmår ifrågasätta snarare än bekräfta, rubba snarare än fortplanta och blottlägga snarare än bevara (Alvesson & Deetz 1999 s. 13). Jag häpnade – och sveptes med. Var detta en möjlig vetenskaplig ambition? Jag kände å ena sidan igen tongångarna från de genusvetenskapliga studier jag bedrev parallellt med mina doktorandstudier, men jag kände inte igen mig i den vetenskapliga miljö jag befann mig i som doktorand inom socialt arbete. Där betonades att kvalitativ forskning (som var den metodologiska tradition jag rörde mig inom) utvecklade teorier och resultat genom gedigna empiriska studier, där data talade för sig själva och var det som visade vägen till teoretiska resultat (jfr Alvesson & Deetz 1999 s. 9). Teoretiska uppslag i studiers initialskede antogs generera alltför ensidiga tolkningar, med risk att inte kunna återspegla den verklighet de avsåg att belysa. Ambitioner att generera kunskap som kunde bidra till förändring uppfattades som politiska, förutbestämmande och styrande. Risken för så kallad bekräftelseforskning, där egna antaganden och intressen kom att gå

före vetenskaplig objektivitet och empiriskt grundade beskrivningar av "världen", ansågs stor om teorier användes för mycket eller om förändringsintresse var en del av forskningsambitionen. Forskning skulle generera teorier och begrepp, inte styras av dem. Jag kände mig förvirrad, eftersom jag var teoretiskt intresserad, ville undersöka den feministiska teorins användbarhet inom socialt arbete och dessutom gärna ville bidra till nya förståelser av det sociala arbetets praktik. Mina drivkrafter ifrågasattes som ovetenskapliga. När jag läste Alvesson och Deetz förstod jag att det fanns en samhällsvetenskaplig tradition inom vilken jag med mina forskningsambitioner och mitt genusvetenskapliga perspektiv kunde rymmas. Jag upplevde dock inte att denna tradition fanns inom forskningen i socialt arbete. Fortfarande, 20 år efter att jag påbörjade mina forskarstudier, upplever jag att den inte riktigt etablerat sig inom ämnet. Även om intresset för den definitivt ökat och en rad viktiga och intressanta studier genomförts (t.ex. Ekström 2016; Eliassi 2010; Herz 2012; Johansson 2006; Söderman 2019; Wikström 2007), stöter jag kontinuerligt på kollegor som i sin ambition att bedriva just kritisk forskning i socialt arbete upplever en akademisk ensamhet och brist på erkännande inom ämnet. Fler än jag tycks önska sig en tydligare kritisk forskningstradition i socialt arbete, inte minst önskar jag själv en starkare etablering av dess specifika konkretiseringar i form av genusvetenskapliga, postkoloniala, queer- och criperspektiv. Perspektiv som jag menar skulle möjliggöra en viktig kritisk och analytisk blick i förhållande till de sociala problem vi som forskare i socialt arbete intresserar oss för. De skulle bidra till angelägna analyser i ett globaliserat samhälle där den strukturella ojämlikheten ökar och där en nyliberal diskurs har tolkningsföreträde i förhållande till hur sociala problem förstås. Analyser som skulle kunna utmana de maktordningar som dessa ojämlikheter grundar sig i.

Det är mot den bakgrunden jag vill undersöka glappet mellan den kritiska forskningens vetenskapliga ambitioner och den forskningstradition jag är en del av som forskare i socialt arbete. *Mitt syfte är att diskutera hur vi kan förstå att den kritiska forskningstradition som Alvesson och Deetz defnierar haft svårt att etablera sig inom forskningsfältet socialt arbete i Sverige.* Jag gör det genom att utgå från de många likheter, men också skillnader, som finns mellan de båda forskningsområdena socialt arbete och genusvetenskap. Jämförelsen med genusvetenskapen ger exempel på ett forskningsområde som har många likheter med socialt arbete, båda är exempelvis vetenskapliga discipliner som i Sverige började utvecklas under 1980-talet, de är tvärvetenskapliga samt har kopplingar till politiska ambitioner om samhällsförändring. Som vetenskapligt ämne och forskningsfält har dock genusvetenskapen utvecklats i en tydligare kritisk samhällsvetenskaplig riktning. Jämförelsen gör att jag kan undersöka varför kritiska samhällsvetenskapliga perspektiv skulle kunna vara möjliga inom socialt arbete, men också varför de tycks ha haft svårt att etablera sig inom fältet. I min diskussion har jag tagit hjälp av texter som behandlar socialt arbete och genus-

vetenskap som forskningsområden och akademiska ämnen (t.ex. Brante 1987, 2003; Dellgran & Höjer 2006; Gothlin 1999; Nygren 2016; Smirthwaite 2005; Sunesson 2016). Jag har inte minst inspirerats av en äldre text skriven av en forskare i socialt arbete: Berit Sundström Grinups. Grinups (1999) diskuterar parallellerna mellan socialt arbete och feministisk forskning, något som bidragit till min förståelse av hur likheter och skillnader mellan dem kan förstås och hjälpt mig utforska varför den kritiska samhällsvetenskapliga traditionen är mer utvecklad inom genusvetenskapen än inom socialt arbete.

Jag inleder artikeln med att kort beskriva den kritiska samhällsvetenskapens ambitioner. Därefter tar jag mig an diskussionen om hur vi kan förstå den kritiska forskningens möjligheter och svårigheter i socialt arbete. Jag gör detta genom fyra avsnitt. I det första och andra redogör jag för framväxten av socialt arbete respektive genusvetenskap som forskningsområden och akademiska ämnen. I det tredje och fjärde beskriver jag de likheter som jag menar borde placera båda ämnena inom den kritiska samhällsvetenskapliga forskningstraditionen, men också de skillnader som delvis leder till områdenas olika förhållningssätt till den. Avslutningsvis för jag ett resonemang om hur närheten till praktikerfältet och en begränsad vetenskapskritisk diskussion genererar svårigheter att etablera kritisk forskning i socialt arbete. Jag börjar dock med att förklara vad jag menar med "socialt arbete som forskningsområde" och "genusvetenskaplig forskning".

Benämning av vetenskapliga fält

I artikeln förhåller jag mig å ena sidan till *forskningsområdet* och *forskningen i socialt arbete* och å andra sidan till den *genusvetenskapliga forskningen*. Var gränserna går för dessa områden samt vilken forskning som inkluderas och exkluderas i förhållande till dem är inte helt enkelt att definiera (se t.ex. Thurén 2003; Sunesson 2016). Socialt arbete och genusvetenskap som akademiska ämnen är dock relevanta kontexter för min diskussion; med socialt arbete som forskningsområde avser jag därför den forskning som bedrivs inom ämnet och vid landets olika institutioner för socialt arbete (jfr Dellgran & Höjer 2013). Med genusvetenskap och genusvetenskaplig forskning menar jag på liknande sätt den forskning som bedrivs inom ämnet genusvetenskap och vid landets genusvetenskapliga institutioner (Thurén 2003 s. 19; Högskoleverket 2007).

Kritisk samhällsvetenskaplig forskning

Vad är det då jag talar om när jag talar om kritisk samhällsvetenskaplig forskning, all forskning är väl i grunden kritisk? Jo, i alla fall i en bemärkelse. All vetenskap intar den kritiska utgångspunkten att inte godta påståenden utan noggrann kontroll av grunderna för dem. Vetenskap handlar om att skilja tillförlitlig kunskap från tro och föreställningar. Vetenskap bygger på ett kritiskt förhållningssätt både till vad vi tror oss

veta och till hur vi går till väga för att undersöka och beforska världen. Den kritiska blicken och det kritiska förhållningssättet grundas bland annat genom etablerade diskussioner om vad kunskap är och vad vi kan veta, av vetenskaplig metod och av utarbetade former för granskning av vetenskapliga resultat. Mot den bakgrunden är all forskning kritisk. Mycket samhällsvetenskaplig forskning har dessutom omfattande kritiska ambitioner vad gäller att bidra med nya förståelser och kritisk granskning av samhällsfenomen och samhällsinstitutioner. Inte minst finns i socialt arbete en lång och viktig tradition av att synliggöra miss- och maktförhållanden samt olika former av samhälls- och organisationsproblem (jfr Alvesson & Deetz 1999 s. 12). Den kritiska samhällsvetenskapliga forskning som Alvesson och Deetz (1999) lyfter fram vill dock nå längre än så. Med kritisk avses inom denna att rikta fokus mot sociala institutioner, ideologier och diskurser och att undersöka om och hur dessa inskränker människors fantasi, autonomi och beslutsfattande. I fokus är asymmetriska maktrelationer samt antaganden som tas för givna. Målet är att bedriva forskning som förmår ifrågasätta snarare än bekräfta det etablerade. Att bidra till att rubba snarare än fortplanta kulturella traditioner och konventioner. Forskningen blottlägger och demonstrerar spänningar i användningen av språket snarare än att bevara dess dominans. Tanken är också att uppmuntra meningsskiljaktigheter snarare än att utgå från samförstånd. Det övergripande målet är att rubba den rådande sociala verkligheten och bidra till frigörelse från eller motstånd mot det som dominerar eller hindrar människor från att fritt fatta beslut (Alvesson & Deetz 1999 s. 9, 13). Teori betonas som viktig för att förstå sociala fenomen och den fyller en funktion som "lins" snarare än som "spegel". Teorin hjälper oss att se och tänka om världen, snarare än att fungera som en representation av den (s. 44). Den är viktig för att just kunna blottlägga, ifrågasätta och rubba, och Alvesson och Deetz (1999) länkar samman den kritiska traditionen med bland annat Frankfurtskolan, postmodernismen, feministisk teori och vissa modernare former av marxism (s. 42). Den kritiska forskningen riktar inte bara den kritiska blicken utåt, utan också inåt, mot vetenskapen i sig. Forskaren förstås inte som betraktare eller beskrivare av hur världen är beskaffad, utan som delaktig i hur den beskaffas. Denna självkritiska vetenskapsteoretiska blick är en viktig grund för tanken om forskningens möjlighet att påverka och förändra, eftersom den genererar vetenskapligt ansvarstagande för antaganden som befäster och upprätthåller maktpositioner.

Alvesson och Deetz (1999) pekar alltså mot en forskningstradition som inte bara syftar till att undersöka, utan som också avser att förändra. Dessa ambitioner återfinns med tydlighet inom genusvetenskapen, men också inom exempelvis postkolonial, queer- och cripforskning. Den är dock enligt min erfarenhet mindre artikulerad i socialt arbete. Detta trots att socialt arbete är länkat till ett verksamhetsfält och till politisk aktivitet och trots att forskningsfältet exempelvis beskrivits i relation till uppdraget att bedriva studier av "sociala problem och åtgärder för att lösa dessa" samt bidra med

kunskaper som kan omsättas i "förebyggande åtgärder" och "praktiska verksamheter" (se Brante 1987 s. 39). En koppling som enligt mig borde skapa utrymme för en kritisk samhällsvetenskaplig grund. Det jag vill undersöka, med genusvetenskapen som jämförande exempel, är därför hur vi kan förstå att den kritiska samhällsvetenskapliga traditionen inte har en starkare tradition i socialt arbete. Låt mig börja med att ge en bild av socialt arbete och genusvetenskap som forskningsområden.

Praktikerfält och kunskapsbehov

Idén om en specifik kunskapsgrund för det sociala arbetet, det vill säga om ett socialt arbete med en egen forskningsbaserad kunskapsbas i stället för inhämtade kunskaper från näraliggande ämnen (som t.ex. sociologi och psykologi), grundades i Sverige under 1960-talet. Sedan tidigare fanns *Institutet för socialpolitisk och kommunal utbildning* i Stockholm, Göteborg och Lund, men nu grundlades socialhögskolorna och socionomtiteln. Socionomexamen blev likvärdig med andra akademiska examina och socialt arbete förtydligades som ämne och professionellt område. Utifrån det utvecklades idén om ett specifikt forskningsbaserat kunskapsområde för socionomer. Under 1970- och 1980-talen tillsattes professurer i ämnet och forskarutbildningar sjuöptes. Genom forskning och utbildning skulle socialarbetarnas professionella kompetens fördjupas och stärkas (Bäck-Wiklund 1993; Nygren 2016; Sunesson 2016).

I en bemärkelse kan forskningen i socialt arbete sägas ha utvecklats som ett svar på rop från fältet. Målet var att stärka socialarbetarprofessionen och att genom vetenskapligt baserad kunskap generera en möjlig socialarbetaridentitet som kunde hävda sig gentemot andra professioner. Socialarbetare och fackliga organisationer argumenterade med denna utgångspunkt för betydelsen av forskning. Parallellt fanns även ett generellt kunskapsbehov i samhället. Sociala problem behövde förklaras, förebyggas och lösas, vilket det inte minst fanns ett politiskt intresse för. Socialt arbete skulle byggas upp tvärvetenskapligt och fånga upp kunskaper från ämnen som var centrala för socionomutbildningen, exempelvis psykologi, sociologi, socialrätt, social metodik (Grinups 1999 s. 90; Nygren 2016 s. 134ff.).

Forskningsfältets tvärvetenskaplighet och koppling till praktikerfältet kan vara en förklaring till hur det förhållit sig till teori. Sociologen Thomas Brante (2003) har tydliggjort hur ämnet socialt arbete saknar egen teoretisk grund och därför behöver låna teorier från andra näraliggande ämnen, som exempelvis sociologi och psykologi (se t.ex. s. 158ff.), även om många diskussioner om teorier i och för socialt arbete har förts (se t.ex. Börjeson 1984; Swedner 1983). Spännvidden i ämnets teoretiska behov är dock stor, sociala problem behöver förklaras och förstås inom en rad olika områden och på flera olika nivåer. Det är inte enkelt att lyfta fram vilka teoretiker som varit och/eller är centrala för forskningen i socialt arbete, teorianvändningen är

alltför mångfacetterad (se t.ex. Brante 2003 s. 140ff., 158ff.; Dellgran & Höjer 2013 s. 107ff.). Även om det finns teoretiker som ofta används inom forskningen, skulle det sannolikt vara mycket svårt att generera en överenskommelse kring vilka teoretiker som utgör dess teoretiska kanon (jfr Brante 2003 s. 158ff.). Detta till trots menar jag att det finns ett antal namn som tenderar att lyftas fram som tongivande i förhållande till det sociala arbetets idétradition. Utmärkande för dem är att de egentligen inte refererar till en vetenskaplig tradition, utan snarare knyter an till praktikerfältet. Jane Addams och Mary Richmond, båda verksamma mot slutet av 1800-talet och centrala för att teoretisera kring praktiskt socialt arbete, lyfts ofta fram som förgrundsgestalter i tänkandet om socialt arbete (se t.ex. Meeuwisse & Swärd 2016 s. 34ff.; Soydan 1994). Teoretiskt har även Malcolm Paynes (2015) arbete om modern teoribildning för (praktiskt) socialt arbete kommit att fungera som något av ett standardverk. Gemensamt för samtliga är att fokus riktas mot hur socialt arbete kan ”utföras” mer än hur det kan analyseras. Samtligas starka koppling till praktiskt socialt arbete menar jag kan tjäna som en indikation på hur centralt verksamhetsfältet är för hur socialt arbete formuleras teoretiskt. Teori i socialt arbete handlar både om teori för det praktiska görandet och för vetenskapligt analytiskt arbete.

Kvinnorörelsen som påtryckare

I Sverige har genusvetenskapen sina rötter i den forskning som initierades av kvinnorörelsen under 1970-talet. Rörelsen påtalade att forskning om kvinnors livssammanhang behövdes, eftersom de tidigare osynliggjorts i både samhälle och vetenskap. Runt om vid landets universitet startade seminarieverksamheter och kurser om kvinnofrågor (Thurén 2003 s. 28). Målet var att utveckla teoretisk, praktisk, politisk och vetenskaplig kunskap om kvinnors levnadsvillkor. Det som initialt kallades kvinnoforskning, och som i dag kallas genusforskning, fokuserade på att synliggöra kvinnors villkor i jämförelse med det manliga kollektivets politiska, ekonomiska och sociala status. Forskningen visade att kvinnors situation var sämre än mäns, samtidigt som kvinnors och mäns livssammanhang var ömsesidigt beroende av varandra. Forskning kom successivt allt mer att ta fasta på just relationen mellan kvinnor och män och de samhälleliga maktstrukturer som påverkade denna, snarare än att ensidigt belysa kvinnors situation. Samhällets könsmonster blottlades genom empiriska studier och genererade en teoretisk diskurs som fokuserade på att förklara samhällets könsordning (Gothlin 1999 s. 14; Grinups 1999 s. 92–93; Thurén 2003 s. 21ff.).

Genusforskningen är i dag mångfacetterad och rymmer forskning med tydligt fokus på könsmaktsrelationer, men också forskning om kvinnor och män med betydligt mindre eller avsaknad av sådant fokus. Fältet inkluderar också exempelvis sexualitetsforskning, maskulinitetsforskning och queerstudier (Gothlin 1999 s. 13–14;

Thurén 2003 s. 19ff.). Fältet kan betraktas som väl etablerat vetenskapligt. Det har både professorer, forskarutbildningar samt kurser på grund- och avancerad nivå (Högskoleverket 2007).

Den internationella feministiska och genusteoretiska teoribildningen är central för fältet. Det finns en grundläggande feministisk teoretisk kanon som utvecklas och utvecklas genom en rad feministiska forskares arbeten. Exempelvis genom Sylvia Walbys, Shulamit Firestones, Cathrine MacKinnons och Gayatri Chakravorty Spivaks diskussioner som ger olika perspektiv på och förståelser av könsmaktsfrågor. Det finns också en rad centrala vetenskapskritiska arbeten som formulerar feministiska vetenskapspositioner, exempelvis av Dorothy Smith, Sandra Harding, Patricia Hill Collins och Donna Haraway. Bara för att nämna några. Det teoretiska feministiska fältet utvecklas kontinuerligt. Under de senaste åren har teoriutveckling drivits av exempelvis Judith Butler, Karen Barad och Sara Ahmed. Påtagligt är att inom det genusvetenskapliga fältet finns teoretiska verk och pågående teoretiska diskussioner som är både samhälls- och vetenskapskritiska. Det är svårt att se att det finns motsvarande teoretiska kanon inom forskningsfältet socialt arbete, något jag indikerat ovan och återkommer till. Först ska jag dock stanna upp och lyfta fram den likhet som finns i hur de båda fälten relaterar till demokratiska grunder och strukturell förändring.

Demokratiska grunder och strukturell förändring

Både forskningsområdet socialt arbete och genusvetenskapen är alltså sprungna ur politiska och ideologiska rörelser, något som också gör att båda är sammanlänkade med politiska ambitioner och grundläggande demokratiska antaganden. Grinups (1999) påpekar att ett uttryck för det sociala arbetets politiska och demokratiska förankring är socialtjänstlagen. Den ger ett tydligt uttryck för en politisk och demokratisk inramning för många av det sociala arbetets praktiska verksamheter där människors sociala och ekonomiska trygghet ska främjas såväl som jämlikhet i levnadsvillkor (s. 94; se även Brante 2003 s. 163ff.). Även de etiska riktlinjer som formulerats för socio-nomer återspeglar liknande värderingar om människors lika värde (t.ex. SSR 2017). Dessa grunder påtalas som särskilt viktiga för socialt arbete i dag, eftersom samhället präglas av ökade ojämlikheter och individualiserad förståelse av sociala problem (se t.ex. Dahlstedt & Lalander 2018 s. 20). Även om forskningen i socialt arbete givetvis inte styrs av varken socialtjänstlagen eller de professionsetiska koderna, innebär kopplingen till det praktiska verksamhetsfältet att forskningen förväntas bidra med kunskap till detta praktiska förändringsarbete (jfr Nygren 2016 s. 134ff.). På liknande sätt kan den genusvetenskapliga forskningen länkas till politiska och demokratiska ambitioner som formuleras bland annat i diskrimineringslagen och jämställdhetspolitiken (jfr Grinups 1999 s. 94). För båda forskningsområdena finns alltså en koppling

till ideologiska, politiska och demokratiska grunder som tar avstamp i mål om jämlikhet och jämställdhet. En viktig skillnad är att i förhållande till socialt arbete finns en konkret handlingsarena genom yrkesverksamma socionomer och verksamhetsfältet, där kunskap kan omsättas och praktiseras. Den genusvetenskapliga forskningen har inte haft ett motsvarande fält, även om vi på senare år sett en framväxt av exempelvis genus- och jämställdhetskonsulter. De kan återfinnas som privata aktörer men också som kommunalt anställda verksamhetsutvecklare med inriktning mot exempelvis jämställdhet och likabehandling inom socialtjänsten. De båda forskningsfälten kan alltså i dag ibland mötas på praktikerfältet. Värt att uppmärksamma är att när forskningen i socialt arbete etablerades uppfattades närheten till praktikerfältet som något av en utmaning. En av dem som diskuterade detta var Margareta Bäck-Wiklund (1993), forskare i socialt arbete, som påtalade att anknytningen till fältet riskerade att skapa identitetsproblem för forskarna samt leda till påtryckningar från fältet – något som kunde göra forskningen och forskarna mindre kritiska (t.ex. s. 12, 29). Grinups (1999) såg på liknande sätt problem och påpekade att närheten kan generera teorilöshet och en okritiskhet mot de system som beforskas (s. 91).

Ytterligare en likhet mellan områdena, grundad i de ideologiska utgångspunkterna, är intresset för strukturella samhällsaspekter. Den genusvetenskapliga forskningen har fokus mot strukturell ojämlikhet mellan könen och avser att bidra med kunskap som förmår förändra dessa förhållanden. Socialt arbete utgår på delvis liknande sätt mer eller mindre explicit från idéer om ett klassamhälle med ojämlik fördelning av resurser, social utslagning, marginalisering och utsatthet. En central del av forskningen inom fältet berör på olika sätt hur samhället som system skapar utsatthet och ojämlikhet. Jag menar att ett sätt att förstå både det praktiska sociala arbetet och forskningen i socialt arbete är att de utgår från en idé om att bidra till att utjämna ojämlikheter i människors levnadsvillkor (Brante 1987 s. 39; Nygren 2016). Det innebär i en mening ett intresse för strukturella nivåer och strukturell samhällsförändring.

Inom båda forskningsområdena finns alltså ett fokus mot att vetenskapligt bidra till att utveckla förklarings- och förståelsemodeller om samhällets medverkan till enskilda människors livssituation. Utgångspunkten i socialt arbete har ofta varit att fånga sociala problem på flera olika nivåer, men som Grinups (1999) påpekar redan under sent 1990-tal finns en risk att samhällsnivån försvinner i analyserna (s. 95ff.). Under senare år kan detta sägas ha konkretiserats genom den allt starkare betoningen på att utveckla evidensbaserade metoder som ofta har individinriktat fokus. Inom genusvetenskapen är den strukturella nivån mer explicit uttalad genom ämnets fokus på ojämlikheten mellan könen. Det förankras också genom teoribildning som på ett eller annat sätt utgår från förståelser av kön som en maktstruktur (Thurén 2003 s. 20). Historikern och genusvetaren Sara Edenheim (2018) har dock kritiserat den svenska genusvetenskapliga forskningen för att bli allt mer identitetspolitisk snarare

än att utgå från centrala frågor om makt och strukturell ojämlikhet, något hon menar gör att ämnet riskerar att tappa sitt centrala fokus. Det är alltså möjligt att både socialt arbete och genusvetenskapen i dag tappat fokus mot synliggörande och problematisering av strukturell ojämlikhet och förtryck, och att därmed båda tar (ännu) ett steg bort från den kritiska samhällsvetenskapliga traditionen.

Med eller utan vetenskapskritik

En påtaglig skillnad mellan forskningen i socialt arbete och genusvetenskapen är deras olika förhållningssätt till vetenskapen. Medan den genusvetenskapliga forskningen har en lång tradition av att vara vetenskapskritisk, menar jag att motsvarande tradition inom socialt arbete inte är lika tydlig. Genusvetenskapen har genom centrala feministiska teoretiker skrivit in sig i och bidragit till den kritiska vetenskapliga traditionen. Exempelvis har feministiska teoretiker problematiserat vetenskapens möjligheter att generera forskning som är opartisk, neutral och objektiv (se t.ex. Haraway 1988; Harding 1986; Smith 1999). Därmed har de också utvecklat en vetenskapsteoretisk position som möjliggör en förening mellan det vetenskapliga och det samhällsförändrande projekt de vill driva. Motsvarande vetenskapliga diskussioner är svåra att finna inom socialt arbete där få metodologiska eller vetenskapsteoretiska diskussioner egentligen förts. Metodböcker som varit och är viktiga har förvisso publicerats både av och för forskare i socialt arbete (t.ex. Eliasson 1987; Jönson 2010; Meeuwisse, Swärd, Eliasson-Lappalainen & Jacobsson 2008), men få av dem ansluter sig tydligt till en kritisk tradition. Ett undantag är Rosmari Eliassons,¹ forskare i socialt arbete. Hon gör i sin bok *Forskningsetik och perspektivval* en ansats till en kritisk position genom att definiera att forskningens funktion "kan eller bör vara att bidra till förändring och utveckling" (Eliasson 1987 s. 99), men utvecklar dock inte resonemanget mycket mer än så. Brante (1987) visar också att det under ämnets initiala formering fanns en vetenskapskritisk ådra hos de första professorerna i socialt arbete. Flera av dem problematiserade exempelvis vetenskapens värdeimpregnering och idealet om forskarens objektivitet och neutralitet (s. 51). Dessa kritiska tankegångar hade definitivt kunnat bli en grogrund för mer vidareutvecklade kritiska diskussioner. Några mer utvecklande resonemang om detta är dock svåra att finna inom socialt arbete. Det är också värt att uppmärksamma att även om det tycks ha funnits en bred förståelse av vetenskap och ett kritiskt förhållningssätt gentemot vetenskapliga ideal om objektivitet och neutralitet, så tycks denna förståelse också ha haft sina gränser. Viss vetenskap tycks trots allt ha förståtts som mer problematiskt värdeimpregnerad än annan. Så sent som i början av 2000-talet är det uppenbart att gränsen mellan

1 Sedermera Eliasson-Lappalainen.

vetenskap och politik är viktig att dra för flertalet av de dåvarande professorer i socialt arbete som sociologen Thomas Brante (2003) intervjuade i syftet att undersöka ämnets innehåll och utveckling. Flera av de som intervjuades uppfattade feminism som en problematisk vetenskaplig position (s. 163ff.). Med tanke på fokus i den här artikeln är det naturligtvis en viktig pusselbit för att förstå den kritiska forskningens position inom socialt arbete. Frågan är hur långt en vetenskapskritisk diskussion hade kunnat nå i socialt arbete, om betydelsen av att tydliggöra gränsen mellan det vetenskapliga och icke-vetenskapliga trots allt var så angelägen att dra, och när den gränsen så tydligt drogs och uteslöt en av de mest etablerade kritiska samhällsvetenskapliga forskningspositionerna.

Att våga vara en kritisk vetenskap

Likheterna mellan forskningsfältet socialt arbete och genusvetenskapen är alltså flera. Båda relaterar till praktiska fält samt härrör från politiska och ideologiska rörelser: det sociala arbetet och kvinnorörelsen. De inkluderar samhällsförändrande ambitioner, det vill säga har i mer eller mindre bemärkelse emancipatoriska syften, något jag menar skulle kunna bana väg för en tydligare etablering av den kritiska forskningstraditionen som Alvesson och Deetz (1999) förespråkar också i socialt arbete. Samtidigt finns konkreta olikheter i hur områdena positionerat sig och utvecklats, något som skapar skilda förutsättningar för deras möjlighet att som vetenskaper knyta an till den kritiska traditionen. En påtaglig skillnad är hur vetenskapsteoretiska diskussioner förts inom fälten. Medan genusvetenskapen utvecklat en vetenskapsteoretisk och metodologisk diskussion som möjliggör en kritisk positionering, saknas egentligen sådana diskussioner i socialt arbete. Avsaknaden av en problematisering av traditionella vetenskapliga ideal om objektivitet och krav på frikoppling från värderingar, gör att forskningen igen och igen tvingas hantera en balansgång mellan att å ena sidan vara sammanlänkad med ambitioner om förändring och utveckling och å andra sidan kunna passera som objektiv och värderingsfri – en kombination som den traditionella akademien inte ser som möjlig, utan ovetenskaplig (jfr Brante 1987 s. 31). Genom att genusvetenskapen utvecklat en vetenskapskritisk tradition som tydliggör hur all forskning, inte bara den som har förändringsambitioner, är påverkad av sina teoretiska utgångspunkter och forskarens positioner, kan de problematisera sådana antaganden om vad vetenskap är och kan vara. Den möjliggör därmed en position där vetenskap och förändringsambitioner kan förenas, vilket gör det möjligt att bedriva kritisk samhällsvetenskaplig forskning.

Det kan vara så att genusvetenskapen haft hjälp av att i grunden vara en uttalat normativ vetenskap, som vill förändra samhällets könsojämlikhet. Socialt arbete har inte riktigt haft motsvarande artikulerade ambitioner att utvecklas kring.

Genusvetenskapen har genom sin normativitet förenats kring ett nav som kretsar runt könsordningen i samhället och förståelsen av att kön konstrueras socialt och kulturellt på individ-, organisations- och samhällsnivå. Den förenas också genom antaganden om att vetenskapen inte står fri från maktordningar eller könsgöranden (jfr Thuren 2003 s. 19–20). Detta kan antas ha bidragit till egen teoriutveckling och vetenskapskritiska diskussioner. Socialt arbete skulle på liknande sätt kunna definieras som en normativ vetenskap, med en vilja att påverka (klass)ojämlika samhällsförhållanden. Det sammanhållande inom socialt arbete har dock snarare varit det empiriskt breda område som beforskas (som är svårt att definiera [jfr Sunesson 2016] men som slarvigt kan beskrivas som sociala problem och socialt arbete). Drivkraften för att teoriutveckling och vetenskapskritik har kanske därmed också varit svagare?

Det kan också vara närheten mellan forskningsområdet och verksamhetsfältet socialt arbete som genererar en försiktighet bland forskare vad gäller att positionera sig tydligt inom den kritiska traditionen. Att just närheten till fältet kanske genererar behov av gränssättning mot det som riskerar att uppfattas som ovetenskapligt. Närheten till fältet har funnits som en rädsla inom ämnet och har påtalats som en risk för att forskare förlorar distans, objektivitet och forskaridentitet (jfr Brante 1987 s. 30ff., 2003 s. 163ff.; Bäck-Wiklund 1993 s. 29; Grinups 1999 s. 91). Medan genusvetenskapen och den kritiska forskningen satt sig på tvären och problematiserat sådana misstänkliggöranden om ovetenskaplighet, är mitt intryck att socialt arbete i stället försökt leva upp till traditionella vetenskapliga ideal. Detta genom att bland annat ta avstånd från samhällsförändrande (politiska) ambitioner. Kanske är det också det som generat ett visst avståndstagande mot feministisk positionering inom socialt arbete? Om feminism inte uppfattas som vetenskapligt möjlig, vilket tycks ha varit fallet inom socialt arbete (jfr Brante 2003 s. 164ff.), blir den svår att släppa in i fältet eftersom den skapar en risk för att tappa vetenskaplig legitimitet. Kanske gäller samma tveksamhet andra kritiska perspektiv, som exempelvis de redan nämnda postkolonialistiska queer- och criptraditionerna.

Jag menar dock att socialt arbete som forskningsområde skulle tjäna på att utveckla en tydligare kritisk samhällsvetenskaplig tradition och genom att föra kritiska vetenskapsteoretiska diskussioner. Det skulle möjliggöra en starkare vetenskaplig positionering och en kritisk blick på de problem vi beforskar. En ökad användning av de kritiska ramverk som genusvetenskap, postkolonialism och queer- och criptraditionerna erbjuder, skulle göra det möjligt att analysera sociala problem i förhållande till strukturell ojämlikhet relaterad till kön, sexualitet, klass, etnicitet, funktion och ålder. Det skulle generera angelägen kunskap med kapacitet att bidra till ett mer jämlikt och rättvist samhälle.

Referenser

- Alvesson, Mats & Deetz, Stanley (1999) *Kritisk samhällsvetenskaplig metod*. Lund: Studentlitteratur.
- Brante, Thomas (1987) Konstitueringen av nya vetenskapliga fält. Exemplet forskning i socialt arbete. *Sociologisk forskning*, 24(4): 30–60.
- Brante, Thomas (2003) Konsolideringen av nya vetenskapliga fält. Exemplet socialt arbete. I: Högskoleverket. *Socialt arbete. En nationell genomlysning av ämnet*. Högskoleverkets rapportserie 2003:16R: 135–197.
- Bäck-Wiklund, Margareta (1993) *Vetenskap och politik i socialt arbete*. Rapport 1993:8. Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Börjeson, Bengt (1984) *Om socialt arbete som kunskapsområde*. Umeå universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Dahlstedt, Magnus & Lalander, Philip (2018) Inledning. I: Magnus Dahlstedt & Philip Lalander (red.) *Manifest för socialt arbete. För ett socialt arbete i tiden*. Lund: Studentlitteratur.
- Dellgran, Peter & Höjer, Staffan (2006) "Pluralism på gott och ont? Om forskningen och den akademiska kunskapsproduktionen i socialt arbete. I: Meeuwisse, Anna, Sunesson, Sune & Swärd, Hans (red.) *Socialt arbete: En grundbok*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Dellgran, Peter & Höjer, Staffan (2013) Kunskapsbildning som praktik och politik. Om socialt arbete som forskningsämne. I: Björn Blom, Stefan Morén & Lennart Nygren (red.) *Kunskap i socialt arbete. Om villkor, processer och användning*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Edenheim, Sara (2018) Den goda viljans feminism. En kritisk analys av ett paradigm. *Genusvetenskaplig tidskrift*, januari.
- Ekström, Veronica (2016) *Det besvärliga våldet. Socialtjänstens stöd till kvinnor som utsatts för våld i nära relationer*. Linköping: Linköping studies in art and science, no 689.
- Eliassi, Barzoo (2010) *A stranger in my homeland. The politics of belonging among youth people with Kurdish backgrounds in Sweden*. Sundsvall: Mittuniversitetet, Institutionen för socialt arbete.
- Eliasson, Rosmari (1987) *Forskningsetik och perspektivval*. Lund: Studentlitteratur.
- Gothlin, Eva (1999) *Kön eller genus?* Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforskning.
- Grinups, Berit Sundgren (1999) Har ämnet socialt arbete och feministisk forskning något gemensamt? I: Margareta Bäck-Wiklund & Lennart Nygren (red.) *Vetandets villkor. Socialt arbete som kunskapsområde*, 89–100. Umeå universitet/Göteborgs universitet.
- Haraway, Donna (1988) Situated knowledge. The science question in feminism and the privilege of partial perspective. *Feminist studies*, 14(3): 575–599.
- Harding, Sandra (1986) *The science question in feminism*. Milton Keynes: Open University Press.
- Herz, Marcus (2012) *Från ideal till ideologi. Konstruktioner av kön och etnicitet inom socialtjänsten*. Örebro universitet: Örebro Studies in Social Work 13.
- Högskoleverket (2007) *Utvärdering av ämnet genusvetenskap vid svenska universitet och högskolor*. Rapport 2007:17R.
- Johansson, Helena (2006) *Brist på manliga förebilder. Dekonstruktion av en föreställning och en praktik*. Skriftserie 2006:4. Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete.
- Jönson, Håkan (2010) *Sociala problem som perspektiv. En ansats för forskning och socialt arbete*. Malmö: Liber.
- Meeuwisse, Anna & Swärd, Hans (2016) Vad är socialt arbete? I: Anna Meeuwisse, Hans Swärd, Sune Sunesson & Marcus Knutagård (red.) *Socialt arbete. En grundbok*, 29–76. Stockholm: Natur & Kultur.
- Meeuwisse, Anna, Swärd, Hans, Eliasson-Lappalainen, Rosmari & Jacobsson, Katarina (2008)

- Forskningsmetodik för socialvetare*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Nygren, Lennart (2016) Socialt arbete i praktik, forskning och utbildning. I: Anna Meeuwisse, Hans Swärd, Sune Sunesson & Marcus Knutagård (red.) *Socialt arbete. En grundbok*, 128–145. Stockholm: Natur & Kultur.
- Payne, Malcolm (2015) *Modern teoribildning i socialt arbete*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Smith, Dorothy (1999) Woman's perspective as a radical critique of sociology. I: Helen E. Longino & Evelyn Fox Keller (red.) *Feminism and science*, 17–27. Oxford: Oxford University Press.
- Smirthwaite, Goldina (2005) Genusvetenskap. Vad är det för ämne egentligen? I: Gunnel Forsberg & Cristina Grenholm (red.) ... *och likväl rör det sig. Genusrelationer i förändring*. Karlstad: Karlstad University Press.
- Soydan, Haluk (1994) *Det sociala arbetets idéhistoria*. Lund: Studentlitteratur.
- SSR (2017) *Etik i socialt arbete. Etisk kod för socialarbetare*. Akademikerförbundet SSR. Internetkälla 2019-12-17: https://akademssr.se/sites/default/files/files/etik_och_socialt_arbete_2017_w.pdf
- Sunesson, Sune (2016) Socialt arbete som internationellt forskningsområde. I: Anna Meeuwisse, Hans Swärd, Sune Sunesson & Marcus Knutagård (red.) *Socialt arbete. En grundbok*, 146–159. Stockholm: Natur & Kultur.
- Swedner, Harald (1983) *Socialt arbete. En tankeram*. Lund: Liber.
- Söderman, Emma (2019) *Resistance through acting. Ambivalent practices of the no border musical*. Lund university, Lund dissertation in social work.
- Thurén, Britt-Marie (2003) *Genusforskning: Frågor, villkor och utmaningar*. Vetenskapsrådet. Stockholm.
- Wikström, Hanna (2007) (O)möjliga positioner. Familjer från Iran & postkoloniala reflektioner. Skriftserien 2007:2. Göteborgs universitet, Institutionen för socialt arbete.

Forum

En dialog om kolonialitet och socialt arbete som akademiskt ämne

Lena Sawyer är docent i socialt arbete och universitetslektor vid Institutionen för socialt arbete, Göteborgs Universitet.

Hanna Wikström är docent i socialt arbete och universitetslektor vid Institutionen för socialt arbete, Göteborgs Universitet.

Adrián Groglopo är lektor i socialt arbete och universitetslektor vid Institutionen för socialt arbete, Göteborgs Universitet.

Maimuna Abdullahi är doktorand vid Institutionen för socialt arbete, Göteborgs Universitet.

Kontakt: lena.sawyer@socwork.gu.se

Inledning

Vad kan förståelsen av begreppen *kolonialitet*, *epistemicide* och *locus of enunciation* innebära i och för socialt arbete? Under några veckor i januari 2020 diskuterade vi – fyra akademiker med olika ingångar, bakgrunder och positioner inom universitetet – detta genom en kollaborativ skrivprocess. Vi hörsammar Satu Ranta-Tyrrkö (2011) uppmaning om att det är hög tid för postkoloniala analyser (även) i socialt arbete. I sin text lyfter Ranta-Tyrrkö hur de nordiska länderna varit en del av den europeiska kolonialismens expansionistiska ambitioner. Det tysta och uttalade stödet för och deltagande i produktionen av koloniala världsbilder, kunskap för legitimering av kolonial exploatering och ackumulering av kapital gör de nordiska länderna till en konkret och relevant del av det europeiska koloniala projektet och dess strukturer. I detta sammanhang, menar Ranta-Tyrrkö, är det viktigt att rannsaka och kontextualisera hur det sociala arbetets fält påverkats av sådana kunskaper, strukturer och relationer.

I texten har vi börjat där vi står och jobbat med att lägga lager till lager i ett kritiskt och reflexivt samtal mellan oss, ett antal teoretiska begrepp och det sociala arbetet så som vi förstår dem. Textens inledning är gemensam, medan resterande delar skrivits fram i dialogform. Vi har olika erfarenhet från socialt arbete och aktivism. När vi skriver, gör vi det utifrån dessa erfarenheter och utifrån våra positioner och erfarenheter som lärare, forskare, doktorander och före detta studenter. Våra reflektioner i texten är både anspråkslösa, anspråksfulla och ansvarsutkrävande. Efter en stundtals både stökig, lustfylld och frustrerande process kom vi att utgå från tre centrala begrepp: *kolonialitet*, *locus of enunciation* och *epistemicide*. Texten är strukturerad i enlighet med tre övergripande teman: *locus of enunciation* – att positionera kunskapande, en vidareutveckling av för oss centrala begrepp, samt *kolonialitet* och *socialt arbete*. Vi inleder nedan med korta orienterande definitioner av de tre centrala begreppen, vilka sedan fördjupas vidare i texten.

Begreppet *locus of enunciation* har vi hämtat från Walter Mignolo (1999). Det innebär för oss de platser och erfarenheter där skapande av vår förståelse av världen och oss själva blir till och uttrycks. Med det tar vi fasta på att visa att vi tänker och skriver från tids- och rumsmässigt specifika sammanhang och geopolitiska platser, med specifika erfarenheter inhysta i olika kroppar och språk. Kontexten är en kolonialt designad global kapitalism. Att begreppsliggöra sådana utgångspunkter blir ett sätt att synliggöra dominerande kunskapsparadigm: visa på förkroppsligad kunskap snarare än att tala genom (den enda) rösten från ingenstans.

Begreppet *kolonialitet* refererar till hur dominans etableras genom makt sprungen ur europeisk kolonialism (Quijano 2000b). Makten utövas genom social klassificering i form av raskategorier där kolonialiserade människor och territorier underordnas. Detta koloniala mönster uppstår också organisering av arbete och kapital lokalt och globalt. Kolonialismens exploaterings- och avhumaniseringsprocesser ses utifrån detta som en kontinuitet snarare än som avslutade. Koloniala band, strukturer och processer ses alltså som aktuella och som en realitet trots att många historiskt formella koloniala band har upplösts (vissa så sent som på 1980-talet). Ett begrepp som är nära sammankopplat med *kolonialitet* och *locus of enunciation* är *epistemicide*, alltså kunskapsmord (Mignolo 2013; de Sousa Santos 2016). Det syftar till hur kunskapsgörande till både form och innehåll är centralt för koloniala dominansprocesser. Det här sättet att se och göra kunskap har medfört (medför) att en diversitet av kunskapsformer och förståelser sprungna ur de kolonialiserade delarna av världen aktivt suddas bort. Därmed trängs mångfalden av former för vetande och vetandets grunder undan. Förtryckta och marginaliserade gruppers kamp, världsuppfattningar och överlevnad undergrävs, ifrågasätts och ses som illegitima eller omoderna i den västerniserade blicken. Begreppen vidareutvecklas i dialogen nedan som inleds med att vi skisserar våra respektive utgångspunkter.

Locus of enunciation: positionering av kunskapande

Hur och när kom vi till en förståelse av kolonialitet och socialt arbete?

Lena Sawyer: Mina första möten med socialt arbete handlar om hur jag hörde mina grannar och släktingar prata om matkuponger och att få sin månatliga utbetalning från sociala myndigheter. Diskussionerna rörde vad som kunde och inte kunde köpas med dessa, väntan på att de skulle komma, hur de var tvungna att spara, glädjen när de kom och inte minst skammen och strategierna för att dölja att vara en mottagare av ekonomiskt stöd. Men jag lärde mig också om socialt (förändrings)arbete genom att delta inom olika sociala rörelser, idéburna organisationer, statliga verksamheter och genom social mobilisering. Begreppsmässigt kom min förståelse av kolonialitet att få en annan innebörd genom studier i ämnet kulturantropologi i USA och sedan som undervisande lärare i socialt arbete i Sverige de senaste 20 åren. Inom akademien mötte jag begrepp och tolkningsramar som både bekräftade och utvidgade den kunskap jag redan hade med mig, men jag mötte också begrepp och tolkningsmodeller som hotade att förvränga den, och som jag upplevde som våldsamt. Med det menar jag att jag känner igen mig i Saidiya Hartmans (2018 s. 220) beskrivning av svarta amerikanska kvinnors möte med offentliga historiska arkiv inom socialt arbete som ett möte med "the sociological imagination that could only ever recognize her as a problem".

Hanna Wikström: Jag är uppväxt i norra Sverige och bär med mig en rik flora av erfarenheter av rasism mot bland annat Tornedalingar, samer, romer, finska och turkiska arbetskraftsinvandrare, men tillhör inte själv någon av dessa grupper. Jag bär också med mig erfarenheten av norra Sverige som periferi (där solen alltid verkade lysa bara i Stockholm). När jag började forskarutbildningen i socialt arbete var det därför med den redan bestämda uppfattningen att sparka uppåt.

Men, jag är inte säker på att jag riktigt begripit vad socialt arbete är. Anledningar är ämnets tvärvetenskaplighet och bredd, liksom spänningen mellan det som kallas "fältet" och akademien – men även de många olika sätten att arbeta inom och betrakta socialt arbete. Enligt internationella definitioner ses fältet socialt arbete som en praktikbaserad profession och akademisk disciplin som bland annat ska verka för social förändring, mänskliga rättigheter och social rättvisa (IASSW, IFSW). Det finns en uppmaning om *commitment to action* och att inkludera historiska processer för att förstå hur sociala, politiska och ekonomiska ojämlikheter skapats och skapas. Jag ser koloniala processer som centralt för att förstå dessa sociala skeenden. Därför väcker definitionerna samtidigt frågor om hur imperativen om social förändring bärs upp, på vems villkor, på bekostnad av vad och vilka historiska och andra implikationer av makt som ligger i begreppen själva? I

hur stor utsträckning gömmer sådana begrepp och ansatser lika mycket som de manar till handling genom att till exempel anta att "mänskliga rättigheter" kan och bör uttolkas av dem som inte själva far(it) illa i de processer man försöker åtgärda? Under mina år i socialt arbete, under forskarutbildningen och efteråt har jag kommit att förstå socialt arbete som ett motståndets praktik med beredskap att spåra och agera på ojämlikhet, förtryck och epistemiskt våld.

Adrián Groglopo: Det dekoloniala tänkandet och praxis är i grunden de kolonialiserades historiska bidrag sedan 1492 till att skapa en förståelse om kolonialismens centrala ontologiska och epistemologiska projekt av den moderna kapitalismen. Min egen ingång till detta tänkande går tillbaka till mitt avhandlingsprojekt. Även om jag tidigare hade varit i kontakt med bland annat Mignolos och Enrique Dussels arbeten, var min ingång till frågor om ras, rasism och kolonialism mer av den postkoloniala skolan och av den anglosaxiska teoribildningen *critical race theory*. Under en period av intensiv inläsning av latinamerikansk marxism – från José Carlos Mariateguis texter (1920-talet) till Latinamerikas *beroendeskolan* (mellan 1950- och 1970-talen) – kom jag i kontakt med Quijanos texter. Där öppnades vägen till den dekoloniala skolan som i Latinamerika startades under 1990-talet och som i Sverige och resten av Europa inte hade särskilt stort gehör. Min avhandling behandlade frågan om kapitalinvesteringar från det globala nord till det globala syd (exemplifierat av Latinamerika), det vill säga global kapitalism reglerad av koloniala mönster. För att förstå vad som försiggick i Latinamerikas historia och nuvarande nykoloniala processer iscensatt genom transnationella företags appropriering av naturresurser, behövde jag ett annat sätt att förstå och teoretisera kapitalismen och kolonialismen än det postkoloniala och kritiska rasstudier kunde erbjuda. För min del var den västerländska marxismens betoning på ekonomistisk tolkning och renodlad teori om kapitalism inte tillräcklig för att förstå kolonialismens påverkan på dagens politiska och ekonomiska ojämlikheter i världen.

Maimuna Abdullahi: Diskussionen som uppstod vid examination av min C-uppsats vid socionomprogrammet 2012 var startskottet för min orientering i dekoloniala perspektiv då jag lämnades med frågan: Kan rasismen och spåren av kolonialismen vara så här tydligt ringande? Det verkade nämligen som att min studiekamrats finska och min somaliska bakgrund på något vis befläckade vår möjlighet att analysera hur rasstereotyper reproduceras i de dokument vi studerat. Kunde vi möjligtvis ha tolkat in för mycket i det som kunde utläsas? Möjligheten finns alltid. Men hur kommer det sig att bristande referensramar eller bristande erfarenheter av kolonialismens spår inte betraktas som ett tillkortakommande, väcker "misstankar" – eller åtminstone ses som en begränsning – för dessa kroppars

kunskapsanspråk? Det var då som termer som *locus of enunciation* och *kolonialitet* aktualiserades för mig. Det var inte förrän 2016 som jag fick en större förståelse för betydelsen av kolonialitet. Jag deltog i sommarskolan *Critical Muslim Studies: Decolonial Struggles and Liberation Theologies* i Granada. Utgångspunkten för sommarskolan var att synliggöra hur historiska parallellprocesser som kolonialiseringen av Granada (Al-Andalus) och kolonialiseringen av *Las Americas* lade grunden för en ny världsordning, och vars spår vi kan se i hur våra samhällen organiseras i dag. Även om jag fortsatte mina studier efter socionomexamen, så var det inte i akademien jag utforskade de frågorna. Det var genom mitt arbete med social mobilisering i det civila samhället som frågorna var högaktuella: växande "förortsrörelser" som diskuterade vad det innebär att vara *jordens fördömda*, arvet av kolonialismen i Sverige och globalt och vilka visioner om social, politisk och ekonomisk jämlikhet som är möjliga i ett land där rasism, men sällan några rasister, finns. Diskussionerna fördes inte bara inom civilsamhället, utan även med forskare. Det kan ha varit det som gav mig hoppet om att ändå inte helt ge upp hoppet om akademien och slutligen – även om ambivalent – söka mig till forskarutbildningen.

Maktens kolonialitet, lines of flight och epistemicide

Hur påverkar våra olika ingångar och utgångspunkter våra förståelser av begreppen?

Adrián Groglopo: Den dekoloniala skolan har sin grund i karibisk och latinamerikansk teoribildning. Den kommer från intellektuella i Karibien och Latinamerika som tänkt kapitalism, imperialism, kolonialism och modernitet från *a locus of enunciation* (den geopolitiska och kroppspolitiska kunskapsposition från vilken människor talar) i den geopolitiska position dessa regioner befunnit sig i sedan de kolonialiserades av Europa. Quijanos (2000a) begrepp *maktens kolonialitet* förklarar kolonialismens arv i samtiden och kom att bli utgångspunkten för det som benämns *Modernitets/kolonialitetsgruppen*. Maktens kolonialitet innebär för Quijano (ibid. s. 1) ett sätt att belysa "den sociala och universella klassificeringen av världens befolkning genom idén om ras" från den koloniala eran till modern tid. Den möjliggör maktens strukturer, kontroll och hegemoni som uppstod vid erövringen av Amerika och upprätthållits till modern tid. Maktens kolonialitet konfigurerar, enligt Quijano, alla områden av social existens, som arbete, produktion, reproduktion, kön och genus, subjektivitet och ledarskap. Kolonialitet och modernitet är, på så sätt, två sidor av samma mynt.

Lena Sawyer: Ett annat centralt begrepp för förståelse av kolonialitet och socialt arbete är *epistemicide* (de Sousa Santos 2016). Begreppet lyfter fram hur utbildningsinstitutioners kunskapande har varit centralt för kolonialitet, där vissa begrepp, världsuppfattningar och förståelser premieras som kunskap samtidigt som andra kunskapsformer görs illegitima och aktivt suddas bort. Begrepp som *epistemicide* skänker ett erkännande av erfarenhet som studenter och lärare som tillhör marginaliserade grupper upplever i möte med utbildningsinstitutioner. Begrepp som *epistemicide* kan erbjuda en *linje av flykt* från ett eurocentriskt kunskapssystem och ge bekräftelse åt de erfarenheter och kunskapsformer vi bär med oss in i dessa utbildningsinstitutioner. Med det menar jag en förståelse för hur vissa modeller, begrepp och framskrivningar som används inom socialt arbete, om oss och våra familjer, är skapade ur koloniala förståelser. Det bidrar till förtryck, marginalisering och stigmatisering.

Maimuna Abdullahi: Jag ser begreppet *epistemicide* som en uppmaning att leta i kolonialismens spår. En öppning att se tillbaka på de historiska processer som möjliggör existensen av överlägsna och underlägsna epistemologier. Förutom att det handlar om uppvärderande av vissa vägar till kunskap medan andra nedvärderas, handlar det också om en aktiv inkluderings- och exkluderingsprocess av vilka som kan ingå i en kanon av tänkande (Grosfoguel 2013). Denna inkluderings- och exkluderingsprocess är ett resultat av den europeiska upplysningsfilosofins ställning i det Ramon Grosfoguel (2013 s. 75) betecknar som "the Westernized universities". Grosfoguel skriver om hur upplysningsfilosofins framväxt föregås av 150 år av en enorm mängd våld mot de kolonialiserade. Det är enligt Grosfoguel detta våldskapital som la grunden för den västerländska och "moderna" filosofin förknippad med den franska filosofen Rene Descartes och frasen: "Jag tänker, alltså finns jag", vilket skapade en radikalt ny grund för kunskap. Det utmanade kristendomens särställning som kunskapskälla sedan Romarriket och betraktade inte längre den kristna guden som kunskapskälla. Denna särställning var nu reserverad för detta nya "jag". Grosfoguel menar att detta uppdiktade "objektiva jag" bör förstås som den andra kolonialismen. Kolonisatören och den europeiska mannen steg upp, antog plattformen utifrån vilken världen kan betraktas på detta till synes genomskinliga sätt. Detta "jag" förmodas kunna producera sann kunskap bortom tid och rum och blir universellt i meningen kroppslöst, könlöst, färglöst och platslöst (Morsi 2017 s. 18).

Hanna Wikström: Att leta i kolonialismens spår, som Maimuna Abdullahi skriver ovan, innebär att också ogöra koloniala kunskapsformer. Inte bara dess innehåll. Frantz Fanon (1971/1995) menar att det inte går att riva herrens hus genom att använda herrens verktyg. För att skriva sig ur relationen mellan förtryckt och för-

tryckande, måste ett språk och verktyg sökas bortom dessa inskrivningar och genom strategier som inte upprepar samma logik. Att inte endast vända upp och ner på herre–slav-relationen och göra slaven till herre och herren till slav och därigenom använda samma förtryckande verktyg – utan genom att rasera denna tudelade struktur. Strategier att montera ner makten över kunskapspositioner kan vara kollektivt skrivande eller arbete över gränser, att bredda kanon av röster med definitionsrätt, söka utgångspunkter i förtryckta perspektiv med syfte att skapa nya multipla formationer. Inom poststrukturalistisk feministisk teoribildning har figuren *lines of flight* använts med liknande intentioner. Den innebär att ta fasta på "frön", eller aspekter i undertryckta perspektiv, som skapar "flyktvägar" ur dominerande budskap och förhållningssätt. Genom att följa dessa *lines of flight* kan andra paradig spåras, pekas ut och utvecklas.

Adrián Groglo: Det är viktigt att påpeka de grundläggande aspekter som skiljer den dekoloniala och postkoloniala skolan åt. De uppstår i olika kontexter och utgår från skilda historiska moment. Den postkoloniala skolan etablerades av bland andra Edward Said, Gayatri Spivak och Homi Bhabha och utgår från den koloniala historien av brittisk och fransk imperialism och kolonial expansion som skedde runt 1700- och 1800-talen. Den dekoloniala skolan har i stället sin grund i Karibien och Latinamerika, med ett teoretiserande om kolonialismens arv som konstitutiv till det globala kapitalistiska systemet; som ett globalt mönster av kapitalismens expansion sedan 1492 då Columbus anlände till Abya Yala (*Las Americas*). Det handlar om en skillnad av trehundra år av kolonialstyre i Amerikas och Afrika, som med slavhandel och plundring av naturresurser förvandlade Europas medeltid till upplysningstid. Under 1500-talet i Europa började filosofiska, ekonomiska och politiska kunskaper produceras och etableras som universella. I samband med det konstruerades Europa utifrån tre centrala processer: a) konstruerandet av den kolonialiserade i Americas och Afrika som lägre och utan tillräcklig mänsklighet, b) konstruerandet av den Andra i Asien som exotisk och inte tillräckligt civiliserad och c) konstruerandet av Europas interna Andra som tillhörande medeltiden (Romero-Losacco 2017 s. 188). Det var i grunden ett kolonialt ontologiskt ramverk, som likställer den moderna europeiska människan – symboliserad i vit hud – som historiens centrala utgångspunkt för vad vetande, kunskap och människa innebar. Den kolonialiserade Andra blev konstruerad i den europeiska filosofin och politiska diskurser som lägre, exotisk och bakåtsträvande, som antingen djur eller submänniska, som kanske kan uppnå den moderna europeiska människans civilisation om den underordnar sig den vita människans rationalitet. Den epistemologiska utgångspunkten i den dekoloniala skolan utgår från de kolonialiserades kunskaper och kollektiva erfarenheter om de maktsystem som de underordnats i. Det är ett perspektiv som delvis kan förstås

utifrån tredje världens antikoloniala marxistiska fält och delvis utifrån ursprungsbefolkningens kunskaper om antikolonialt motstånd. I det dekoloniala tänkandet är kolonialismen inte en ”post”, utan det är ett levande materialistiskt system konstitutiv av den globala kapitalismen och som har faktiska konsekvenser för *jordens fördömda*.

Hanna Wikström: Jag har huvudsakligen närmat mig socialt arbete genom postkolonial teoribildning. Begreppet *dekolonial* är relativt nytt för mig, däremot inte de tankeformationer det refererar till. Det är tydligt att de två ganska spretiga fälten epistemologiskt delar världsbild och de teoretiska figurationerna och epistemen genom vilka de närmar sig historien och världen i allt väsentligt är desamma. Det som skiljer företrädare inom de båda fälten åt är i vilken utsträckning materiella förhållanden respektive föreställningar (diskurser) om verkligheten accentueras. Sådana ontologiska antaganden ger bland annat olika synsätt på strategier för förändring. Båda fälten förlitar sig dock på både diskursiva och materiella ansatser i olika grad. En lång rad författare spänner över, används och går att använda på en mängd olika sätt eftersom deras texter utgör konglomerat med lån från både diskursiva och materialistiska ansatser. Fälten förenas genom sitt fokus på att förändring uppnås, och strukturer vittrar genom betoning på både nya former för att nå kunskap, nytt kunskapsinnehåll och reell omstrukturering. Att visa hur bortsuddanden går till, blir lika viktigt som att visa att och vad som suddas bort. Att de- eller avkolonialisera är ett verb och en aktivitet där det blir lika viktigt att dekolonialisera det egna tänkandet som yttre strukturer.

Kolonialitet och socialt arbete

Hur kan vi tänka kring fältet socialt arbete utifrån en förståelse av kolonialismens betydelse?

Hanna Wikström: Både teoribildningen vi berör och socialt arbete är konglomerat. Olika vägval, positioner och strategier är möjliga att göra och inta. Vad vill jag att studenter, presumptiva läsare och socialarbetare ska ha med sig? Som lärare och forskare har jag ett otvetydigt formuleringsprivilegium. Men det är ett kringgårdat privilegium. Av både sociala och andra maktstrukturer (kursplaner, riktlinjer, konkurrensen om forskningsmedel), men inte minst, av själva det vetenskapliga och epistemiskt upprättade system jag är tränad i och befinner mig inom. Jag är tränad i precis de principer de dekoloniala ansatserna avser att angripa. Därför blir mina strategier för att förskjuta, störa och leta andra möjligheter en balansgång i gränslandet mellan

positioneringen inom, och något som kan bli till på gränsen och bortom detta inom. I utrymmet jag har och skapar är appellen till känslor lika viktig som logiken för att skapa förståelse, för att nå fram och visa *epistemicides*. Att peka på allas vår sårbarhet, sorg, styrkor, frustration, förmåga till vrede och lust blir en sorts *lines of flight*, frön som kan fås att gro.

Adrián Groglopo: I frågan om vad socialt arbete är, kan vi se hur den svenska staten historiskt varit central för välfärdsinsatser. Välfärdsstaten har varit viktig för att "täcka upp och underlätta" livet under de skräckkabinett som skapas i kapitalismens kölvatten i form av fattigdom, arbetslöshet, klasskillnader samt social och politisk ojämlikhet. Samtidigt har den svenska välfärdsstaten visat sin koloniala sida under historien, till exempel i hanteringen av romer, samer och funktionshindrade samt även i dag migranter och flyktingar. Så jag frågar: Vilka verktyg har socialt arbete arbetat med? Som sociolog och antirasistisk aktivist uppskattar jag disciplinens vilja att sträva för social förändring vilket är något jag lyfter i olika undervisningsmoment. Det blir också viktigt att väcka frågor hos studenterna om vad social förändring är. Vilken sorts förändring eftersträvas? För vilka ska förändring ske? Kan det ske endast genom lagar och regler? Uppnås det bara genom statlig kontroll? Och vilka andra möjliga strategier finns för en samhällsförändring? Det är en uppsjö av frågor som jag fortfarande försöker reda ut och förstå och som är viktiga att diskutera med studenter och praktiker i fältet.

Lena Sawyer: Jag tänker att närma sig socialt arbete genom begreppet *epistemicide* är ett sätt att leta (i) kolonialismens spår. Att ifrågasätta vad som presenteras, hur det presenteras och vilka epistemologiska och ontologiska grunder dessa kunskapsformer vilar på. Det innebär att försöka synliggöra var vi själva kunskapar ifrån. I vår (Fahlgren & Sawyer 2011) analys av den populära *Socialt arbete. En grundbok* (Meeuwisse, Sunesson & Swärd 2006) argumenterade vi att författarna genomgående i texterna positionerade sig och talade till läsaren i form av "vi" "vår" och "oss". Vi kände ibland inte igen oss i antagandet att "vi" hade gemensamma referenser, utgångspunkter och erfarenheter. Som läsare ställde vi oss frågan: Vem är den tilltänkta läsaren och vilka erfarenheter tänktes vi och blivande socionomer dela?

Dessa frågor blev ingången till vår studie där analysen visade att användningen av ordet "vi" bland annat implicerade manliga, vita och sekulära läsare och framför allt en blivande socialarbetare från medelklassen. De tänkta läsarna presenterades som utan erfarenheter av att själva ha varit föremål eller mottagare av välfärdsstatliga insatser inom socialt arbete. Det vill säga människor utan erfarenhet av klientskap, fattigdom och utsatthet. Begreppet *epistemicide* i relation till studiens resultat

kan ses som en uppmaning för lärare att sträva efter att reflektera och synliggöra sin *locus of enunciation* när vi undervisar och forskar, att skriva fram vad det innebär att ta för givet vissa erfarenheter och positioner som vi oftast oreflekterat utgår ifrån. Och genom att göra så visar vi upp det partiella i alla former av kunskapande och att även våra privilegierade positioner innebär osynliggörande.

Adrián Groglopo: Jag tänker att denna typ av distans och tänkta objektivitet varit mottot för vetenskapliga principer i den långa historien av kolonial och imperialistisk vit dominans och överlägsenhet. En huvudprincip i detta koloniala *episteme* har varit att skapa en ontologisk skiljelinje mellan vilka kategorier som förstås/behandlas som människor och vilka som förstås/behandlas som submänniskor eller icke-människor. Politiska redskap för att upprätthålla en sådan ontologisk skiljelinje har varit och är segregation, apartheid, rashierarkier och den globala rasarbetsdelningen. I objektivitetens namn har de kolonialiserade omvandlats till objekt för studier, experiment, observationer och politiska handlingsplaner som historiskt har sträckt sig från policyer om inkludering till policyer om förintelse. Västvärlden är ett bra historiskt exempel.

Hanna Wikström: Jag ser våldet, utsuddandet, särskiljandet, avskiljandet uttryckt i undervisningens seminarierum så gott som dagligen. Jag blir rörd, känner skam och vördnad när studenter *med* erfarenheter av insatser i socialt arbete kommer ut som objekt för det sociala arbetets insatser och använder dessa erfarenheter för att teoretisera och tänka i och om det sociala arbetet. Skam därför att det inte ses som en självklar och viktig erfarenhet att använda sig av inom socialt arbete. Stolthet för att de ändå lyckas komma ut och ogöra bortsuddandet av denna typ av positioner. Jag känner ofta att jag inte nog tydligt lyckas förmedla att det är så otroligt viktigt att ha tillgång till de här, allas våra olikartade positioner av sårbarhet och maktlöshet, att låta marginaliserade positioner bli en självklar del i det sociala arbetets gemensamma erfarenhetsbas och kunskapsbyggande. Mina egna känslor av sårbarhet, maktlöshet, sorg, skam och vrede är några av mina viktigaste arbetsverktyg i socialt arbete.

Lena Sawyer: En av mina strategier som lärare har varit att söka kunskapande former som förhoppningsvis berör och är vackra och på det sättet öppna upp för det sårbara (Nash 2019). Det kan handla om skrivandet, exemplifieringar, att försöka väcka en känsla, att försöka erkänna en erfarenhet i akademiska rum, att avslöja akademins begripliggörande som förankrad i tid och rum. En förståelse av *maktens kolonialitet* erbjuder också möjligheten att utmana metodologier; till exempel positivismens observation och kategorisering som vägen till vetande och därmed öppna upp för andra tillvägagångssätt och sinnen som att lyssna och känna (Camp 2017; Sawyer &

Osei-Kofi 2020). Det innebär att även formen för kunskapande utmanas, eller som Mignolo (2013) uppmanar, att vara epistemiskt olydig. Det kan betyda att formen för kunskapande som strävar efter att avvika från den moderna idén om framsteg och förnuft kanske inte bara kan, utan också bör följa en annan linje (Tsing 2015). En sådan linje erbjuder en *linje av flykt* från socialt arbetes starka positivistiska rötter och som kan visas genom den återkommande frågan "Får jag använda *jag* när jag skriver?" från studenter. Mitt självklara "ja!" handlar om att något inte blir mer objektivt för att det saknar avsändare eller för att avsändaren *framstår* som distanserad från sin utsaga. "Jaget" påminner i stället om att vi alla skriver från en specifik plats. Att försöka reflektera utifrån just din plats för talande och kunskapande, din erfarenhet och positionering i samhället och världen är en viktig början.

Hanna Wikström: Jag tror att de mest värdefulla kunskapsresorna och kunskapandet börjar i de egna erfarenheterna och inte långt bort från dem. De kan tas till vara och ges plats i undervisningen på olika sätt beroende på tema. Att skicka ut studenter på en spårvagnsresa tvärs över Göteborg för att uppmärksamma den segregerade staden och relatera detta till egna erfarenheter och den egna positionen är ett sätt att tvingas ta plats mitt ibland det som iakttas. Att fundera över hinder och privilegier i det egna livet i relation till de sociala strukturer vi pratar om i undervisningen är ett annat. Att lyssna på radioinslag och se på film är ytterligare försök att bryta upp och ner de teoretiska texterna till något som studenter kan omvandla baserat på känslor, erfarenheter i sina egna liv och teori och handling. Jag vill också förmedla, såväl i forskning som i undervisning, att allt går, så länge man vet vad man frångår och förhandlar och förhåller sig till när man gör det.

Maimuna Abdullahi: En dekolonial ingång till att forska i socialt arbete öppnar upp för att bryta den här typen av inbyggd lojalitet med den cartesianska filosofin. Men jag ställer mig undrande till om denna lojalitet inte redan bryts också genom andra existerande kritiska perspektiv och ansatser i socialt arbete. Jag tänker exempelvis på ansatser som utmanar det positivistiska forskningsparadigmet genom att marginaliserade grupper situeras som forskningssubjekt snarare än forskningsobjekt. Jag ställer mig själv frågan: Vad erbjuder en dekolonial ansats i ett ämne som socialt arbete som är spretigt både som ett forskningsämne och som praktik? Jag tänker att i en forskarutbildning i socialt arbete betyder en dekolonial ansats ambitionen att avslöja den hegemoni som är ett resultat av kolonialitet och som kan göra sig påmind i det egna forskningsprojektet. Den centrala betydelsen av en dekolonial ansats i socialt arbete är alltså behovet av avlänkning på epistemisk nivå, på nivån för produktion av kunskap (Mignolo 2013).

Avslutande reflektioner

Genom vår dialog har vi försökt närma oss en förståelse för kolonialismens relation till socialt arbete som ämne genom att skriva fram, och ifråga, våra specifika *locus of enunciations*. I dialogen har plats, kontext, erfarenheter, språk, geografi, epistemologiska grunder och utbildningsämne framträtt som centrala. Därefter har vi fortsatt dialogen med att lyfta för oss viktiga begrepp och beskrivit hur vi förankrar olika epistemologiska och vetenskapsteoretiska traditioner i vår förståelse av kolonialitet. Vi har gett förslag på begrepp som vi finner fruktbara och relevanta i och för socialt arbete och reflekterat över hur vi kunnat använda och se deras relevans för socialt arbete. På det sättet har vi gett några exempel på öppningar mot både rent konkret arbete i klassrum och med studenter, men också mot visioner och tankar om andra vägar till kunskapande, varande och lärande. Det är vår förhoppning att essän genom både innehåll och form kan inspirera läsaren att (fortsätta) söka egna sätt att ta sig an liknande angreppssätt och dekoloniala praktiker. Ett förslag vi otvetydigt lämnar är att söka och göra marginaliserade positioner (känslor, erfarenheter, tillvägagångssätt) till utgångspunkt för nya vägar ut ur koloniala paradigmen.

Referenser

- Campt, T. (2017) *Listening to images*. Durham, North Carolina: Duke University Press.
- de Sousa Santos, B. (2016) Epistemologies of the South and the future. *From the European South*, (1): 17–29.
- Fahlgren, S. & Sawyer, L. (2011) The power of positioning: On the normalisation of gender, race/ethnicity, nation and class positions in a Swedish social work textbook. *Gender and Education*, 23(5): 535–548.
- Fanon, F. (1971/1995) *Svarta hud, vita masker* [ny utg.] Stockholm: Daidalos.
- Grosfoguel, R. (2013) Epistemic racism/sexism, westernized universities and the four genocides/epistemicides of the long 16th century. *Human Architecture: Journal of the Sociology of Self-Knowledge*, 11(1): 73–89.
- Hartman, S. (2018) *Wayward lives, beautiful experiments. Intimate histories of riotous black girls, troublesome women, and queer radicals*. New York: W. W. Norton & Company.
- International Association of Schools of Social Work, International Federation of Social Work (IASSW & IFSW) (2014) *Global definition av socialt arbete*. https://www.ifsw.org/wp-content/uploads/ifsw-cdn/assets/ifsw_124418-5.pdf [Hämtat: 2020-08-17].
- International Federation of Social Work; International Association of Schools of Social Work & International Council on Social Welfare (IFSW, IASSW & ICSW) (2012) *The global agenda. For social work and social development commitment to action*. http://cdn.ifsw.org/assets/ifsw_23031-6.pdf [Hämtat: 2020-08-17].
- Meeuwisse, A., Sunesson, S. & Swärd, H. (2006) *Socialt arbete. En grundbok*. Stockholm: Natur & Kultur Akademisk.
- Mignolo, W. (1999) I am where I think. Epistemology and the colonial difference. *Journal of Latin American Cultural Studies*, 8(2): 235–45.
- Mignolo, W. (2013) Geopolitics of sensing and knowing. On (de)coloniality, border thinking, and epistemic disobedience. *Confero*, 1(1): 129–150.
- Morsi, Y. (2017) *Radical skin, moderate masks. De-radicalising the muslim and racism in post-racial societies*. London: Rowman & Littlefield International.
- Nash, J.C. (2019) Writing black beauty. *Signs: Journal of Women in Culture and Society*, 45(1): 101–122.
- Quijano, A. (2000a) Colonialidad del poder, globalización y democracia. *Revista Umbral*. Diciembre del 2000. <http://umbral.uprrp.edu/wp-content/uploads/2018/10/colonialidad-20del20poder20globalizacic3b3n20y20democracia.pdf> [Hämtat: 20/8/20]
- Quijano, A. (2000b) Coloniality of power, eurocentrism and Latin America. *Nepantla: Views from the South*, 1(3): 533–580.
- Ranta-Tyrkkö, S. (2011) High time for postcolonial analysis in social work. *Nordic Social Work Research*, 1(1): 25–41.
- Romero-Lossaco, J. (2017) "El fetichismo del Capital-Estado-Nación: de la transcrítica a la transmodernidad", *Transmodernity*, Spring, 187-210.
- Sawyer, L. & Osei-Kofi, N. (2020) "Listening" with Gothenburg's iron well. Engaging the imperial archive through black feminist methodologies and arts-based research. *Feminist Review*, 125(1): 54–61.
- Tsing, A. (2015) *The mushroom at the end of the world. On the possibility of life in capitalist ruins*. Princeton: Princeton Press.

Nya böcker

Elisabeth Cedersund, Lisbeth Eriksson, Bibby Ringsby Jansson & Lars A. Svensson (2019) *Renässans för socialpedagogik? En bok om socialpedagogisk bildning*. Lund: Studentlitteratur.

År 2000 publicerades *Den svårångade socialpedagogiken* (Eriksson & Markström 2000) – en bok som fått ett betydande genomslag i den akademiska förståelsen av socialpedagogik i svenskt sammanhang. Ett av bokens huvudsakliga teman berör hur socialpedagogiken kan förstås utifrån en mångfald av olika sammanhang, begrepp och teorier, som framträder olika på olika platser och i olika tider, och som uppträder både som ett kunskapsområde och som en praktik vägled av sådan kunskap. Med andra ord, begreppet framstår som titeln antyder som *svårångat*.

Nästan två decennier senare publicerades *Renässans för socialpedagogik? En bok om socialpedagogisk bildning* (Cedersund m.fl. 2019), med en delvis ny författarkonstellation. Att jag säger *ny* författarkonstellation och i relation till den förra, är för att jag tror det är givande att förstå dessa böcker i relation till varandra. När den senare boken lanserades i samband med FORSA Östergötlands årsmöte i februari 2020 menade Lisbeth Eriksson, som varit med att författa båda böckerna, just att *renässansen* behöver ses i ljuset av de sammanhang som präglade den tidigare boken.

Författarna ser ett nyväckt intresse för socialpedagogik både i akademiska sammanhang och inom praktisk verksamhetsutveckling, inte minst när det gäller samverkan med civilsamhälle och socialt arbete i lokalsamhället nära människors vardag. Det är denna renässans som ligger bakom den nya boken. Bokens särskilda ambition är att ge ett teoretiskt bidrag gällande betydelsen av bildning i relation till socialpedagogiska teoretiska ramar och praktiker. Samtidigt uppehåller sig boken till en betydande del kring viljan att, liksom i föregångaren, fånga socialpedagogiken, dess uttrycksformer och konturer.

Bokens disposition följer en tydlig linje. Först spårar författarna socialpedagogikens

innehåll i en filosofisk, en sociologisk och en pedagogisk tradition. Sedan etablerar de en specifik förståelse av socialpedagogik utifrån begreppen relationer, möten, gemenskap och bildning. Efter det gör författarna ett nedslag i den empiriska och internationella forskning om socialpedagogik som följer de tidigare redovisade begreppsliga avgränsningarna. I ett följande steg görs tre olika nedslag i svensk empirisk forskning bedriven av författarna själva, som handlar om inkluderingsarbete med unga med funktionsnedsättning, fotboll för unga i socioekonomiskt utsatta områden samt mötesplatser för äldre. Avslutningsvis förs en syntetiserande diskussion om framförallt bildning och dess betydelse för socialpedagogiken.

När det gäller att spåra socialpedagogikens kunskapsgrunder uppmärksammas alltså en filosofisk, en sociologisk och en pedagogisk tradition. Den filosofiska traditionen erbjuder begrepp och tankar om synen på människan, samhället och dess utveckling. Här lyfter författarna fram framförallt Gadamers hermeneutik och Arendts etik och politik. Den sociologiska traditionen som erbjuder en förståelse av relationen mellan individ och samhälle lyfter fram Addams och Goffmans interaktionism samt Tönnies modernitetsteorier och syn på gemenskap. Den pedagogiska traditionen, som riktar ljuset mot lärande, fokuseras kring Freires emancipatoriska pedagogik, Ellen Keys folkbildningsideal och Deweys demokratiska lärandebegrepp. Det går att läsa denna redovisning av kunskapsgrunder som ett sätt att mejsla fram en egen teoretisk grund för hur socialpedagogiken kan förstås och beskrivas i den här boken. De teman som blir viktiga fortsättningsvis – relationer, möten, gemenskap och bildning – introduceras i resonemangen om kunskapsgrunder. När det gäller den egna ramen för den fortsatta fördjupningen av socialpedagogikens uttryck och former så kretsar den just kring fyra särskilda teman och teoretiska begrepp: relationer, möten, gemenskap och bildning. Även när det gäller dessa begrepp tar författarna avstamp i en mångfald av teoretiska ingångar och begrepp, vilka beskrivs som mer eller mindre filosofiska, sociologiska eller pedagogiska.

Relationer beskrivs med utgångspunkt i bland annat Mead (om socialt samspel), Blumer (om tolkning av andra människor), Arendt (om handlande) och Freire (om jämlikhet och relationens frigörande potential). Resonemangen kring relationers innebörd och betydelse för en pedagogisk teori och praktik är insiktsfulla om än något omfattande. Vad som för mig som läsare framstår som en röd tråd i beskrivningarna av dessa begrepp är hur de tillsammans bildar en – outtalad – normativ grund i fråga om betydelsen av relationer. Relationer är viktiga för att där formas normer, vilket skapar möjligheter för lärande, motstånd och frigörelse – begrepp som presenteras med en mycket positiv laddning.

Möten beskrivs, liksom relationer, med utgångspunkt i Blumers och Meads interaktionism. Här får också Cooley (om relationen mellan jag och vi), Garfinkel (om regelbrott och social ordning), Goffman (om sociala situationer), Dewey (om kol-

lektivt handlande), Asplund (om social responsivitet) samt även Hjalmar Gullberg vägleda förståelsen. Det är just genom Gullberg som den underliggande normativa betydelsen av möten träder fram: möten är viktiga för människor för att de kan hjälpa oss att bekräfta och se varandra och leda oss på vägen. Även här är resonemangen fördjupade och insiktsfulla. Men det framgår inte för läsaren helt tydligt hur eller varför *relationer* och *möten* ska skiljas analytiskt från varandra. Resonemangen – liksom uppenbart grunden för inspiration – går in i varandra.

Presentationen av *gemenskap* fortsätter enligt etablerad modell. Här tas avstamp i bland annat Natorp (om människans autenticitet och gemenskapens betydelse för moralen), Tönnies (om Gemeinschaft), Weil (om tillhörighet), Habermas (om livsvärlden) och Baumann (om gemenskapernas föränderlighet). Dessa resonemang leder fram till det centrala begreppet *community*, som kan förstås i en rad olika betydelser med fokus på närhet och lokalsamhälle, men som särskilt utgör en normativ grund för socialpedagogiken: människor behöver vara del av ömsesidiga gemenskaper där relationer och möten mellan människor blir möjliga. Även här är beskrivningarna lärarrika och bidrar med en samhällsvetenskaplig översikt och förståelse för vad gemenskap kan innebära.

Tillsammans bildar resonemangen om relationer, möten och gemenskap en grund för det begrepp kring *bildning* som utvecklas vidare. Här tar teoretiseringen utgångspunkt i Gadamer (om bildning som praktiskt reflekterande förmågor), Herder (om skapande av det tidigare icke-existerande), Kant (om kreativitet och holism) och Dewey (om människans blivande i lärandet). Därtill förs utvecklade resonemang om bildningens subjekt, om det som ska bildas och fokus riktas bland annat mot personligheten, medborgaren och folket. Bildningens normativa grund framträder i det här kapitlet både med fokus på hur bildningen skapar inkludering i gemenskaper och med fokus på hur den möjliggör frigörelse – och båda dessa fokus framstår som eftersträvsvärda. Det bildningsbegrepp som tar form är intressant och kapitlet erbjuder lärarrik läsning.

I genomgången av kapitlens innehåll har jag tagit upp en lång rad namn (dock inte alla) på teoretiker som på olika sätt gett inspiration till författarnas teoretisering kring socialpedagogik. Här kan noteras att flertalet av dessa teoretiker knappast själva sett sina vetenskapliga bidrag i ljuset av just socialpedagogik, men det är i det sammanhanget som författarna lyfter fram deras bidrag i den här boken. Det är alltså en förståelse av socialpedagogiken och dess bildningsbegrepp som tar en mycket omfattande teoretisk inramning som avstamp. Därtill kan det noteras att den teoretiska ram som mejslas fram är eklektisk i det avseendet att dess inspiration och begrepp kommer från många olika håll, men samtidigt enhetlig i fråga om hur den återkommande betonar människans förmodat inneboende aktörskap, förmågor och möjligheter. Boken innebär hittills mycket lärarrik läsning – en läsning som spän-

ner över valda delar av den tidigmoderna och moderna samhällsvetenskapen och humanioran.

Boken tar vidare ett grepp kring det internationella forskningsläget. Här framträder ett forskningsfält som är, för att uttrycka det med en bekant term, svårfångat. Beskrivningen av den internationella forskningen visar upp ett minst sagt spretigt fält, där olika begrepp och perspektiv definierar forskningsfältet på olika sätt på olika platser. Därmed skriver författarna fram stora utmaningar med att definiera begreppet socialpedagogik som teoretiskt ramverk och som en sorts praktik. I olika delar av världen och i olika välfärdssystem, i olika epoker och med olika intressen används olika ord för att beteckna kunskap om relationer, möten, gemenskap och bildning i form av socialpedagogik. Begrepp som *social*, *pedagogy*, *education* och *community* kan emellertid placeras i forskningsfältets centrum, internationellt. Det finns internationella försök att definiera begreppet, men dessa riskerar att inte vara tillräckligt känsliga för den lokala och historiska variationen i hur socialpedagogiken tar form på olika platser eller i olika tider, varför dessa knappast kan ses som bra utgångspunkter för att förstå begreppet som teoretisk ram eller som praktik, menar författarna. Kapitlet redovisar vidare forskning om tre olika internationella socialpedagogiska verksamheter. Det handlar om exempel från Japan, Uzbekistan och USA. Det är tre olika nedslag som belyser olika dimensioner av arbete med och nära människor som på olika sätt präglas av relationer, möten, gemenskap och bildning – även om den röda tråden i relation till den tidigare ambitiösa teoretiseringen kunde varit tydligare. Författarna betonar att det gemensamma draget i de olika verksamheterna handlar om att de är lärandeaktiviteter som bedrivs i sociala sammanhang. Dessutom riktas stort fokus mot hur detta lärande utspelar sig i och i relation till de lokala förutsättningar som gäller på de platser där människorna lever.

Därefter fördjupar boken analysen av den socialpedagogiska bildningen med fokus på tre olika empiriska exempel från Sverige och från författarnas egna forskning. De tre kapitlen lyfter fram olika slags arbete med olika slags grupper som har särskilda utmaningar och som bedöms vara i behov av socialpedagogiskt inkluderingsarbete.

I kapitlet om inkluderingsarbete med unga med funktionsnedsättning presenteras hur gruppens utmaningar att vara en del av samhället ställs på sin spets i vuxenblivandet och det eventuella inträdet på arbetsmarknaden. Här betonas hur detta inträde är omgärdat av villkor på arbetsmarknaden och inom socialpolitiken. I det avseendet formas en förståelse av den socialpedagogiska bildningen med fokus på hur där kan utvecklas tillit och förtroende för företrädare för olika aktörer, exempelvis myndigheter, i samhället. Här blir det lärande som kan skapas i förtroendefulla möten och relationer en möjlighet för unga att bli en del i samhällets gemenskap.

Kapitlet om fotboll för unga i socioekonomiskt utsatta områden tar ett grepp om stadens rumsliga segregation och hur arbete med lokal mobilisering och processer

av lärande kan växa fram genom idrottsaktiviteter för unga. Genom beskrivningar av verksamheten får vi ta del av hur fotbollen kan möjliggöra relationer och möten i den lokala miljön som kan verka både för frigörelse och för inkludering, men också för att artikulera motstånd. Med specifikt fokus på pedagogik och lärande framträder här fostran som en central ambition med verksamheten. En viktig aspekt gäller hur fostran till gemenskap kan formas i de relationer som blir möjliga, även om känslan av gemenskap med samhället utanför den lokala miljön inte är stark.

I kapitlet om mötesplatser för äldre riktas blicken mot mötesplatser och träffpunkter för äldre i kommunal regi som utformas som platser för delaktighet och gemenskap. Mötesplatserna skrivs i kapitlet fram som ett svar på de äldres förmodade behov av gemenskap. Med olika exempel och perspektiv får vi ta del av hur gemenskaper kan se ut på olika sätt och vara betydelsefulla för de äldre på olika sätt. I relation till det bildningsbegrepp som boken försöker att utveckla och lyfta fram så betonas här bildning av kollektiva lärandeprocesser, som i praktisk mening inte sällan handlar om förströelse genom bland annat sång och musik.

I det avslutande kapitlet förs en syntetiserande reflektion med fokus dels på den socialpedagogiska bildningens teoretiska dimension, dels på den socialpedagogiska bildningens praktik. I det första avseendet återknyts begreppet bildning till att handla om relationer, möten och gemenskap. I det senare avseendet diskuteras hur en sådan teoretisk grund kan ta form i arbete med människors lärande. Här är skapandet av förutsättningslösa möten samt relationer som skapar känslan av gemenskap och nya möten helt centrala. Inte minst tar dessa ambitioner verksamhetsmässig form i hur praktiken kan vägledas av gott omdöme och en slags praktisk klokhet, där människans lärande genom möten får ta plats.

I sin helhet utgör *Renässans för socialpedagogik? En bok om socialpedagogisk bildning* ett viktigt bidrag till den samhällsvetenskapliga litteraturen om socialt arbete och välfärdsinsatser i en bredare mening. Det är en lärorik och allmänbildande läsning. Bokens viktigaste bidrag framstår för mig särskilt genom hur den riktar ljuset mot frågor om lärande och bildning, och hur de tar plats i olika sociala sammanhang (och inom ramen för socialt arbete). Boken visar i det avseendet några olika exempel på hur pedagogik och lärande utgör en alldeles central dimension i det bredare välfärdsarbete som måste uppstå som svar på sociala problem, risker och den utsatthet som följer av det senmoderna och framskridet kapitalistiska samhället.

Vad som i det sammanhanget hade varit intressant, skulle vara mer fördjupade resonemang om de materiella eller ideologiska, politiska och förvaltningsmässiga sammanhangen, där socialpedagogiken och lärandet har fått sin socialpolitiska renässans. I boken beskrivs att socialpolitiken hänger samman med och på olika sätt utgör en ram för socialpedagogisk verksamhet, men vi får inte veta *hur* denna relation ser ut och hur den praktiskt skapar förutsättningar för att förstå socialpedagogikens plats i

välfärdssamhället i dag. Vi får återkommande nedslag i det socialpedagogiska fältets globala uppträdanden och introduceras för betydelsen av den lokala (och nationella) kontexten, men presenteras inte någon särskild genomgång av socialpedagogikens plats i den skandinaviska välfärdsmodellen med dess (tidigare) fokus på materiell omfördelning, riskspridning och universella rättigheter. Dessutom lämnar läsningen mig med vissa frågor som har med både den epistemologiska och normativa förståelsen av socialpedagogiken att göra.

Till att börja med så beskrivs socialpedagogik (obestämd form) genomgående i boken som en mångfald av praktiker, teorier och kontexter som tar form på skilda domäner och som därför kan se ut på många olika sätt. Samtidigt förs genomgående resonemang om socialpedagogikens (bestämd form) kärna och dess former både som teori och praktik. Författarna lyfter med jämna mellanrum fram just svårigheten med att söka efter en enhetlig förståelse av socialpedagogiken, men samtidigt underbyggs sökandet efter ett socialpedagogiskt bildningsbegrepp, en teori och en praktik av en strävan att etablera en konceptuell grund. Men socialpedagogiken framstår i denna strävan mer än svårfångad, snarast som undflyende. Kan vi inte se det som att där finns en socialpedagogisk dimension i närmast allt välfärdsarbete där människor är involverade? Den dimensionen kännetecknar inte minst socialt arbete, som på olika sätt kretsar kring relationer, möten och gemenskap och som förutsätter en pedagogisk rationalitet för att inkludering och deltagande ska bli möjligt. Också relationen till socialt arbete, om socialpedagogik är ett slags socialt arbete eller något annat än socialt arbete, hade kunnat behandlas mer utförligt.

När den konceptuella förståelsen av socialpedagogiken är undflyende fixeras dess betydelse genomgående i relation till en normativ grund. Relationer, möten, gemenskap och bildning utgör grunden för en teori och en praktik – och det är begrepp som genomgående tillskrivs en mycket positiv innebörd. Här finns en uppenbar risk att socialpedagogik kommer att beteckna det mesta i mänskliga relationer och arbete med människor som är gott och som bedöms skapa välfärd.

Särskilt när den teoretiska ramen används för att förstå verksamhetens empiriska framträdande, lyser framförallt dess potential för frigörelse, inkludering och deltagande, och de framstår lätt som *goda* exempel. I en intressant passage i bokens avslutning (s. 192) påpekar författarna att det finns en rad "motsättningar inbyggda" i det socialpedagogiska bildningsbegrepp som de diskuterar i boken: "fri process-förebild, jämlikhet-elitism, och helhet-specialitet". Dessa har inom "den socialpedagogiska bildningen [...] en övervikt eller betoning på fri process, jämlikhet och helhet". När välfärdsinsatser studeras utifrån denna ram, riskerar man då inte att bortse från de maktrelationer och den ojämlikhet som däri också tar form – inte minst i namn av lärande? Hur kan dess begrepp och perspektiv hjälpa oss att förstå hur makt och ojämlikhet utövas och formas i relationer, möten, gemenskap och särskilt i hur utsatta

grupper *bildas* i den mångfald av pedagogiska sammanhang som utgör det moderna välfärdssamhället?

Med dessa frågor kvar efter läsningen, konstaterar jag ändå att bokens bidrag i fråga om att skapa begrepp kring och rikta ljuset mot lärandets, pedagogikens och bildningens roll och betydelse för sociala insatser och för välfärdsarbete, för inkludering, deltagande och demokrati, är den kvarlevande behållningen. Det är en behållning som ändå inte kan låta bli att väcka tankar kring hur viktigt det är att fånga just begreppet *socialpedagogik* i sammanhanget, eller om det kan få vara något undflyende samtidigt som vi kan rikta ljuset mot bildningens villkor och praktiker i alla dess upptänkliga former: inkluderande som exkluderande och repressiva som uppmuntrande.

David Ekholm

Universitetslektor, Institutionen för kultur och samhälle, Linköpings universitet

Referenser

- Cedersund, E., Eriksson, L., Ringsby Jansson, B. & Svensson, L.A. (2019) *Renässans för socialpedagogik? En bok om socialpedagogisk bildning*. Lund: Studentlitteratur.
- Eriksson, L. & Markström, A-M. (2000) *Den svårångade socialpedagogiken*. Lund: Studentlitteratur.

Gudrun Olsson (2020) *I metaforernas landskap. Om livet, döden och kärleken*. Stockholm: Carlssons.

”När vi vaknar en morgon och står inför formandet av en ny dag, den gåva vi fått att förvalta, hur föreställer vi oss då dagen?” Med den frågan inleder psykoterapeuten Gudrun Olsson sin tänkvärda bok *I metaforernas landskap. Om livet, döden och kärleken* (2020). ”Tänker vi på den som en ökenvandring eller en dans på rosor?” (s. 7). Hur vi tänker oss den dag som stundar bidrar också till att göra olika dagar möjliga. På så vis kan de metaforer vi använder när vi tänker och talar om oss själva, våra liv och det samhälle vi lever i, bidra till att forma våra liv, inte bara i nutid, utan även i både dåtid och framtid. Att närmare undersöka de metaforer vi använder som med tiden blir mer eller mindre gängse kan därför vara en värdefull startpunkt för att förstå samhället. Det är just kring metaforer, deras kraft och magi som Gudrun Olsson reflekterar över i boken *I metaforernas landskap*.

Jag träffade Gudrun hösten 2019 i Svenska institutets hus i Kavala i norra Grekland. Av en slump kom vi att prata om just metaforer. Gudrun berättade att hon var i Kavala för att skriva klart den bok som hon slitit med under en tid, som handlade om metaforer. Som av en händelse hade jag också under en tid gått och funderat över hur metaforer används och vilka betydelser metaforer ges när de används i olika sammanhang.

Under de senaste åren hade jag tillsammans med ett antal kollegor arbetat med ett forskningsprojekt som riktade uppmärksamhet mot nyanlända migranter i Sverige, deras möte med Sverige, inte minst med olika sammanhang som erbjuder möjlighet att lära sig svenska och skapa kunskap om det svenska samhället i stort. Detta som ett led i de nyanländas fortsatta inkluderingsbanor i Sverige. Inom ramen för detta projekt hade intervjuer med ett stort antal nyanlända på olika platser runtom i landet genomförts, liksom med ledare och lärare verksamma i olika utbildningssammanhang (närmare bestämt studieförbund, folkhögskolor, gymnasiets språkintruktionsprogram samt sfi). Vi hade noterat att en återkommande metaforik för att beskriva de nyanländas etablering i det nya landet var *språket som nyckel* (se t.ex. Dahlstedt & Fejes 2020). Vad är det för slags metafor? Vad säger den? Och vilken slags förståelse av samhället och vad det innebär att bli en del av samhället skapar den? Om detta samtalade vi, Gudrun och jag. Och en hel del annat också, för den delen. Jag testade en del av de iakttagelser och spontana reflektioner jag gjort och Gudrun delade med sig av det hon brottades med. Det var ett givande samtal.

På ett sätt är det som att samtalet fortsätter när jag nu läser boken *I metaforernas landskap*. Boken både inbjuder och manar till reflektion. Den inleds med ett avstamp kring vad metaforer är och vad de gör, med såväl individer som samhället. Läsaren får här veta att ”när man uttrycker något med en metafor [så] överför man något från ett

sammanhang till ett annat sammanhang, där fenomenet i fråga inte ursprungligen hör hemma” (s. 19). Det gör metaforer användbara i alla tänkbara sammanhang. Vi använder metaforer för att förstå oss själva och samhället. Metaforer ”både representerar och bestämmer våra liv” (s. 43). Metaforer har både en temporal och en rumslig dimension. De gör det möjligt att åstadkomma förflyttningar i både tid och rum. Metaforer ger oss en bred facett av möjligheter att tolka det förflutna och ge det liv i nuet. Samtidigt kan de göra nuet begripligt och erbjuda olika scenarier inför framtiden. Metaforer riktar våra tankar i vissa riktningar och kan därför både begränsa och vidga vår förståelse av världen. ”Konkretionen gör metaforer så pedagogiskt användbara. Metaforer blir också användbara i övertygande och övertalande syfte, eftersom de styr tanken” (s. 29).

Det är därför inte särskilt konstigt att metaforer används flitigt i politiska sammanhang. De gör det nämligen möjligt att kvickt och effektivt paketera enkla budskap som får komplexa samhällsproblem att framstå som både enkla och hanterbara. På så vis blir metaforer ett maktmedel, som kan användas för att legitimera, återskapa och skyla över missförhållanden och hierarkier i samhället (Thompson 1990). Men samtidigt kan metaforer användas i rakt motsatt syfte, det vill säga som ett medel att utmana och åstadkomma förändring.

Med en lång yrkesbana som psykoterapeut, både inom och utanför akademien, gräver Gunnel djupt i den rika erfarenhetsbank hon skapat sig inom just psykoterapin. *I metaforeernas landskap* är något av en uppgörelse med en metaforik som hon menar fått allt större genomslag i just terapeutiska sammanhang, med allt starkare strävan efter evidens. Det är här laboratoriet som tjänar som modellen för hur samhället ska förstås. Laboratoriets metaforik formar synen på kunskap och hur kunskap kan skapas, men också synen på individen och samhället. Gunnel noterar ironiskt att ”ordet evidens etymologiskt [betyder] *det som är uppenbart*. Den uppenbara vissheten, det som är tydligt och erfarenhetsnära, ser man dock inte mycket av i dagens evidensparadigm. Här har evidens blivit förknippad med randomiserade kontrollerade studier med experimentet som förebild. I likriktningens anda låter man denna experimentella design, guldstandarden, stå som modell i alla vetenskaper, oberoende av studieobjektets karaktär” (s. 72).

En allt starkare strävan efter evidens formar synen på professionalitet, med högst påtagliga effekter, inte minst i terapeutiska sammanhang. ”Tilliten till mätinstrumentet, depressionsskalan får ersätta tilliten till handens fingertoppar. Intuitionen, känsligheten, den lätta beröringen ingår liksom inte längre som grund för det praktiska, reflekterande omdömet” (s. 156). Motsvarande tendens kan dock iaktas även inom en rad områden som inte berörs i boken, däribland socialt arbete.

En bit in i vårt samtal i Kavala, när jag delat med mig av mina kritiska reflektioner kring metaforen *språket som nyckel*, frågade Gunnel mig om jag hade någon alternativ

metafor. Frågan var för mig något oväntad. Det som tidigare framför allt upptagit mitt intresse har nämligen varit att på olika vis dekonstruera metaforer, snarare än att hitta alternativa metaforer, påvisa hur metaforer i skilda sammanhang används, i syfte att kasta ljus på vissa saker, medan andra saker hamnar i skymundan. Jag hade inget riktigt bra svar vid detta tillfälle, men frågan har levt kvar. Och den återkommer vid min läsning av *I metaforeernas landskap*. Vilka alternativ finns till metaforer som blivit dominerande i vår samtid, som mer tar fasta på sakers självändamål, snarare än deras nytta och avkastning, för allehanda ändamål?

Som alternativ lyfter Gunnel fram *handens* metaforik: "då man möter en annan människa kommer man samtidigt hålla en aspekt av dennes liv i sin hand" (s. 143). Som människor är vi, i enlighet med denna metaforik, alla beroende av både varandra och vår omvärld. "Som människor lever vi i ett ömsesidigt beroende av varandra och därmed av skyddslöshet. Detta är tillvarons själva grundförutsättning" (s. 143). Alla de relationer vi har till andra människor innebär utövande av makt, på ett eller annat sätt. Det finns med andra ord inga relationer utan eller bortom makt. Det innebär dock inte att makt *enbart* är negativ eller repressiv – att den begränsar och kringskar människors handlingsfrihet. Makt är inte minst produktiv – den skapar handlingsfrihet. Det innebär samtidigt att var och en av oss har ett ansvar att ta i våra relationer till andra människor: "Det etiska kravet innebär att vi använder makten för den andres bästa, inte vårt eget bästa" (s. 146).

Den öppna handen som metafor öppnar för en förståelse av människan och hennes plats i världen som tar avstamp i mötet mellan människor och potentialen i de samtal dessa möten gör möjliga. Gunnel beskriver metaforiskt att boken ska läsas som "en inbjudan att delta i en metaforvandring tillsammans med mig". Anslaget är sökande, resonerande. "Mitt syfte är inte främst att ge svar", skriver hon, "utan att väcka frågor och väcka vandringslust" (s. 15). När jag läser boken skenar också associationerna iväg, via andra metaforer, nya tolkningar, vidare till andra platser och andra tider.

Inte minst vandrar tankarna vidare till det omvälvande sextioalet, medborgarrättsrörelsens och studentprotesternas tid. Jag läser om Paulo Freires *Pedagogik för förtryckta* (1972), en bok som i spåren av dessa protester tog fasta på just dialogen som "existentiell nödvändighet", "sättet på vilket människor kommer till sin rätt som människor" (s. 90) – i kontrast till den förhärskande metaforik enligt vilken lärande ses som "en insättningsakt, där eleverna är banken och läraren den som sätter in" (s. 71). Därifrån återvänder jag till Herbert Marcuse och hans *Den endimensionella människan* (1968), där han inspirerad av lika delar marxism och psykoanalys angrep marknadens kontrollsamhälle, ett samhälle som i namn av valfrihet och instrumentell nytta formade människor enligt marknadens rationalitet, det vill säga enligt metaforen samhället som marknad: "Människorna igenkänner sig själva i sina varor, de finner sin själ i sin bil, sin hi-fi-anläggning och sina köksredskap" (s. 26).

Det slår mig att dessa betraktelser, från en annan tid och en annan plats, kan hjälpa oss att få syn på och förstå vår egen samtid.

I ljuset av Marcuses betraktelser från amerikanskt sextiotal kan vi se hur också det svenska samhället – metaforen folkhemmet – under de senaste decennierna har genomgått en genomgripande omstöpning, utifrån metaforen *samhället som marknad*. I enlighet med denna metafor har konkurrens, effektivitet och valfrihet kommit att bli ledstjärnor inom en rad välfärdsområden. Inte minst skolan, som sedan tidigt nittiotal steg för steg omvandlats till en marknadsplats (Dahlstedt & Fejes 2019).

I spåren av en gradvis marknadsorientering i form av upphandling och en allmän strävan efter evidens och evidensbaserade metoder går det att se en omförhandling av professionalitet också inom socialt arbete. Där socialarbetaren träder fram som leverantör av sociala tjänster och som coach, med uppgift att mana den enskilda klienten att arbeta med sig själv, mobilisera sin inre kraft och vilja till förändring. Förändring framstår här främst som en fråga om individens eget ansvar, medan långsiktiga insatser med sikte inställt på att åstadkomma bredare strukturella förändringar hamnar i andra hand (Dahlstedt & Lalander 2018). Insatser utan tydligt påvisbar och mätbar effekt blir allt svårare att motivera, vilket inte minst inverkar negativt på det både tidskrävande och mödosamma relationsarbete som krävs i socialt arbete (Herz 2018).

Samtidigt kan vi se hur dialog på bred front används som ett medel för social mobilisering runtom i landet, i olika former av frivilligt socialt arbete, inte minst i den urbana periferin (Sernhede, Léon Rosales & Söderman 2019). Ett av många exempel är organisationen Helamalmö, med säte i området Nydala i Malmö. Enligt den öppna handens metaforik kan vi se ett lokalt relationsarbete bedrivs, med grund i de unga Nydalabornas erfarenheter och behov, med siktet inställt på att bygga tillit, att stärka den lokala gemenskapen och att åstadkomma strukturella förändringar som svarar mot de ungas behov.

På en av väggarna i organisationens lokaler i Nydala manifesteras en koppling i tid och rum, mellan den urbana periferin i dagens Sverige och gettot i sextio- och sjuttiotalens USA. På väggen kan vi läsa: "I am no longer accepting the things I cannot change. I am changing the things I cannot accept." Orden är Angela Davis, professor och författare, som på sextio- och sjuttiotalen var en tongivande röst inom både kommunistpartiet och de svarta pantrarna. En av de många saker som Helamalmö erbjuder Nydalas barn och unga är gratis frukost, vilket också ingick i de svarta pantrarnas sociala mobilisering. Med en stadig frukost skulle barn och unga orka gå i skolan, skaffa sig en god utbildning för att därigenom på ett bättre sätt kunna stå upp för sina rättigheter.

Under sin tid i fängelse skrev Davis sin biografi, där hon bland annat gav följande minnesbild från sin uppväxt: "När så många svarta familjer hade flyttat upp på kullen att jag kunde få kamrater, utvecklade vi ett eget försvar för vårt ego. Ordet blev vårt

vapen” (Davis 1975 s. 74). Vi kan här se handens metaforik ges en dubbel innebörd: handen kan vara både öppen och knuten. Båda dessa innebörder utgör en viktig del i en bredare strävan efter förändring – i den urbana periferin i dagens Sverige likväl som i gettot i sextio- och sjuttioitalens USA.

Som allra bäst är de böcker som väcker associationer och lust till fortsatt sökande efter kunskap. *I metaforernas landskap* är just en sådan bok. Även om boken inte specifikt handlar om socialt arbete så ger den – åtminstone mig – en rad viktiga ledtrådar som kan vara till hjälp för oss som vill föreställa oss ett socialt arbete bortom rigida nyttohänsyn och metodtvång, ett socialt arbete som ständigt är i rörelse, nyfiket sökande efter ny kunskap, förankrad i människors liv, erfarenheter och unika utblickspunkter. I detta sökande efter alternativa förståelser för socialt arbete kan vi ha stor hjälp av att både kritiskt granska rådande metaforer och nyfiket hitta alternativa metaforer. Här har vi en hel del att lära av poesin. ”Vem har bestämt att kunskapen om människan skall vara evidensbaserad? Varför kan den inte lika gärna vara poesibaserad?” (s. 191).

Magnus Dahlstedt

Professor, Institutionen för kultur och samhälle, Linköpings universitet
Ansvarig utgivare, Socialvetenskaplig tidskrift

Referenser

- Dahlstedt, M. & Fejes, A. (2020) Språkravets politik. I: A. Fejes & M. Dahlstedt (red.) *Perspektiv på skolans problem – vad säger forskningen?* Lund: Studentlitteratur.
- Dahlstedt, M. & Lalander, P. (red.) (2018) *Manifest – för ett socialt arbete i tiden*. Lund: Studentlitteratur.
- Davis, A. (1975) *Självbiografi*. Stockholm: PAN/Nordstedts.
- Dahlstedt, M. & Fejes, A. (red.) (2019) *Neoliberalism and market forces in education. Lessons from Sweden*. London: Routledge.
- Freie, P. (1972) *Pedagogik för förtryckta*. Stockholm: Gummessons.
- Herz, M. (2018) Det sociala arbetets kontrollmaskineri. I: M. Dahlstedt & P. Lalander (red.) *Manifest – för ett socialt arbete i tiden*. Lund: Studentlitteratur.
- Marcuse, H. (1968) *Den endimensionella människan*. Stockholm: Aldus/Bonniers.
- Sernhede, O., León Rosales, R. & Söderman, J. (2019) *”När betongen rätar sin rygg”. Ortenrörelsen och folkbildningens renässans*. Göteborg: Daidalos.
- Thompson, J.B. (1990) *Ideology and modern culture*. Oxford: Blackwell.

Vägledning till författarna

Socialvetenskaplig Tidskrift publicerar artiklar, forumartiklar, debattinlägg, bokrecensioner, presentation av aktuella avhandlingar och andra nyheter inom forskningen.

Redaktionen välkomnar manuskript från alla områden inom det socialvetenskapliga forskningsfältet. Manuskripten ska vara skrivna på svenska.

Såväl originalartiklar som forumartiklar refereebedöms av två oberoende personer med hög vetenskaplig kompetens.

Originalartiklarna ska vara teoretiska eller empiriska originalarbeten eller översiktsartiklar av något socialvetenskapligt intresseområde. Dessa artiklar ska innehålla ett svenskt och ett engelskt abstract (max 300 ord vardera) samt en engelsk titel. Artiklarna ska inte överskrida 7800 ord inklusive engelskt abstract, fotnoter och referenser. Den svenska sammanfattningen inkluderas inte i dessa sidor då den enbart används i förhållande till referees.

Forumartiklar: Utöver mer traditionella vetenskapliga artiklar, välkomnar SVT välargumenterade och kritiska/reflekterande essäer och kommentarer kring aktuell forskning, politik, teori och metoder som är relevanta för tidskriftens läsare. Artiklar som publiceras i Forum genomgår samma granskningsförfarande som övriga artiklar, men formen kan vara friare. Texten ska inte överskrida 5000 ord.

Debattinlägg kan gälla teoretiska och metodologiska frågor eller behandla kontroverser inom forskningsfältet, forskningspolitiska frågor m.m. Debattinlägg ska inte överskrida 2500 ord.

Bokrecensioner och presentationer av avhandlingar publiceras vanligen efter överenskommelse med redaktionen. Dessa texter ska inte vara längre än 2000 ord.

Manuskripten ska sändas in i Word-format med e-post till den korresponderande redaktören:
socialvetenskapligtidskrift@ikos.liu.se

Följebrevet ska beröra följande frågor:

- Författarnamn med titel och institutionstillhörighet
- Kontaktuppgifter till korresponderande författare
- Om projektet är etikprövat
- Om liknande manus publicerats eller är under bedömning för annan tidskrift eller förlag
- Kommentarer om huruvida den gjorda anonymiseringen kan försvåra bedömningen av manuskriptets kvalitet

För ytterligare anvisningar om utformning av manuskripten se:

<https://liu.se/artikel/socialvetenskaplig-tidskrift>

Redaktionen påtar sig inte ansvar för manuskripten.

Artiklarna publiceras både i tidskriften och senare elektroniskt.

B**PP**

Sverige, Port Payé

SOCIALVETENSKAPLIG TIDSKRIFT utges av FORSA (Förbundet för forskning i socialt arbete). Tidskriften kommer ut med fyra nummer per år och speglar den vetenskapliga utvecklingen och diskussionen inom hela det sociala området. I tidskriftens redaktion och redaktionsråd ingår kvalificerade forskare från discipliner som socialt arbete, sociologi, psykologi, juridik, statsvetenskap, etnologi, historia och samhällsmedicin. Tidskriften vänder sig såväl till aktiva forskare som till dem som är intresserade av utveckling och kunskapsförmedling inom sociala verksamheter, t.ex. kommuner, landsting eller statliga verksamheter.

FORSA
FÖRBUNDET FÖR FORSKNING I SOCIALT ARBETE

ISSN 1104-1420